

“Die wit man altyd baas wees”

Een onderzoek naar de beeldvorming van de apartheid in Zuid-Afrika door de
Nederlandse dagbladders in de periode 1948 – 1994

Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen
Master Media en Journalistiek

Auteur: Marise Sperling
Nummer: 287813
Datum: 31 augustus 2009
Begeleider: Mw. dr. B.C.M. Kester
Tweede lezer: Mw. J.M. Engelbert MA

Voorwoord

“Wij sluiten een verbond waarin alle Zuid-Afrikanen, zwart en blank, rechtop kunnen lopen zonder angst in hun harten” (Mandela, 1994)

“Joseph Thela hoorde 's morgens van de burens dat zijn 15-jarige zoon Sibusiso was gelyncht. Alleen de voeten van de jongen waren niet door de vlammen verteerd. Onbekenden hadden Sibusiso vermoord door 'necklacing': ze hadden een autoband gevuld met benzine, de band om zijn zoons nek gehangen en aangestoken” (*Trouw*, 29 juni 2006).

Tijdens mijn studie-uitwisseling naar de Universiteit van Stellenbosch bemerkte ik dat Zuid-Afrika is ondergedompeld in een nationale crisis. De South African Police Department heeft tussen april 2007 en maart 2008 18.487 moorden geregistreerd, 18.795 pogingen tot moord, 36.190 verkrachtingen en 64.985 overvallen (www.saps.gov.za). In een land dat bijna 48 miljoen inwoners kent, zijn de misdaadcijfers ongekend hoog. Halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw is de hoofdstad Johannesburg de weinig prestigieuze titel ‘moordhoofdstad van de wereld’ toegekend. Het aantal moorden is hoger dan in sommige oorlogsgebieden en is vermoedelijk het hoogste ter wereld (*Trouw*, 29 juni 2006). Volgens de statistieken worden in Zuid-Afrika, naar rato van de bevolking, vier keer zoveel mensen vermoord als in een vergelijkbaar land als Brazilië en veertig keer zoveel als in Nederland. In het betreffende krantenartikel wordt gesuggereerd dat de “deprimerende situatie in Zuid-Afrika een erfenis is van de blanke overheersing”. De Zuid-Afrikaanse samenleving is op sociaal en economisch terrein nog gespleten, ondanks verwoede lijmpogingen van de regering. De apartheid is officieel ten einde, maar niettemin zichtbaar en voelbaar.

Voor dit onderzoek wil ik graag mijn begeleider Bernadette Kester bedanken voor haar kritische, maar relevante op- en aanmerkingen. Bovendien gaat een woord van dank uit naar mijn familie en vrienden.

Marise Sperling

Rotterdam, augustus 2009

Inhoudsopgave

“Zuid-Afrika is het product van Europees kolonialisme” (Couwenberg, 2008)

HOOFDSTUK 1: INLEIDING	7
1.1 Nederlandse publieke opinie over apartheid.....	7
1.2 Beeldvorming in de media.....	8
1.3 Doel van dit onderzoek	9
1.3.1 Relevantie van dit onderzoek.....	10
1.4 Opbouw van dit onderzoek.....	10
HOOFDSTUK 2: BETROKKENHEID TUSSEN NEDERLAND EN ZUID-AFRIKA, 1652-1948	12
2.1 Van Riebeeck zet voet aan wal op Kaap de Goede Hoop.....	12
2.2 Ontdekking van stamverwantschap.....	13
2.3 De Tweede Boerenoorlog 1899-1902	14
2.4 Het Afrikaner nationalisme	15
2.4.1 Tweede Wereldoorlog en politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika.....	15
2.4.2 Kiem van de apartheid	16
Tot slot.....	17
HOOFDSTUK 3: APARTHEID: HET ZWARTE VERZET EN DE BLANKE REACTIE, 1948-1994	18
3.1 Zuid-Afrikaanse geschiedenis tussen 1948 en 1994.....	18
3.1.1 Gescheiden ontwikkeling	18
3.1.2 Het zwarte verzet tegen de apartheid: Sharpeville en Soweto.....	19
3.1.3 De grimmige jaren tachtig.....	20
3.1.4 Van apartheid naar democratie	22
3.2 Nederlandse strijd tegen apartheid: mythe en werkelijkheid	22
3.2.1 De jaren vijftig	22
3.2.2 De jaren zestig	24
3.2.3 De jaren zeventig en tachtig.....	25
3.2.4 De jaren negentig	26
3.3 De Nederlandse pers en apartheid	26

3.3.1	Proces van ontzuiling.....	26
3.3.2	De Nederlandse pers verslaat apartheid: 1948-1963	27
	Tot slot.....	28
HOOFDSTUK 4: DE PRODUCTIE VAN NIEUWS		29
4.1	Wat is nieuws?.....	29
4.1.1	Nieuwswaarden: een klassieke studie	30
4.1.2	Nieuwswaarden: een studie voor hedendaagse berichtgeving	31
4.2	Selectie en <i>gatekeeping</i>	32
4.2.1	<i>Hierarchy of influences</i>	34
4.2.2	De invloed van nieuwsbronnen.....	36
4.3	Taal en tekens in het nieuwsverslag.....	37
4.3.1	Discoursanalyse	37
4.3.2	Kritische linguïstiek.....	39
4.3.3	Productie van ideologie en hegemonie.....	40
	Tot slot.....	41
HOOFDSTUK 5: SPEERPUNTEN VAN HET ONDERZOEK.....		42
5.1	Onderzoeksvragen.....	42
5.2	Hypothesen	44
	Tot slot.....	46
HOOFDSTUK 6: METHODE VOOR EEN KWANTITATIEVE EN KWALITATIEVE ANALYSE.....		47
6.1	Kranten selecteren	47
6.1.1	<i>De Volkskrant</i>	48
6.1.2	<i>Trouw</i>	49
6.2	Apartheid periodiseren en berichten selecteren	50
6.3	Kwantitatieve onderzoeksopzet.....	52
6.4	Kwalitatieve onderzoeksopzet	53
6.4.1	Domeinstructuur	54
6.4.2	Thematisering.....	54
6.4.3	Lexicon.....	56
6.4.4	Participanten en processen.....	58
6.4.5	Interne tekstualiteit.....	59

6.4.6	Bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden	59
6.4.7	Metaforen	59
	Tot slot.....	60
HOOFDSTUK 7: KWANTITATIEVE ONDERZOEKSRÉSULTATEN		61
7.1	De Nasionale Party wint de verkiezingen (1948)	61
7.2	Komst van Van Riebeeck herdacht (1952)	62
7.3	Demonstratie in Sharpeville (1960).....	63
7.4	Scholierenopstand in Soweto (1976)	63
7.5	Nelson Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland (1990)	64
7.6	De eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika (1994)	65
	Tot slot.....	66
HOOFDSTUK 8 KWALITATIEVE ONDERZOEKSRÉSULTATEN		67
8.1	De Nasionale Party wint de verkiezingen (1948)	68
8.2	Komst van Van Riebeeck herdacht (1952)	71
8.3	Demonstratie in Sharpeville (1960).....	74
8.4	Scholierenopstand in Soweto (1976)	79
8.5	Nelson Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland (1990)	84
8.6	De eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika (1994)	91
	Tot slot.....	97
HOOFDSTUK 9: CONCLUSIE		98
9.1	De Nederlandse pers verslaat apartheid: 1948-1994	98
9.2	Discussie en aanbevelingen.....	103
REFERENTIES.....		104
BIJLAGE		108

Hoofdstuk 1

Inleiding

“Media controleren de macht, maar media hebben ook macht” (Luyendijk, 2006)

De media zijn de fase van deemoedige dienaar van de maatschappij gepasseerd (Beunders & Muller, 2005:14). Zij vertegenwoordigen de publieke opinie, maar hebben ook invloed op deze standpunten. Met bijvoorbeeld het verspreiden van gekleurde en eenzijdige informatie kunnen zij algemene opvattingen manipuleren en controleren. Dit onderzoek stelt de macht en invloed van de Nederlandse dagbladen centraal. Geanalyseerd wordt vanuit welke perspectieven de pers beelden heeft geconstrueerd over de apartheid in Zuid-Afrika in de periode 1948-1994. Het blijkt dat werkelijkheidsbeelden niet zelden diametraal tegenover elkaar staan. Dit hoofdstuk introduceert de historische en theoretische benadering van dit onderzoekskader. Bovendien is een licht geworpen op het doel en de structuur van deze Master thesis.

1.1 Nederlandse publieke opinie over apartheid

Apartheid, het officiële systeem van rassensegregatie, was hét kenmerk van de Zuid-Afrikaanse samenleving tussen 1948 en 1994. Volgens de Afrikaner nationalisten was de scheiding tussen etnische groepen een door God bepaalde en gewilde situatie. De Nasionale Party (NP), die een officieel begin heeft gemaakt aan de apartheid in 1948, propageerde dat “die wit man altyd baas wees”. Zo werd gesproken van “wit baasskap” en “swart knegskap”. In de praktijk lag aan deze visie een diepgeworteld racisme ten grondslag waarbij de superioriteit van het blanke ras in de wet lag verankerd. De rassenkwestie is niet onopgemerkt gebleven in Nederland en uiteenlopende standpunten hebben de publieke opinie gepolariseerd.

Als na het bloedbad in Sharpeville begin jaren zestig van de vorige eeuw de situatie grimmiger wordt, ontstaat in Nederland bewustwording over wat zich afspeelt in Zuid-Afrika (Van Thijn, 1994). De kwestie Zuid-Afrika houdt Nederland bezig en verdeelt de samenleving. Zo is halverwege de jaren tachtig de bibliotheek van de Nederlands – Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV) geplunderd en zijn aanslagen gepleegd op bedrijven die banden onderhouden met Zuid-Afrika (De Graaff, 1985:679). Eeuwenlang zijn de meningen over Zuid-Afrika al verdeeld: “Soms was het in de Nederlandse perceptie een land vol wilden, dan weer leefden er ook beschaafde volkeren. Lang was men anti-Engels en voor de Afrikaners” (*NRC Handelsblad*, 27 september 1996). Door Nederlandse bewustwording van de rassenproblematiek in Zuid-Afrika, heeft apartheid een steeds belangrijker

plaats verworven in de geschreven media. Deze berichten worden evenzeer gedomineerd door verhitte politieke en maatschappelijke gemoederen. De standpunten en discussies die hierin worden geventileerd zijn verre van ondubbelzinnig en soms sterk gepolariseerd (De Graaff, 1985:679). Zo bericht *Vrij Nederland* (8 december 1962) over Nederlanders die emigreren naar Zuid-Afrika: “Daar gaan ze dan, de Congo-kolonialen, de OAS’ers die niet meer kunnen wennen in Frankrijk en de *Elsevier*lezers, die Nederland zonder Nieuw-Guinea te klein vinden. Een geluk is, dat ze op die manier gelokaliseerd raken. Als Soboekwe, Loethoeli, Mandela en anderen spoedig het succes aan hun kant krijgen, is het een klein kunstje van de veelgeroemde Vrijstaat een reservaat van blanke misdadigers te maken. Zoiets als het Krugerpark, maar dan met blank wild”. De emigratie van blanken naar Zuid-Afrika krijgt echter steun van dagblad *Trouw* (13 april 1960). De verhouding van drie miljoen blanken tegenover tien miljoen zwarte Afrikanen is bestempeld als “ongunstig”. Een integratie van de zwarte bevolking zal “de blanke overheersing [...] en bestaansmogelijkheden wegvagen”.

De diverse benaderingen worden met grote regelmaat in de pers herhaald, variërend van mogelijkheden tot een dialoog met de blanke Afrikaners tot een totale boycot tegen Zuid-Afrika. In dit onderzoek is gekozen voor de Nederlandse dagbladen als graadmeters voor de publiek gemaakte opvattingen over apartheid. De felheid waarmee het debat van tijd tot tijd werd gevoerd en de verdeeldheid die de discussies soms kenmerkten, maakt een analyse over de Nederlandse publieke opinie de moeite waard.

1.2 Beeldvorming in de media

De media zijn voor veel burgers behalve een bron van informatie ook een essentieel richtsnoer voor hun oordeel over bepaalde kwesties (Beunders & Muller, 2005:17). In deze context is het noodzakelijk te benadrukken dat de media geen objectieve spreekbuis vormen van alle meningen en standpunten die zijn uitgesproken in een samenleving. Zo hebben de dagbladen de Nederlandse publieke opinie over apartheid zowel vertegenwoordigd als beïnvloed door het interpreteren van de rassenproblematiek. Alvorens de macht van de media wetenschappelijk toe te lichten, biedt het boek *Het zijn net mensen* van Joris Luyendijk (2006) een eerste aanknopingspunt om de rol van de media te duiden. Luyendijk beschrijft zijn werk als correspondent voor het Midden-Oosten en zijn conclusie over de media is onverbiddelijk. Het beeld van de westerse wereld – over bijvoorbeeld het Israëliisch-Palestijns conflict – wordt grotendeels bepaald door de media. In de media-industrie lijken alle wetten en gebruiken samen te zweren tegen objectieve en genuanceerde berichtgeving. De pers geeft een vervormd, gemanipuleerd en gefilterd beeld van de werkelijkheid. Zo lopen “de spanningen hoog op” in het Midden-Oosten na een Palestijnse aanslag met zes Israëliische slachtoffers (Luyendijk, 2006). Een week waarin vijftien Palestijnse burgers omkomen door

Israëliisch geweld, wordt bestempeld als een “relatief rustige periode”. Het blijkt bovendien dat instituten, zoals een regering, de media kunnen manipuleren. Zo wacht de Israëliische regering per definitie een etmaal met vergelding na een aanslag met veel burgerdoden. Eerst moet de wereldmedia stilstaan bij het Israëliische leed. Na een uitzonderlijke grote Palestijnse aanslag is een keer gewacht met het afvoeren van de lichamen van de slachtoffers (Luyendijk, 2006). De premier wilde zijn verklaring afleggen tegen een decor van achttien lijkzakken en een uitgebrande bus.

Hoewel de beweringen van Luyendijk geen wetenschappelijke onderbouwing kennen en uitsluitend zijn gebaseerd op de praktijk, heeft zijn visie veel stof doen opwaaien in Nederland. Meer dan 125.000 boeken zijn verkocht waarbij de lezer bewust is gemaakt dat journalisten een beeld construeren van de werkelijkheid. Deze conclusie betekent echter weinig nieuws voor het wetenschappelijk onderzoek naar de werking van de media. In 1922 verklaarde Lippmann dat “news is not a mirror of social conditions, but the report of an aspect that has obtruded itself.” Bovendien stelde Gieber in 1968 dat “news is what newspaperman make it”.

Deze citaten maken duidelijk dat berichtgeving in de media geen objectieve reflectie vormt van de werkelijkheid. De media hebben dus ook invloed uitgeoefend op de Nederlandse perceptie van apartheid. Niet zelden zijn werkelijkheidsbeelden tegenstrijdig. Het is de vraag hoe een discrepantie optreedt tussen werkelijkheidsbeelden. Met dit vraagstuk komt het begrip beeldvorming aan de orde. De media zijn geen spiegel van de werkelijkheid en zij produceren evenmin dé werkelijkheid. De media construeren een realiteit. In dit onderzoek wordt beeldvorming opgevat als een sociale constructie van nieuws. De media hebben invloed op de definiëring van gebeurtenissen zodat sprake is van werkelijkheidsvorming (Van Ginneken, 1996). Met taal wordt een beeld geconstrueerd dat vervolgens invloed heeft op de culturele (re-)productie van kennis en betekenis. In deze context wordt *framing* beschouwd als een probleemdefinitie waarbij frames fungeren als retorische kaders (Vasterman, 2004). Tijdens het *framing*proces worden gebeurtenissen geïnterpreteerd door de media, waarbij deze kaders zijn opgevat als abstracte begrippen die sociale betekenissen voorzien van organisatie en structuur.

1.3 Doel van dit onderzoek

Media-onderzoek naar de apartheid is veelomvattend en complex. Op basis van een kwantitatieve en kwalitatieve analyse moet duidelijk worden vanuit welke perspectieven twee Nederlandse dagbladen, te weten *Trouw* en *de Volkskrant*, beelden hebben geconstrueerd over de apartheid in Zuid-Afrika in de periode 1948-1994. Deze beeldreconstructies zijn gefocust op de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika. Het onderzoek is mede gebaseerd op de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Zo wordt duidelijk of de pers, bij haar

verslaggeving over apartheid, kritisch de Nederlandse betrokkenheid met de problematiek in Zuid-Afrika beschrijft. Alvorens de specifieke onderzoeksvragen te formuleren, moet notie worden genomen van de inzichten uit het historisch kader. Tot dusver wordt volstaan met de hoofdvraag die de grondslag vormt van deze analyse:

Hoofdvraag

Vanuit welke perspectieven construeerden de Nederlandse dagbladen – *Trouw* en *de Volkskrant* – de beeldvorming over de apartheid in Zuid-Afrika in de periode 1948-1994?

1.3.1 Relevantie van dit onderzoek

De media vervullen een belangrijke rol in onze huidige samenleving. Dit onderzoek maakt de lezer ervan bewust welke invloed nieuwsmedia hebben bij het interpreteren en definiëren van internationale gebeurtenissen. Uit de analyse blijkt dat werkelijkheidsbeelden over de apartheid niet zelden diametraal tegenover elkaar staan. Vooral in de eerste jaren van het apartheidstijdperk was de Nederlandse opinie over Zuid-Afrika verdeeld. Met dit onderzoek wordt bovendien duidelijk of de Nederlandse pers kritisch de betrokkenheid met Zuid-Afrika beschrijft. In zijn studie naar Nederlandse gevoelens van adhesie en aversie ten aanzien van de Afrikaner broeders, merkte ook Schutte (1993) op dat mediaberichtgeving over apartheid afzonderlijke aandacht verdient. Tot dusver zijn op dit specifieke terrein relatief weinig studies verricht. De Graaff (1985) is één van de weinige onderzoekers die de rol van de media centraal heeft gesteld. Zijn onderzoek naar de beeldvorming over de apartheid door de Nederlandse pers heeft betrekking op de periode 1948-1963. Wetenschappelijke analyses ontbreken die het gehele apartheidstijdperk dekken.

1.4 Opbouw van dit onderzoek

De structuur en opbouw van deze Master thesis laat zich als volgt omschrijven:

- Hoofdstuk twee vormt het eerste deel van het historisch kader en legt nadruk op de stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika in de periode 1652-1948. De verwantschap vindt haar oorsprong op het moment dat de Nederlandse zeevaarder Van Riebeeck voet aan wal zet op Kaap de Goede Hoop en een kolonie sticht. De verbondenheid tussen Nederland en Zuid-Afrika heeft allesbehalve doorlopende betrokkenheid gekend. Gevoelens van adhesie en aversie wisselden elkaar af. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, betekent deze oorlog ingrijpende veranderingen voor beide landen. Nederland verafschuwde het segregatiebewind, maar de Afrikaner nationalisten kozen juist voor een extreme vorm van racisme in de vorm van apartheid.

- Hoofdstuk drie vormt het tweede deel van het historisch kader en beslaat de apartheidperiode 1948-1994. In dit hoofdstuk worden enerzijds de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika uitgediept. Anderzijds is de Nederlandse strijd tegen apartheid geanalyseerd. Hierbij vertegenwoordigen de regering en actiecomités een centrale positie. Bovendien is onderzocht welke rol de media speelden bij verslaggeving over de apartheid.
- Hoofdstuk vier introduceert de theoretische concepten met betrekking tot beeldvorming en nieuwsconstructie. Zo staan de criteria centraal die de nieuwswaardigheid van gebeurtenissen bepalen (Galtung & Ruge, 1965; Harcup & O'Neill, 2001). Vervolgens wordt dit selectieproces geplaatst in het *gatekeeping* proces dat invloed heeft op de selectie en productie van nieuws (White, 1950; Shoemaker, 1991; Shoemaker & Reese, 1996). Tenslotte wordt deze sociologische benadering gevolgd door een taalkundige zienswijze van nieuws aan de hand van discoursanalyse en kritische linguïstiek (Foucault, 1972; Fairclough, 1992).
- Hoofdstuk vijf verbindt de historische en theoretische benaderingen. Dit kader verantwoordt de onderzoeksvragen en formuleert de hypotheses.
- Hoofdstuk zes biedt ruimte aan de onderzoeksopzet van de kwantitatieve en kwalitatieve analyse. Deze methoden vormen een combinatie van bestaande onderzoekstechnieken (o.a. Hansen et al., 1998; Richardson, 2007; Brookes, 1995; Lakoff & Johnson, 1980; Van Dijk, 1986) en specifieke technieken die passen binnen het kader van dit onderzoek.
- Hoofdstuk zeven presenteert de kwantitatieve onderzoeksresultaten die een eerste indruk geven van de krantenberichtgeving over apartheid. Deze resultaten tonen het aantal en belang van de geschreven artikelen. Bovendien dienen de kwantitatieve uitkomsten als achtergrond voor de kwalitatieve analyse waar de nadruk op ligt in dit onderzoek.
- Hoofdstuk acht presenteert de kwalitatieve onderzoeksresultaten. Met deze methode is geanalyseerd op welke wijze de Nederlandse pers apartheid heeft geïnterpreteerd en wat de publieke opinie is over apartheid.
- Hoofdstuk negen vormt de conclusie. Dit kader beantwoordt de onderzoeksvragen en evalueert de hypothetische uitspraken. De onderzoeksresultaten worden bovendien geplaatst in een breder theoretisch en historisch perspectief.

NB. Ter afsluiting van dit hoofdstuk, maar als inleiding op deze thesis, wordt benadrukt dat het karakteriseren van zwarte bevolkingsgroepen gebaseerd is op persberichtgeving. Typeringen als “neger”, “zwarte”, “Bantoe” of “kleurling” houden geen verband met rassenvooroordelen of waardeopvattingen van de onderzoeker zelf.

Hoofdstuk 2

Betrokkenheid tussen Nederland en Zuid-Afrika, 1652-1948

“Stamverwantschap vergrootte het gevoel van eigenwaarde” (Schutte, 1986:205)

Stamverwantschap vormde lange tijd de grondslag van de relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika (Schutte, 2008:11). Dit begrip droeg de Nederlandse pro-Boer activiteiten tijdens de twee Boerenoorlogen en bestempelde de visie op Zuid-Afrika nog vele jaren erna. Zelfs in de tijd van de strijd tegen de apartheid beriepen voor- en tegenstanders zich op stamverwantschap om hun standpunten, betrokkenheid en acties moreel te baseren. Waar ligt de oorsprong van verwantschap en hoe heeft deze de relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika beïnvloed?

2.1 Van Riebeeck zet voet aan wal op Kaap de Goede Hoop

De banden tussen Nederland en Zuid-Afrika dateren uit 1652 wanneer de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) onder Jan van Riebeeck Kaap de Goede Hoop bereikt (Kester, 2008:220). De blanke kolonisatie begon een paar jaar later in 1658. Tegen de bedoeling in van de VOC vestigden Van Riebeeck en andere employees na beëindiging van hun dienstverband zich aan de Kaap (Kuitenbrouwer, 1994:17). In politiek en grondwettelijk opzicht is het moderne Zuid-Afrika van nu dus een rechtstreekse afstammeling van Van Riebeecks vestiging (Ross, 1999:35). De Nederlanders – maar ook de Fransen en Duitsers – die zich daar vestigden, ontwikkelden een geheel eigen cultuur en werden aangeduid als Afrikaners (Kester, 2008:220). Een deel van deze Afrikaners hield zich bezig met het boerenbedrijf en verwierf de geuzennaam ‘Boeren’. Om het zware werk te verrichten, voerden deze veehoudende trekboeren en de VOC al spoedig slaven in de Kaapkolonie in.

De psyche van Zuid-Afrika had geen verbijsterende ervaring kunnen opdoen dan de tegenstellingen die ontstonden toen de Engelsen de Kaapkolonie hadden bezet tussen 1795 en 1803 (Sparks, 2004:72). Nadat de Afrikaners anderhalve eeuw in isolement hadden geleefd en van de Europese beschaving waren afgeleden, werden zij geconfronteerd met 's werelds modernste samenleving. Engeland was bezig aan een kapitalistische estafetteloop en de Kaap kreeg opeens strategisch belang omdat het de handelsroute naar Indië voor specerijenhandel beheerste (Sparks, 2004:73). De culturele verschillen tussen de Boeren en Engelsen waren groot. De Boeren hadden de achttiende eeuw gemist en werden overvallen door de negentiende eeuw. Kuitenbrouwer (1994:18) concludeerde dat in 1806, wanneer de kolonie officieel in Britse handen is gevallen, een verwijdering optrad tussen de Boeren en de Nederlanders. Enerzijds werden door de Britse overname de

politieke, commerciële en culturele banden tussen Nederland en de Kaapse Afrikaners losser. Anderzijds werd door de immigratie van Britse kolonisten de Nederlandse taal in het bestuur, de rechtspraak en het onderwijs geweed.

Om uit de macht van de Britse kolonisator te worstelen, groeiden het nationaal besef en verlangen tot het stichten van een Afrikaner natie. Tussen 1835 en 1840 trokken 6000 Boeren, een tiende van de blanke bevolking in de Kaapkolonie, naar de binnenlanden. Deze migratiebeweging is beter bekend als de Grote Trek (Kuitenbrouwer, 1994:19). De Boeren waren op zoek naar nieuw land voor hun vee en brachten grote gebieden in zuidelijk Afrika onder hun gezag. Twee Boerenrepublieken werden gesticht: Transvaal (1852) en Oranje Vrijstaat (1854). In deze republieken onderwierpen de Boeren met harde hand de zwarte bevolking en maakten hen als slaven op blanke boerderijen (Kester, 2008:220). In het isolement in de binnenlanden van zuidelijk Afrika vervreemden de Boeren verder van hun Nederlandse oorsprong. De opeenvolgende Nederlandse regeringen vertoonden dan ook weinig animo om diplomatieke banden met de Boerenrepublieken aan te gaan (Kuitenbrouwer, 1994:18). Bovendien was voor handhaving en uitbreiding van het gezag in Indië Nederland afhankelijk van de *goodwill* van het machtige Engeland. De Nederlandse diplomatieke erkenning van de Boerenrepublieken gebeurde pas 1869.

2.2 Ontdekking van stamverwantschap

In 1877 kwam een abrupt einde aan Nederlandse desinteresse voor de Boeren toen de Engelsen Transvaal annexeerden (De Graaff, 1993:1). De Nederlanders 'herontdekten' het bestaan van de blanke stamverwanten. Deze omslag in publieke opinie had grotendeels te maken met het veranderde gedrag van de Boeren zelf. Bij het begin van de annexatie verzetten de Boeren zich nauwelijks, maar deze onverschilligheid maakte snel plaats voor actief verzet tegen de Britse gezaghebbers tussen 1880 en 1881. Dit territoriale en machtsconflict is de geschiedenisboeken ingegaan als de Eerste Boerenoorlog. Uiteindelijk slaagden de Boeren erin om de Britten uit Transvaal te verdrijven (Kuitenbrouwer, 1994:21).

Bij gebrek aan redenen om trots te zijn op het internationale aanzien, identificeerden veel Nederlanders zich met de Boeren. Deze bloedverwanten vormden het bewijs dat er nog volop levenskracht zat in de Nederlandse stam. De militaire overwinningen van de Boeren verhoogden het aanzien van het Nederlandse moederland (De Graaff, 1993:2). De conceptie van stamverwantschap met de Boeren sloot daardoor naadloos aan op het opkomende Nederlandse nationalisme aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Zo betoogde Kuitenbrouwer (1994:21) dat de nationalistische identificatie met de Boeren had te maken met een drietal bedreigingen voor de Nederlandse natie. De eerste vermeende bedreiging was van binnenlandse

aard wanneer het begin van de verzuiling wordt ingeluid. De bevolkingsgroepen – liberalen, antirevolutionairen, katholieken en links-radicalen – voelden een behoefte aan nationale eenheid en de stamverwantschap met de Boeren voldeed hieraan. Een tweede dreiging had betrekking op de koloniale expansie van grootmachten zoals Engeland en hierdoor nam de vrees toe dat Nederland als kleine mogendheid Indië zou verliezen. De stamverwante Boeren leken daarom zowel de Nederlandse belangen in Zuid-Afrika tegen het Britse imperialisme te verdedigen als die in de Indische eilandengroep (Kuitenbrouwer, 1994). Tot slot stond het voortbestaan van het Nederlandse volk op het spel. Deze angst was vooral gebaseerd op de machtige nabuur Duitsland. Er werd niet zozeer gevreesd voor een Duitse annexatie, maar voor een Frans-Duitse oorlog waarin een dergelijk annexatie uit kon voortvloeien. De Boerenrepublieken zouden dan een wijkplaats worden voor het Nederlandse volk als de onafhankelijkheid in Europa verloren ging (Kuitenbrouwer, 1994).

2.3 De Tweede Boerenoorlog 1899-1902

Kuitenbrouwer (1994:25) noemde de anti-Nederlandse houding onder de Boeren als belangrijkste reden voor de tijdelijke verwijdering met het Nederlandse publiek in de jaren negentig van de negentiende eeuw. Zo verzetten de Boeren zich hevig tegen een Nieuw Nederland in Transvaal. Deze afgenomen afstand, hetzij van tijdelijke aard, moet ook worden bekeken in een bredere context. De Graaff (1993:8) benadrukte dat rond 1880 en 1881 het Nederlandse nationalisme werd opgetrokken aan de Boeren, maar in 1894 kon Nederland zich verheugen met eigen daden. De Nederlandse kolonisten behaalden successen in Nederlands-Indië waardoor het nationalistische gevoel werd versterkt. De geslaagde expedities in Indië waren een teken dat Nederland nog daad- en slagkracht bezat waardoor het zelfvertrouwen een krachtige impuls kreeg.

In 1899, tijdens het uitbreken van de tweede Anglo-Boerenoorlog, kwam weer een ongekende uitbarsting van Boerenliefde (De Graaff, 1993:8). Transvaal had een zelfbestuur, maar de Engelse regering beschouwde het nog steeds als een deel van het Britse rijk. Bovendien aasden de Britten op de inkomsten uit de goedmijnen (Verschuuren, 1990:51). Door druk van de Britse 'uitlanders' op de Boerenrepublieken schaarden de meeste Nederlanders zich weer achter hun stamverwanten. Zeker toen aan het begin van de oorlog de indruk werd gewekt dat de Boeren het machtige Engeland partij konden bieden, hield de Boerenliefde Nederland helemaal in de greep (Kuitenbrouwer, 1994:27). De lichtbepapende Boeren volgden een harde en onorthodoxe militaire strategie, beter bekend als guerrilla (Kester, 2008:220). Het mocht niet baten. Met overmacht en militaire intimidatie – zoals de oprichting van geïmproviseerde concentratiekampen voor vrouwen en kinderen – behaalden de Britten uiteindelijk een roemloze zege in 1902. De Boerenrepublieken raakten hun zelfstandigheid kwijt en de Engelse taal en cultuur werden dominant (Schutte, 2008:16). Met het einde van de

onafhankelijkheid van de Boerenrepublieken liep ook de Nederlandse belangstelling voor Zuid-Afrika snel terug, zonder geheel te verdwijnen (De Graaff, 1993:9). Hierdoor lijkt dat de belangen van Nederland als kleine natie sterker wogen dan sympathie voor de Boeren. De ondergang van de Boerenrepublieken en de afzwakking van stamverwantschapsgevoelens, onderstreepten volgens sommige historici (zoals Te Velde, 1992) ook een omslag binnen het Nederlands nationalisme. Zo heerste een vorm van zelfgenoegzaamheid omdat Nederland neutraal was gebleven in de Eerste Wereldoorlog. Bovendien kon de Nederlander gevoelens van eigenwaarde voor een groot deel ontlenen aan de kolonie Oost-Indië. Tenslotte was Nederland een sterk verzuilde, maar tevreden natie geworden (Kuitenbrouwer, 1994:33).

De Graaff (1993) concludeerde dat de stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika een mythe was. Kuitenbrouwer (1994:34) beargumenteerde juist dat de Boerenliefde bleef bestaan onder het Nederlandse volk, hetzij soms in mindere mate. Zo heeft de Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV), die sinds 1881 bestaat, er altijd naar gestreefd de stamverwantschap voort te doen leven. Echter, de oprichting in 1912 van de South African Native National Congress (SANNC), de voorloper van de African National Congress (ANC) bleef onopgemerkt in Nederland. Deze blinde vlek moet wel worden gezien tegen de achtergrond van kolonialisme, merkte Kuitenbrouwer (1994:34) terecht op. In de meeste Europese koloniën heerste namelijk een zekere vorm van rassenscheiding.

2.4 Het Afrikaner nationalisme

2.4.1 Tweede Wereldoorlog en politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika

De verwijdering tussen Nederland en de Afrikaners zette door na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog (Kuitenbrouwer, 1994:35). Voor beide landen heeft deze oorlog ingrijpende veranderingen betekend. Terwijl de Nederlanders vanwege de verschrikkingen het segregatiebewind verafschuwde, kozen de Afrikaner nationalisten juist voor een extreme vorm van racisme in de vorm van apartheid. Deze scheiding der geesten was al – in politiek opzicht – waarneembaar bij de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog.

In 1933 verenigden de politieke partijen van de Boeren – onder leiding van Smuts – en de Britten – van Hertzog – zich tot de Vereenigde Party (VP). De verdeeldheid tussen beide groeperingen werd echter steeds meer duidelijk waardoor zowel de Boeren als de Britten aparte en extremistische partijen oprichtten. Een deel van de Afrikaner nationalisten stichtte in 1934 onder leiding van Malan, een voormalige minister die in Nederland heeft gestudeerd, de Nasionale Party (NP) (Kuitenbrouwer, 1994:35). Deze partij ontwikkelde zich tot uitdrager van de apartheidsideologie in samenwerking met verwante organisaties zoals de Afrikaner Broederbond. Deze vereniging, opgericht in 1918, was een geheim genootschap dat bestond uit Afrikaner elite en streefde naar macht in Zuid-Afrika. Bij de

verkiezingen van 1938 kreeg de VP van Smuts en Hertzog vooralsnog een meerderheid van de stemmen.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, ontstond in Zuid-Afrika een discussie welke partij het land zou moeten kiezen. Een kleine meerderheid van de regering koos in 1939 voor oorlogsdeelname aan de kant van Engeland tegen nazi-Duitsland. Premier Hertzog kon zich hiermee niet verenigen en werd gedwongen tot aftreden. Smuts was zijn opvolger en Hertzog sloot zich aan bij de NP (Kuitenbrouwer, 1994:35). Deze partij werd, met de apartheid als speerpunt, de belangrijkste oppositiepartij tegenover de VP. De VP van Smuts en NP van Malan begonnen uit elkaar te groeien. Zo wilde de VP de segregatiewetgeving tussen de blanken en de zwarten afzwakken, maar de NP maakte zich juist sterk voor een nog scherpere vorm van segregatie (Kuitenbrouwer, 1994:36). Bij de verkiezingen van 1948 behaalde de NP een kleine meerderheid van de parlementszetels en de regering van Malan begon direct aan de uitvoering van het apartheidsprogramma. De teleurstelling in Nederland was groot toen Smuts de verkiezingen verloor (Kuitenbrouwer, 1994:37). Hij was populair vanwege zijn oorlogsinspanningen tegen Duitsland, zijn hulp met voedsel en goederen aan het bevrijde Nederland en zijn prominente rol bij de oprichting van de Verenigde Naties (VN).

2.4.2 Kiem van de apartheid

Over de oorsprong van het Afrikaner nationalisme en inherent hieraan het apartheiddenken zijn niet alle historici het eens. Twee aanvechtbare verklaringen over de inspiratiebron van de rassenideologie in Zuid-Afrika circuleren: het Nederlandse Kuyperianisme en het Duitse nationaal-socialisme.

Volgens Moodie (geciteerd in Schutte, 1986:185) is de ideologie van het Afrikaner nationalisme gestoeld op de aanname dat apartheid de enige juiste oplossing is voor Zuid-Afrikaanse problemen. Samengevat was volgens Moodie het Afrikanervolk een specifieke, goddelijke creatie, dat zich onderscheidde van alle andere naties. Bovendien hadden de Afrikaners een eigen taak: drager zijn van de westerse, christelijke beschaving in donker Afrika. Voor uitleg van de Afrikaner *civil religion* en het daaraan inherente apartheiddenken verwijst Moodie naar de geschiedenis. De bewustwording van de Afrikaner identiteit vond expressie in de twee Boerenoorlogen, waarna de specifieke vormgeving begon van het nationalisme als *civil religion*. Zo heeft de oprichting van de Broederbond in 1918 veel betekenis gehad voor de ideologische vormgeving van het nationalisme en de praktische uitvoering daarvan. Op het moment dat de Boerenbond samensmolt met de NP, was een spreekbuis van het ware Afrikanerdom een feit. Meer dan Moodie, betoogde Hexham (geciteerd in Schutte, 1986:186) dat het Afrikaner nationalisme verwijst naar de antirevolutionaire gedachtewereld van de Nederlandse politicus Kuyper. De verschrikkingen van de Boerenoorlogen hebben namelijk geleid tot een godsdienstige opleving, die een stroom van Afrikaners naar Nederland dreef om een opleiding als predikant te volgen (Verschuuren, 1990:74). De toekomstige predikanten, Doppers genoemd, van

de Gereformeerde Kerk kwamen in Nederland in aanraking met Kuyper. Hij betoogde dat gelovigen eigen sociale structuren moeten creëren en sprak bovendien over kwalitatieve verschillen tussen rassen (De Boer, 1996:260). De Doppers zagen in deze opvatting de mogelijkheid om de macht in handen te krijgen ten koste van de Engelsen en Boeren. Bij terugkomst in Zuid-Afrika richtten de Doppers eigen scholen op en handhaafden zij een strenge discipline om het verval te keren. Er werd teruggrepen op oude tradities en de Afrikaanse taal waarvan de Broederbond een uiting is (Verschuuren, 1990:75).

Niet alle historici pleiten voor de stelling dat de politieke en kerkelijke leer van Kuyper een inspiratiebron is geweest voor de latere apartheidsideologie in Zuid-Afrika. Zo stelde Kuitenbrouwer (1990:27) dat Kuyper kritiek had op het verregaande racisme van de Boeren. De eenheid voor Gods schepping woog volgens Kuyper zwaarder dan het rassenonderscheid. De historicus Schutte (1986:188) plaatste eveneens vraagtekens bij de stelling dat de betekenis van de Afrikanerideologie is gestoeld op de ideeën van Kuyper. Zo kan worden afgevraagd of het late negentiende-eeuwse Afrikaner nationalisme op één lijn stond met dat uit de jaren na 1948. Dat er een verband bestaat, valt niet te ontkennen, maar de functie van het nationalisme verschilde in beide perioden. In de negentiende eeuw diende het nationalisme voor de Afrikaners als hulp bij zelfontdekking en bevrijding. Na 1948 vormde de Afrikaneridentiteit een dekmantel voor het handhaven van de politieke macht en een sociaal-economische bevoorrechte groepspositie. Schutte (1986:198) concludeerde dat, zelfs als de antirevolutionaire richting in Nederland invloed heeft gehad op het Afrikaner nationalisme, een identieke uitwerking onmogelijk is geweest. Daarvoor verschilden de maatschappelijke achtergronden in Nederland en Zuid-Afrika teveel. Als oorsprong voor het apartheiddenken pleitte het onderzoek van Schutte (1986:185 e.v.) daarom voor het Duitse nationaal-socialisme. De pro-Duitse gevoelens onder veel Afrikaners kwamen deels voort uit de bewondering voor het nationaal-socialisme, maar waren ook het gevolg van de Duitse strijd tegen Groot-Brittannië, de ervvijand van de Afrikaners (zie ook De Graaff, 1993:14).

Tot slot

De gevoelens van stamverwantschap tussen Nederland en de Afrikaners toonden in de periode 1652-1948 geen doorlopende betrokkenheid. Bovendien lijken de verwantschapsgevoelens het eigenbelang aan Nederlandse zijde te hebben verhuld. In donkere tijden heeft een bedreigd en klein voelend Nederland zich op kunnen trekken aan de krachtige Afrikanerverwanten. In die context vergrootte het begrip stamverwantschap het Nederlandse gevoel van eigenwaarde en betekenis, zoals ook Schutte (1986:205) concludeerde.

Hoofdstuk 3

Apartheid: het zwarte verzet en de blanke reactie, 1948-1994

“Van Afrikaner staat tot Afrikaanse eenwording” (Giliomee & Mbenga, 2007)

De historische ontwikkelingen, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, zijn een opstap naar een centraal element binnen dit onderzoek: de sleutelgebeurtenissen die de apartheid in Zuid-Afrika hebben gekenmerkt. In dit hoofdstuk ligt eveneens nadruk op de Nederlandse strijd tegen apartheid, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen regering en actiecomités. Bovendien is geanalyseerd welke rol de media speelden bij verslaggeving over apartheid.

3.1 Zuid-Afrikaanse geschiedenis tussen 1948 en 1994

Die Stem van Suid-Afrika, het volkslied van het apartheidsregime, kent de tekst: “Ons sal antwoord op jou roepstem, ons sal offer wat jy vra: Ons sal lewe, ons sal sterwe - ons vir jou, Suid-Afrika. [...] Vaderland! ons sal die adiel van jou naam met ere dra: Waar en trou as Afrikaners - kinders van Suid-Afrika”. De Afrikaners, de blanke Boeren, zagen zichzelf als kinderen van Zuid-Afrika. Hoe is het mogelijk dat een blanke minderheid een hegemonie heeft kunnen ontwikkelen waarin de zwarte, overgrote, meerderheid werd onderdrukt?

3.1.1 Gescheiden ontwikkeling

Toen de nationalistische Afrikaners in 1948 de macht in handen kregen, konden zij een begin maken met hun segregatiebeleid. Om de blanke hegemonie te handhaven zouden de verschillende bevolkingsgroepen strikt van elkaar gescheiden moeten leven (Verschuuren, 1990:84). Zo trachtte de wet op het Verbod op Gemengde Huwelijken uit 1949 rassenvermenging te voorkomen en werd in 1950 de wet op Bevolkingsregistratie aangenomen om te behoeden dat niet-blanken als blanken door het leven gaan. De invoering van de apartheid door premier Malan en zijn opvolger Strijdom wordt nadien beschouwd als voorbereiding op de werkelijke invoering van de segregatie. Die begon met het presidentschap van Verwoerd, dat van 1958 tot zijn dood in 1966 zou duren. Verwoerd werd in Amsterdam geboren, maar emigreerde op tweejarige leeftijd met zijn ouders naar Zuid-Afrika. Tijdens zijn ambtperiode als bewindsman maakte hij zich sterk om de hegemonie van de Afrikaners te verstevigen (Verschuuren, 1990:95). Verwoerd vreesde dat de segregatie steeds meer zou afzwakken als hij op welke manier dan ook tegemoet zou komen aan de wensen van de zwarten. Het benadrukken van de eigen cultuur van de bevolkingsgroepen kwam voorop te staan. Daarom werd

een systeem van stamhoofdschap opgericht waarin de suggestie van zelfstandigheid werd vormgegeven (Verschuuren, 1990:95). Iedere groep zou zich tot een zelfstandige natie kunnen ontwikkelen met een eigen traditionele en politieke structuur. In werkelijkheid kregen de zwarte bewoners van de reservaten – thuislanden genoemd – geen stemrecht en waren de ‘stamhoofden’ blanke leiders. Arbeid en onderwijs tussen blank en zwart waren ook strikt gescheiden en de kwaliteit van onderwijs voor de zwarte bevolking werd bewust laag gehouden. Bovendien werden hoge functies alleen toegewezen aan blanken. Verwoerd voorkwam zo dat zwarten een ‘witteboordenbaan’ zouden krijgen (Sparks, 1994:256). Met blank Zuid-Afrika ging het voor de wind, maar de thuislanden ontwikkelden zich steeds meer tot ontwikkelingslanden.

3.1.2 Het zwarte verzet tegen de apartheid: Sharpeville en Soweto

Onder de niet-blanken bleef een opstand tegen de apartheid niet lang uit en het ANC ontpopte zich tot belangrijkste verzetsbeweging (Verschuuren, 1990:90). Verzet bleef echter moeilijk omdat de regering op alle fronten tegenwerkte. Stakingen voor zwarte arbeiders waren bijvoorbeeld verboden. Omdat het ANC in toenemende mate begon te radicaliseren, werd in 1959 het Pan-Africanist Congress (PAC) opgericht. In 1960 organiseerden vervolgens het ANC en PAC in onderlinge wedijver een protestdemonstratie tegen de apartheid. Het ANC koos 31 maart als actiedag, maar het PAC hoopte meer publiciteit te krijgen door de demonstratie tien dagen eerder te beginnen (Ross, 1999:158). Op die dag zouden de zwarten zich verzetten tegen de pasjeswet. Deze wet werd naast het gesegregeerde onderwijs en de exclusie van zwarten in het parlement, gezien als fundament van de apartheidswetgeving (Giliomee & Mbenga, 2007:387). De pasjeswet, of wet op bevolkingsregistratie, uit 1950 deelde de bevolking in naar ras – blank, zwart of kleurling. Elke groep leefde in de daarvoor aangewezen gebieden en kon gebruikmaken van de beschikbare faciliteiten. Als niet-blanken boven de achttien jaar buiten deze gebieden kwamen, waren zij geboden door de Zuid-Afrikaanse regering een pasje of referentieboekje bij zich te hebben. De regering gebruikte deze pasjeswet om het verblijf van zwarten buiten de reservaten te controleren (Verschuuren, 1990:87).

De respons op de actiedag van het PAC was niet groot, behalve in Sharpeville. De politie was niet gewend aan een massale demonstratie en begon in paniek te schieten. Er vielen 69 doden en bijna 180 burgers raakten gewond, aan zwarte zijde (Giliomee & Mbenga, 2007:334). De regering verklaarde dat uit zelfverdediging was geschoten. Dat het merendeel van de slachtoffers in de rug was geraakt, maakte deze stelling echter niet aannemelijk (Verschuuren, 1990:93). Het bloedbad in Sharpeville betekende een keerpunt in de denk- en werkwijze van de anti-apartheidsgroepen in Zuid-Afrika. Het principe van geweldloos verzet werd losgelaten en maakte plaats voor een guerrillaoorlog tegen de apartheid. De strijd van de zwarte bevolking verhardde zich gedurende de jaren zestig en zeventig. In deze periode werden ook leiders van het ANC als Walter Sisulu, Govan Mbeki en Nelson

Mandela veroordeeld tot levenslange opsluiting. Bovendien werd de zwarte bewustzijnsbeweging van Steve Biko onderdrukt.

Het zwarte verzet bereikte een hoogtepunt in juni 1976. Op zestien juni protesteerden studenten tegen het apartheidsregime en dit liep wederom uit op een bloedbad. Tsietshi Mahinini, door de pers aangewezen als leider van de studentenopstand in Soweto, zei dat de “zwarte studenten genoeg hebben van het slechte onderwijssysteem en het systeem van het land, de wetten die worden gemaakt door de blanke minderheid” (Giliomee & Mbenga, 2007:362). Aan de illegale protestmars deden 10.000 tot 15.000 studenten mee. Twee zwarten werden doodgeschoten. De opstand in Soweto mondde uit in nog meer geweldsuitbarstingen die zich richtten op overheidsgebouwen, drankhallen, politieauto’s en winkels (Verschuuren, 1990:110). Na een maand van onrust werden de scholieren vervroegd met vakantie gestuurd om onderlinge communicatie te bemoeilijken. De jeugdige demonstranten lieten zich echter door niemand afschrikken en gingen door met protestmarsen. In de eerste zes maanden na de opstand in Soweto waren al 176 zwarten gedood, bijna allemaal door de politie (Giliomee & Mbenga, 2007:365). Eind 1977 kwam een eind aan de ongeregeldheden, maar de onrust bleef bestaan. In dat jaar was het dodental als gevolg van verzet gestegen tot 700. “Begravenissen werden politieke manifestaties die leidden tot confrontaties met de politie”, concludeerde Verschuuren (1990:110).

In een reactie op de golven van protest, verscherpte de regering haar wet- en regelgeving. Zo werd de dienstplicht verlengd tot twee jaar, de grensbewaking verscherpt en de bewegingsvrijheid van de veiligheidsdienst en het Ministerie van Defensie vergroot. De aandacht van de overheid beperkte zich allang niet meer tot de bekend geworden vrijheidsstrijders. Iedere tegenstander van de apartheid werd het leven onmogelijk gemaakt. Echter, door toenemende internationale druk deed president Vorster, die in 1978 begon aan zijn ambtstermijn als bewindvoerder, concessies om de oppositie in binnen- en buitenland te sussen (Verschuuren, 1990:113). Zo kwam voor de zwarte arbeider loonsverhoging en werden onderzoeken ingesteld naar de arbeidsrelaties en de woon- en werkomgeving. Bovendien stelde de president voor om de kleurlingen in afzonderlijke kamers in het parlement op te nemen. Acht maanden na de aanvaarding van het presidentschap werd Vorster gedwongen tot aftreden daar hij was verwickeld in een informatieschandaal (Van Dullemen, 1994:76). De Zuid-Afrikaanse regering had pogingen ondernomen om met geheime betalingen de berichtgeving over de politieke situatie in Zuid-Afrika, in zowel binnen- als buitenlandse media, te beïnvloeden.

3.1.3 De grimmige jaren tachtig

Vorster werd opgevolgd door Viljoen en in 1984 stond Botha aan het roer. Botha’s streven naar hervormingen was vooral bedoeld om de hegemonie van de blanke bevolking te versterken

(Verschuuren, 1990:114). De president hoopte in nauw overleg met de zakenwereld een herstructurering voor Zuid-Afrika te realiseren. Met die herstructurering trachtte hij de economie te steunen en een deel van de zwarte bevolking aan zich te binden door betere leefomstandigheden. Dit zou de zwarte bevolking verdelen en de internationale opinie gunstig stemmen, zonder dat de blanke opinie in het geding kwam (Verschuuren, 1990). Om te voorkomen dat de hervormingen tot chaos leidden, werd de repressie tijdelijk opgevoerd. In die zin was dit beleid een voortzetting van het beleid van Vorster. De strijd tussen regering en oppositie ging dus onverminderd door en Zuid-Afrika gleed sneller bergafwaarts. De zwarte bevolking begon meer gewelddadig verzet te leveren (Verschuuren, 1990). Met name de economische crisis waarin het land verkeerde, leidde tot woede. In juni 1985 besloot het ANC zelfs op te roepen tot een volksoorlog en voerde het aantal aanslagen op waarbij voor het eerst ook blanke slachtoffers vielen. Het escalerende geweld in de *townships* – krottenwijken zonder water en elektriciteit voor zwarte bevolking – eiste honderende levens (Van Dullemen, 1994:79). In de zomer van 1985 werd in 36 gebieden de noodtoestand afgeroepen, een jaar later zelfs voor heel Zuid-Afrika. Er kwam censuur op de berichtgeving over de rellen, arrestaties waren niet meer aan juridische beperkingen onderhevig en arrestanten werden rechteloos (Verschuuren, 1990:123). In december 1985 zaten meer dan 24.000 mensen gevangen onder wie veel kinderen. Duizenden mensen ontvluchtten hun land (Van Dullemen, 1994:79).

Met nieuwe hervormingen probeerde Botha de zwarte bevolking weer gunstig te stemmen en *goodwill* te kweken bij de oppositie in binnen- en buitenland. Bovendien bood hij Mandela vrijlating aan op voorwaarde dat het ANC afzag van verder geweld. Mandela weigerde. Hij vond dat de regering eerst zelf zou moeten stoppen met repressies en eiste erkenning van het ANC (Verschuuren, 1990:124). Botha kwam tegemoet aan de niet-blanken door het terugbrengen van het aantal gedwongen verhuizingen. De zwarte onderdanen van de thuislanden behielden eveneens hun Zuid-Afrikaans staatsburgerschap en het verbod op interraciale huwelijken werd afgeschaft – al veranderde weinig omdat er een maatschappelijk taboe rustte op gemengde huwelijken. Tenslotte kwam een einde aan de pasjeswet. Omdat de hervormingen toch niet de rust bracht onder de zwarte bevolking, nam het hervormingstempo weer drastisch af (Verschuuren, 1990:124). De veranderingen waren volgens de niet-blanke bevolking slechts schijn omdat aan de kern van de apartheid, beperking van de politieke rechten en bewegingsvrijheid van alle zwarten, onaangetast bleef. De veranderingen waren bovendien veelal bedoeld voor de geürbaniseerde zwarten.

Omdat de onrust onder de zwarten niet af- maar toenam, maakte Botha's vastberadenheid plaats voor twijfel. Er werden geen nieuwe hervormingen afgeroepen en er kwam nadruk op handhaving van orde en rust. De president ging bovendien op zoek naar gematigde zwarte leiders die niet meteen uit waren op een meerderheidsbestuur. Toch veranderde aan Botha's karakter als 'grote krokodil' weinig, hij reageerde nog steeds op elke vorm van druk met nog meer geweld (Ross,

1999:198). Op alle mogelijke manieren werden onlusten de kop ingedrukt. De bisschoppen van Zuid-Afrika spraken zelfs over een bezettingsmacht (Verschuuren, 1990:127).

Eind jaren tachtig begon het einde van de apartheid steeds meer in zicht te komen. Zo voerde het ANC gesprekken met de VN en ook de Zuid-Afrikaanse regering zat niet stil (Verschuuren, 1990:132). Mandela kreeg meer bewegingsvrijheid door zijn overplaatsing naar een gevangenisboerderij waar hij andere leiders van het ANC kon ontvangen. Tijdens deze ontwikkelingen werd bovendien president Botha getroffen door een beroerte. Binnen de NP ontstond vervolgens een machtsstrijd over zijn opvolging. Op 6 september 1989 waren de verkiezingen uitgeschreven. Deze werden wederom gewonnen door de NP met De Klerk als bewindsman, maar de verkiezingen werden overschaduwd door het verzet van de niet-blanken (Verschuuren, 1990:134).

3.1.4 Van apartheid naar democratie

Het geweld duurde voort tussen het leger en de zwarte inwoners van Zuid-Afrika. Niettemin werden eind jaren tachtig meer gesprekken gevoerd tussen vertegenwoordigers van de blanke minderheid en zwarte meerderheid. Toen De Klerk in 1984 president was van Zuid-Afrika, leek afschaffing van de apartheid steeds dichterbij te komen. Begin 1990 werd Mandela vrijgelaten uit de gevangenis op Robbeneiland, waar hij meer dan 25 jaar heeft vastgezeten. Dit was tevens de reden voor het ANC om zich om te vormen tot politieke partij (De Graaff, 2008:50). Bij de eerst volgende verkiezingen in 1994 werd Mandela de nieuwe president. De definitieve ontmanteling van de apartheid kon beginnen.

3.2 Nederlandse strijd tegen apartheid: mythe en werkelijkheid

Roskam (1994) concludeerde dat de Nederlandse anti-apartheidspolitiek niet de boventoon voerde in de strijd tegen de apartheid. Er is weinig reden voor politieke zelfvoldaanheid. De regering heeft weinig gedaan, zowel op politiek vlak tegen het Zuid-Afrikaanse regime als op het terrein van humanitaire steun aan de vrijheidsbeweging. Toch geloven veel Zuid-Afrikanen dat het Nederlandse verzet tegen de apartheid groot is geweest. Het lijkt een illusie want “de werkelijkheid valt minder positief uit” (Roskam, 1994:107). Eveneens stelde De Graaff (2008:49) dat Nederlandse politici zeker geen “voortrekkers” waren in de internationale strijd tegen apartheid. Waar berust deze kritiek op?

3.2.1 De jaren vijftig

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de Nederlandse regering nog verbolgen over de sympathie van het Afrikaner nationalisme voor de Duitse nazi's die Nederland hadden bezet. Deze kritische houding maakte echter snel plaats voor een positieve houding ten aanzien van de apartheidspolitiek. Aan de basis voor dit standpunt noemde De Graaff (1985:680) de gevoelens van stamverwantschap.

Bovendien speelde de nog anti-communistische politiek van de regerende NP een rol. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd Duitsland minder als vijand gezien en ontstond in Nederland angst voor de Sovjet-Unie. Tijdens deze Koude Oorlog werd Zuidelijk Afrika gezien als een bolwerk van westerse beschaving en bondgenoot tegen het communisme. Kuitenbrouwer (1994:37) voegde toe dat het strenge, verzuilde bestel in Nederland overeenkomsten vertoonde met het conservatieve cultuurpatroon in Zuid-Afrika. Tenslotte was Nederland, onder druk van de VN en de Verenigde Staten, Nederlands-Indië kwijtgeraakt. Zuid-Afrika verklaarde als één van de weinige landen dat het Nederlandse kolonisatieproces een interne aangelegenheid was waarin de VN zich niet mocht mengen. Nederland leverde een wederdienst door te verklaren dat een veroordeling van de VN van de apartheid in Zuid-Afrika een inbreuk was op de soevereiniteit van het land. Bovendien hechtte Nederland groot belang aan de instandhouding van de bestaande toestand in Zuid-Afrika. Afschaffing van de apartheid zou tot chaos leiden in het land (De Graaff, 1985:680).

Tegen deze achtergrond herstelden de Nederlandse betrekkingen met het apartheidsregime. De bekroning op de toenadering tussen beide landen vormde het Cultureel Verdrag uit 1951. Dit verdrag had als doel de vriendschappelijke betrekkingen en samenwerking te bestendigen (Kuitenbrouwer 1994:40). Impliciet richtte dit verdrag zich op de Nederlandse en de blanke Zuid-Afrikaners, de zwarte Zuid-Afrikaan zou nooit een kans krijgen Nederland te bezoeken. De gevoelens van vriendschap onderstreepten eveneens de Van Riebeeck-herdenking in Nederland in 1952.

Koningin Juliana wilde echter niets weten van de rassensegregatie in Zuid-Afrika en vertelde aan de bezoekende premier Malan in 1949 dat zij niet naar Zuid-Afrika zou gaan zolang het apartheidsregime regeerde (Roskam, 1994:108). Prins Bernhard daarentegen, alsmede premier Drees, had hier geen moeite mee en bezocht het land wel. De regering moedigde zelfs Nederlanders aan te emigreren naar Zuid-Afrika. De Zuid-Afrikaanse regering stond ook welwillend tegenover de komst van de Nederlanders, daar zij de minste aanpassingsproblemen hadden. Bovendien konden zij een tegenwicht bieden tegen de Engelsen. Toch kan niet worden gesproken van een geheel onkritische houding in Nederland ten aanzien van de apartheidspolitiek. Zo presenteerde in 1957 het Comité Zuidelijk Afrika (CZA) zich aan het Nederlandse volk (Harlaar, 1994:46). Het comité riep op tot het storten van giften, maar was verder niet actief. Bovendien heeft de Nederlandse regering, hetzij sporadisch, vraagtekens gezet bij het gevoerde rassenbeleid in Zuid-Afrika (De Graaff, 1985:681). Er werd twijfel geuit over de praktische uitvoerbaarheid van het thuislandenbeleid en het ontbreken van de economische levensvatbaarheid. Harde maatregelen bleven echter uit door de "bijzondere, historische en culturele banden tussen Nederland en Zuid-Afrika, waaraan wederzijds veel waarde wordt gehecht", zo verklaarde het kabinet Drees in 1952 (De Graaff, 1985:681).

Als in 1958 Verwoerd aan de macht komt en de apartheid een feit wordt, ontwikkelden ook meer kritische geluiden van weerstand in de Nederlandse samenleving (De Graaff, 1985:682). Toch bleven

hartelijke betrekkingen met Zuid-Afrika gewenst. De sympathie voor de Afrikaners speelde hierbij een belangrijke rol.

3.2.2 De jaren zestig

Het bloedbad in Sharpeville in 1960 betekende een keerpunt in de Nederlandse publieke opinie over Zuid-Afrika. Volgens Schutte (1993:7) bewees het bloedbad dat “Zuid-Afrika met een politiek zonder toekomst een fatale weg insloeg”. Roskam (1994:109) veronderstelde dat vanaf nu de Afrikaners niet langer de heldhaftige Boeren waren, maar verantwoordelijk werden gehouden voor de gruwelijke misdaden. Vanaf dat moment verwierf het anti-apartheidsbeleid in Nederland steeds meer aandacht (De Graaff, 1993:14). Er was verontwaardiging aan Nederlandse zijde over de steeds toenemende repressies in Zuid-Afrika. Bovendien ontwikkelde Nederland zich steeds meer tot een democratie met politieke participatie van het grote publiek. Tenslotte speelde ook de opkomst van de massamedia een rol (De Boer, 1996:270). Hierdoor kwamen de burgers in toenemende mate in aanraking met verontrustende gebeurtenissen in Zuid-Afrika. In deze tijdsperiode trad eveneens een generatie aan die weinig boodschap leek te hebben aan stamverwantschap, maar dit juist zag als aanleiding om betrokken te raken met de anti-apartheidstrijd. Steeds meer Nederlandse burgers begonnen zich bewust te worden over wat zich afspeelde in Zuid-Afrika. Het CZA werd kort na het bloedbad in Sharpeville nieuw leven ingeblazen onder leiding van dominee Buskes en Roskam (Van Thijn, 1994:7). Er werd nagedacht over nieuwe actiemiddelen en zo kwamen Nederlandse boycotacties tot stand tegen Zuid-Afrikaanse producten zoals wijn.

De Nederlandse publieke opinie heeft de Haagse politiek niet bewogen tot het ondernemen van actie, er kwamen slechts afkeurende uitspraken van de regering. De politici besloten dat de rassenpolitiek in strijd was met de mensenrechten en de wereldvrede in gevaar zou brengen (De Boer, 1996:263). In de Tweede Kamer werd bovendien een motie aangenomen waarin grote bezorgdheid werd geuit over de gebeurtenissen in Zuid-Afrika (De Graaff, 1985:684). Toch nam de Nederlandse politiek geen harde maatregelen. Als reden werd gegeven dat een economische sanctie de zwarte bevolking zou treffen en de politieke situatie zou verstarren. Bij deze stellinginname moet niet worden vergeten dat economische maatregelen tegen Zuid-Afrika ook de Nederlandse zakenwereld treffen. Den Haag wilde alleen overgaan tot actie als andere Europese landen meededen (Roskam, 1994:109). De Nederlandse regering gaf eveneens geen gehoor aan Zuid-Afrikaanse vrijheidsbewegingen en de VN om meer maatregelen treffen, zoals een boycot. Volgens Roskam (1994:107) wilde de Nederlandse regering de vriendschappelijke betrekkingen met de stamverwanten niet in gevaar brengen. Soms leek het dat de Nederlandse regering het beleid ten opzichte van Zuid-Afrika te willen wijzigen. Zo werd in 1965, op verzoek van de VN, 100.000 gulden geschonken aan het Defence Aid Fund dat slachtoffers van het apartheidsregime steunde. Bovendien

schonk koningin Juliana in 1971 een geldbedrag aan de Anti-Racisme campagne (Roskam, 1994:111). Opmerkelijk is dat een groot deel van de Nederlandse Kamerleden de apartheid onaanvaardbaar achtte op morele gronden, maar niettemin bleven zij hartelijke betrekkingen onderhouden met hun Zuid-Afrikaanse collega's.

3.2.3 De jaren zeventig en tachtig

De Nederlandse overheid bleef een terughoudende rol spelen in de internationale strijd tegen de apartheid. Wel werden door aanhoudende kritieken van actiegroepen en maatschappelijke organisaties verschuivingen aangebracht in de verhouding tussen Nederland en Zuid-Afrika. Na de scholierenopstand van Soweto in 1976 werd de emigratie naar Zuid-Afrika niet langer bevorderd (Roskam, 1994:113). In 1977 is vervolgens, op initiatief van Nederland, in de VN overgegaan tot een boycot van wapenleveranties aan Zuid-Afrika (Verschuuren, 1990:112). In 1982 was het Cultureel Verdrag opgezegd. Toch kregen diplomatieke en handelsbetrekkingen nog doorgang.

Roskam (1994:113) concludeerde dat Nederland – evenals andere Europese landen, maar met uitzondering van de Scandinavische landen – normale betrekkingen bleef onderhouden met Zuid-Afrika. Het ANC heeft de onwil om maatregelen te nemen tegen het apartheidsregime toegeschreven aan de diepgewortelde rassenvooroordelen in de westerse cultuur. In deze context veronderstelde Couwenberg (2008:22) dat de oorsprong van racistische denkbeelden waren geworteld in het eigen koloniale verleden. Nederland werd met het Zuid-Afrikaanse apartheidssysteem op pijnlijke wijze herinnerd aan het eigen koloniale verleden. Het tijdperk van kolonialisme, dat pas na 1800 tot volle ontplooiing kwam, bleef tot ver in de twintigste eeuw voortleven. Zo steunde Nederland tot 1961 geen resolutie waarin de Zuid-Afrikaanse rassenpolitiek werd afgekeurd. Omgekeerd steunde Zuid-Afrika Nederland toen het door de VN werd aangevallen vanwege het gevoerde Nieuw-Guineapolitiek (De Boer, 1996:262). Jarenlang bleven generaties van Nederlandse politici denkbeelden koesteren die nu als racistisch gelden en brachten deze ook in praktijk, inclusief een apartheidsbeleid. Zo heerste in het voormalige Nederlands-Indië een sfeer die niet anders kan worden omschreven als een sfeer van apartheid (Couwenberg, 2008). Wanneer Nederland in 1962-1963 toch afscheid moet nemen van de koloniale overheersing in Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea, verandert ook de Nederlandse opinie ten aanzien van de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika. Pas in de jaren zeventig van de vorige eeuw werd het apartheidssysteem in Zuid-Afrika tot een misdrijf verklaard tegen de menselijkheid, toen het dekolonisatieproces grotendeels was voltooid (Couwenberg, 2008).

Zelfs na de bloedige opstanden in 1985 voelde de Nederlandse staat zich nog niet verplicht zelf stappen te ondernemen. Er werd gepleit voor collectieve maatregelen, de dialoog zou voorop staan (Verschuuren, 1990:129). Ze weigerde dwingende maatregelen te nemen. De regering volgde een

zogenoemd tweesporenbeleid. Enerzijds werd gestreefd naar collectieve internationale actie en anderzijds werd steun gegeven aan de slachtoffers van de apartheid. De Nederlandse regering wilde een vreedzaam einde maken aan het stelsel van de apartheid, maar dit werd als onaanvaardbaar en onbegrijpelijk afgedaan door de toenmalige Zuid-Afrikaanse machthebbers. Botha, de leider van het apartheidsregime in de jaren tachtig, stelde dat “Nederland het giftigste en vijandigste beleid heeft ten opzichte van Zuid-Afrika van de hele wereld” (Couwenberg, 2008:28). Hij “schaamde zich voor het Nederlandse bloed dat door zijn aderen stroomde” (De Graaff, 2008:47).

3.2.4 De jaren negentig

Veel Europese regeringen waren doof voor de verzoeken vanuit het ANC om maatregelen te nemen tegen het apartheidsregime, maar na 1990 stonden dezelfde regeringen in de rij om de vrijgelaten Mandela te verwelkomen (Roskam, 1994:114). Zelfs politici die het ANC eerst een terroristische organisatie hadden genoemd, wilden nu graag worden gezien in het gezelschap van Mandela.

Op binnenlands terrein is tenslotte de betekenis van de actiegroepen wat betreft beëindiging van de apartheid moeilijk te duiden (De Graaff, 2008:50). Het lijkt aannemelijk dat groepen als CZA, de Anti-Apartheidsbeweging Nederland (AABN) en de Werkgroep (later: Stichting) Kairos invloed hebben gehad op de Nederlandse opinievorming over Zuid-Afrika, vooral in de jaren zeventig en tachtig. Van Dullemen (1994) concludeerde dat de verandering in de publieke opinie, waarbij apartheid voor bijna iedereen een vies woord werd, voor een groot deel was te danken aan de actiegroepen. Zij bestookten op intensieve wijze het Nederlandse publiek met informatie. Zo was er bijvoorbeeld de grote Shell-campagne van onder meer Werkgroep Kairos. Door negatieve publiciteit werd Zuid-Afrika niet meer met eigen tankers bevoorrad.

3.3 De Nederlandse pers en apartheid

3.3.1 Proces van ontzuiling

De interpretatie van de gebeurtenissen in Zuid-Afrika door Nederlandse dagbladen hangt samen met processen van verzuiling en ontzuiling. Verzuiling duidt op de dienstbaarheid en slaafsheid van de pers aan een zuil in een samenleving die bepaalde meningen en ideeën omvat (De Cock Buning, 2007). Sinds het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw is ontzuiling opgetreden. De processen van ontzuiling en secularisering in de Nederlandse samenleving hebben geleid tot een professionalisering in de Nederlandse pers (Ybema, 2003:51). De banden tussen de politieke partijen en de pers werden doorgesneden. De persinhoud werd niet langer bepaald door opvattingen van een bepaalde publieksgroep, maar door de redacteurs en journalisten van het medium. Vaste en zuilgebonden opvattingen kwamen ter discussie en een grotere journalistieke onafhankelijkheid

werd geëist in berichtgeving over de eigen achterban. Zo maakte *Trouw* zich gaandeweg los van het orthodoxe protestantisme, maar behield zij de christelijke identiteit. *De Volkskrant* sneed de banden door met de katholieke wereld en ontwikkelde zich tot een sociaal progressief en democratisch dagblad (Bardoel, 2002). Hoewel vanaf die periode sprake is van ontvlechting van politiek en media, hebben in de jaren zeventig en tachtig de politiek gepolariseerde verhoudingen invloed gehad op de ideologische posities van waaruit de dagbladen hebben geschreven (Ybema, 2003:23). Tegenwoordig worden de politieke verhoudingen in veel mindere mate gekenmerkt door een scherp contrast langs ideologische lijnen. Overigens zijn informeel tal van persoonlijke contacten blijven bestaan tussen de kranten en politici (Bardoel, 2002:102). De sporen van verzuiling zijn nog duidelijk zichtbaar en herkenbaar. Onderzoek naar bijvoorbeeld de verbanden tussen politieke partijleden en hun dagbladen toont dit verzuilde perspectief. Zo wordt *Trouw* hoofdzakelijk gelezen door CDA-leden en *de Volkskrant* vindt veel aftrek bij PvdA-leden. De doorwerking van verzuilde patronen is dus nog aanwezig (Bardoel, 2002:102). De afhankelijkheidsrelatie is echter geheel anders dan in de periode van de verzuiling toen de politieke commentaren waren gelieerd aan de verwante politieke partij.

3.3.2 De Nederlandse pers verslaat apartheid: 1948-1963

In veel studies over de betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika wordt aandacht besteed aan de opstelling van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheid. Schutte (1993:5) merkte terecht op dat de opinie van de media ten aanzien van de Zuid-Afrikaanse rassenpolitiek meer dan een verwijzing verdient, juist ook afzonderlijke aandacht. Tot dusver zijn op dit specifieke terrein relatief weinig studies verricht. Het onderzoek van De Graaff (1985) naar de Nederlandse publieke opinie over de apartheid tussen 1948 en 1963 biedt een aanknopingspunt.

Na de verkiezingsoverwinning van de NP in 1948, reageerde de Nederlandse pers negatief en teleurstellend (De Graaff, 1985). Er werd gewezen op de pro-Duitse houding van veel aanhangers van de NP tijdens de Tweede Wereldoorlog en bovendien riep de voorgestelde apartheidspolitiek herinneringen op aan de rassenwaan van de Nazi's. Kenmerkend was de reactie in *Elseviers Weekblad*. Op 6 juni 1948 werd in dit weekblad met verbijstering de vraag gesteld "welk een afschuwelijke toekomst de zwarte Zuid-Afrikaan onder het apartheidbestel te wachten zou staan". Alleen het antirevolutionaire *Trouw* toonde enige sympathie voor de stamverwante en calvinistische Afrikaner nationalisten (De Graaff, 1985).

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog, als in Nederland de angst ontstaat voor de communistische Sovjet-Unie, is de ervaring van stamverwantschap ook waarneembaar in de pers (De Graaff, 1985). Bij de bespreking van de Zuid-Afrikaanse rassenpolitiek werd steeds meer begrip getoond voor de moeilijke situatie waarin de blanken zich bevonden. Zo stelde *Haagse Post* de

apartheidspolitiek voor als een “moedige, eerlijke oplossing voor een moeilijk bevolkingsprobleem” (De Graaff, 1985).

In het tweede deel van de jaren vijftig, als de apartheid vastere vormen aanneemt, wordt ook de kritiek in de Nederlandse pers gesterkt (De Graaff, 1985). Wat opvalt, is dat vooral bezorgdheid werd geuit over het lot van de blanke Zuid-Afrikaan. Apartheid werd gezien als een belemmering voor de opkomst van Afrikaner nationalisme en het streven naar emancipatie door de zwarte bevolking. *NRC* schreef dat “de emancipatie van de nauwelijks als mens beschouwde neger niet te stuiten zal zijn”. Tijdens de Koude Oorlog ontstond ook de vrees dat de communisten de rassenhaat van de zwarten zouden exploiteren (De Graaff, 1985). Volgens *Trouw* was het in het belang van de blanken als de scherpe kanten van de apartheidspolitiek afgeslepen zouden worden. Vrijwel alle dagbladen waren de mening toegedaan dat de politiek van rassenscheiding onhoudbaar was.

De humanitaire bedenkingen en de angst voor de ondergang van de westerse beschaving in Afrika heeft niet geleid tot een volledige afkeuring van de rassenspolitiek. De pers, hoewel kritisch, bleef gematigd. Deze situatie nam een wending toen de demonstratie in Sharpeville uitliep op een bloedbad. De Nederlandse media reageerden geschokt. *NRC* gaf blijk van “verontwaardiging en diepe afschuw.” In het algemeen kan worden gesproken van een verwerping van de apartheidspolitiek in de Nederlandse pers, hoewel de beweegredenen verschilden. Op de vraag welke stappen genomen moesten worden, klonk verdeeldheid (De Graaff, 1985). De regering, die zich uitsprak voor de dialoog, werd gesteund door *Trouw*, *NRC* en *Elsevier*. De kleine linkse partijen geloofden niet in een dialoog en werden hierin gesterkt door *Vrij Nederland*, *Het Vrije Volk* en *de Volkskrant*.

Tot slot

Uit onderzoek blijkt dat zowel de Nederlandse regering als de pers geen voorlopers waren in de strijd tegen apartheid. Er zijn weinig voorbeelden bekend waarin Nederland het initiatief nam of zich in andere zin onderscheidde. Harde politieke maatregelen bleven uit en het tweesporenbeleid richtte zich op het voeren van een dialoog. Dit gebeurde op regeringsniveau sporadisch. In Zuid-Afrika deden de afkeurende uitspraken van Nederland ten aanzien van de apartheidspolitiek altijd veel stof opwaaien waardoor wederzijdse betrekkingen werden beïnvloed. De kritische noot die ontbrak in de Nederlandse strijd tegen de apartheid lijkt verband te houden met het eigen koloniale verleden. Ideologieën die aan de basis lagen van apartheid waren al doordrongen in onze denkbeelden over kolonialisme. Roskam (1994:115) stelde dan ook terecht dat zowel Nederland als een groot deel van Europa medeplichtig is geweest aan de handhaving van de apartheid. De solidariteit van Nederland met de slachtoffers van de apartheid in de jaren tachtig, lijkt dan een uitzondering zoals ook De Graaff (2008:49) concludeerde.

Hoofdstuk 4

De productie van nieuws

“The world outside and the pictures in our head” (Lippmann, 1922)

Dit hoofdstuk introduceert de theoretische concepten met betrekking tot beeldvorming over de apartheid. De gebeurtenissen, zoals beschreven in het historisch kader, zijn op een bepaalde wijze geduid in de nieuwsberichtgeving. Het is een illusie dat de pers heeft gefungeerd als objectieve spreekbuis van de Nederlandse publieke opinie over de apartheid. De media doen verslag van opvattingen in de samenleving, maar hebben ook invloed op deze standpunten. De media construeren een beeld over de apartheid dat allerm minst consensus vertoont. Zoals De Graaff (1985) aantoonde, staan persbeelden over de apartheid niet zelden diametraal tegenover elkaar. Academics spreken over de sociale constructie van nieuws door de media die invloed uitoefenen op de definiëring van gebeurtenissen in de wereld. Dit is echter niet per definitie zo bedoeld of gepland. Kritische journalisten proberen deze stereotypering te doorbreken, maar de stroom van mediaberichtgeving en beeldvorming lijken onaangetast (Van Ginneken, 1996). Dit theoretisch kader tracht dit proces van beeldvorming te verduidelijken en bestaat uit drie gerelateerde delen. Eerst staan de criteria centraal die de nieuwswaardigheid van gebeurtenissen bepalen (Galtung & Ruge, 1965; Harcup & O’Neill, 2001). Vervolgens wordt dit selectieproces geplaatst in het *gatekeeping* proces dat invloed heeft op de selectie en productie van nieuws (White, 1950; Shoemaker, 1991; Shoemaker & Reese, 1996). Tenslotte wordt deze sociologische benadering gevolgd door een taalkundige zienswijze van nieuws aan de hand van discoursanalyse en kritische linguïstiek (Foucault, 1972; Fairclough, 1992).

4.1 Wat is nieuws?

“When a dog bites a man, that is not news, because it happens too often. But if a man bites a dog, that is news”. Deze uitspraak is afkomstig van John Bogart (geciteerd in Roshco, 1975:32) die in 1880 redacteur was van *The New York Sun*. Hoewel de uitspraak een poging is om antwoord te geven op de vraag wat nieuws inhoudt, wordt duidelijk dat nieuws zich moeilijk laat vangen in een definitie.

Lippmann (1922:6), een invloedrijke Amerikaanse schrijver en journalist, is één van de eerste personen die het nieuws probeerde te definiëren. Voordat gesproken kan worden van nieuws moet een gebeurtenis plaatsvinden die vervolgens openbaar wordt gemaakt. Zodra van deze openbare gebeurtenis verslag wordt gedaan in de media, is sprake van nieuws. Wat zijn echter nieuwswaardige

gebeurtenissen? Gebeurtenissen uit de apartheid hebben geen intrinsieke kenmerken die per definitie nieuwswaardig zijn, maar deze zijn toch gerepresenteerd in het nieuwsverslag. Zo beweren Hall et al. (1978:249) dat “the media do not simply and transparently report events which are naturally newsworthy in themselves”. Het selecteren van gebeurtenissen berust op criteria die bepalen welke onderwerpen nieuwswaardig zijn. Nieuws is het eindproduct van een complex proces dat begint met het systematisch selecteren van onderwerpen volgens sociaal geconstrueerde categorieën (Hartley, 1982). Binnen het wetenschappelijk terrein worden deze criteria aangeduid als nieuwswaarden. Deze paragraaf presenteert de studies met betrekking tot nieuwswaarden. Hierbij dient het klassieke onderzoekskader van Galtung en Ruge (1965) als uitgangspunt. Deze theorie is aangepast door Harcup en O’Neill (2001) op de hedendaagse nieuwsberichtgeving.

4.1.1 Nieuwswaarden: een klassieke studie

Een algemeen geaccepteerde analyse van nieuwswaarden vormt de studie van Galtung en Ruge (1965). Zij hebben onderzoek verricht naar de structuur van buitenlands nieuws en onderscheidden twaalf factoren die de nieuwswaardigheid van gebeurtenissen bepalen. De nieuwswaardigheid neemt toe, en de kans op selectie en publiceren wordt groter, naarmate de gebeurtenis voldoet aan de karakteristieken die Galtung en Ruge aantreffen.

De eerste factor (F_1) tijdsspanne houdt in dat een gebeurtenis meer kans op berichtgeving heeft als de duur samenhangt met de publicatiefrequentie van het nieuwsmedium. Een eenmalige gebeurtenis heeft meer kans op berichtgeving dan een langer proces, omdat kranten over het algemeen dagelijks worden uitgegeven. De tweede factor (F_2) schaal refereert aan de grootte en intensiteit van een gebeurtenis. Hoe omvangrijker en sensationeler de gebeurtenis, hoe groter de kans op berichtgeving in de pers. De derde factor doelt op de (F_3) ondubbelzinnigheid. Gebeurtenissen moeten duidelijk interpreteerbaar zijn. De vierde factor (F_4) betekenis is gericht op de herkenbaarheid van onderwerpen. De vijfde factor (F_5) consonantie betekent dat gebeurtenissen overeenstemming hebben met een bepaald verwachtingspatroon. De zesde factor (F_6) uitzonderlijkheid refereert aan het onverwachte en zeldzame patroon van onderwerpen. De zevende factor (F_7) continuïteit stelt vast dat wanneer over een bepaald onderwerp is bericht, verslaggeving hierover blijft volgen. Bij de achtste factor (F_8) compositie moet het nieuws voldoen aan een bepaalde samenstelling, bijvoorbeeld een vaste verhouding binnen- en buitenlandnieuws. De negende factor (F_9) elitelanden betekent dat gebeurtenissen die plaatsvinden in elitelanden snel nieuws worden. De tiende factor (F_{10}) elitepersonen verwijst naar activiteiten van elitepersonen die gevolgen hebben voor grote groepen mensen. De elfde factor (F_{11}) personificatie impliceert dat nieuwswaardigheid samenhangt met bepaalde personen, meer dan instanties of processen. De twaalfde factor (F_{12}) negativiteit betekent dat gebeurtenissen met een negatieve inhoud eerder in

het nieuws komen dan positieve berichten. Deze factor is volgens Roshco (1975:33) het belangrijkste ingrediënt om voorpaginanieuws te worden. “When the negative becomes the rule, the positive exception makes news”. De media besteden meer aandacht aan conflicten en crisissen, dan aan vriendschap en succes.

De gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden in de context van de apartheid voldoen grotendeels aan de genoemde factoren. Er is bijvoorbeeld sprake van culturele kennis over Zuid-Afrika (F_4), de gebeurtenissen in dit land zijn uitzonderlijk (F_6) en de ontwikkelingen omvatten een negatieve inhoud (F_{12}). Behalve aan de factoren afzonderlijk, besteedden Galtung en Ruge ook aandacht aan hun onderlinge samenhang en zij verwoordden drie hypothesen. Ten eerste wordt gesteld dat hoe meer gebeurtenissen voldoen aan de genoemde criteria, hoe groter de kans is dat zij nieuws worden – selectie. Ten tweede worden in de geselecteerde nieuwsberichten accenten aangebracht op basis van de nieuwswaarden – vertekening. Ten derde wordt aangenomen dat selectie en vertekening plaatsvinden bij alle stappen in het overdrachtsproces van gebeurtenis naar de lezer. Met betrekking tot dit onderzoek naar de apartheid, leiden dus alle mechanismen tezamen tot vertekeningen en onevenwichtigheden in het persbeeld.

4.1.2 Nieuswaarden: een studie voor hedendaagse berichtgeving

De klassieke Noorse studie is lang beschouwd als dé studie naar nieuwswaardige gebeurtenissen. Zo stelde Bell (1991:155) dat dit onderzoek “the foundation study of news values” vormt. Tumber (1999:4) betoogde dat de nieuwswaarden op zich niets nieuws bieden, maar dit model voorspelt patronen in het nieuws. Desondanks zijn een aantal beperkingen aan te wijzen in het onderzoek van Galtung en Ruge. De studie refereert niet aan visuele elementen terwijl deze juist het geschreven materiaal kunnen beïnvloeden. Bovendien concentreert het onderzoek zich op drie grote internationale crisissen en negeert het dagelijkse nieuws in de media (Harcup & O’Neill, 2001:265). De Noorse onderzoekers hebben expliciet gekeken naar de inhoud die verband houdt met de geselecteerde crisissen. Het is bovendien de vraag of het klassieke model voldoet aan de huidige nieuwsberichtgeving.

Harcup en O’Neill (2001) hebben de studie van Galtung en Ruge aangevuld en ontwikkelden een model van nieuwswaarden dat past bij de hedendaagse nieuwsberichtgeving. Dit model is minder van toepassing op de historische berichtgeving over apartheid, maar is relevant om te benadrukken in dit theoretisch kader. Het toont aan dat nieuwswaarden veranderen in de tijd zodat de definitie van nieuws voortdurend wordt aangepast.

Op basis van onderzoek naar krantenartikelen in de Britse pers onderscheidde Harcup en O’Neill zeven nieuwswaarden. De eerste factor (F_1) omvat de kracht van elitepersonen. Deze artikelen hebben betrekking op machtige individuen, organisaties of instituties. De tweede factor (F_2) heeft

betrekking op beroemde of populaire personen. De derde factor (F_3) is omschreven als entertainment. Dit zijn bijvoorbeeld artikelen over sex, showbusiness, *human interest*, dieren, drama's en humor. De vierde factor (F_4) is gedefinieerd als verrassing en betreft berichten die een verrassend element bevatten. De vijfde factor (F_5) is slecht nieuws, zoals tragedies en problemen. De zesde factor (F_6) is omschreven als goed nieuws. De zevende en laatste factor (F_7) betreft de grootte van de gebeurtenis en verwijst naar het aantal betrokken personen.

Galtung en Ruge (1965) evenals Harcup en O'Neill (2001) toonden aan dat de productie van nieuws een gestandaardiseerd proces is. Specifieke criteria bepalen de nieuwswaardigheid van gebeurtenissen. Tuchman (1978) betoogde dat deze patronen in nieuwsselectie leiden tot een zogenoemd nieuwsnet. Deze metafoor verwijst naar het idee dat nieuwsmedia gebeurtenissen uit de oceaan vissen, terwijl talloze andere door het vang- of nieuwsnet vallen.

Bij het selecteren van nieuws zijn meer factoren bepalend dan de nieuwswaardigheid van gebeurtenissen. De volgende paragraaf is daarom gericht op het proces van *gatekeeping* dat de journalistieke praktijk als geheel onderzoekt.

4.2 Selectie en *gatekeeping*

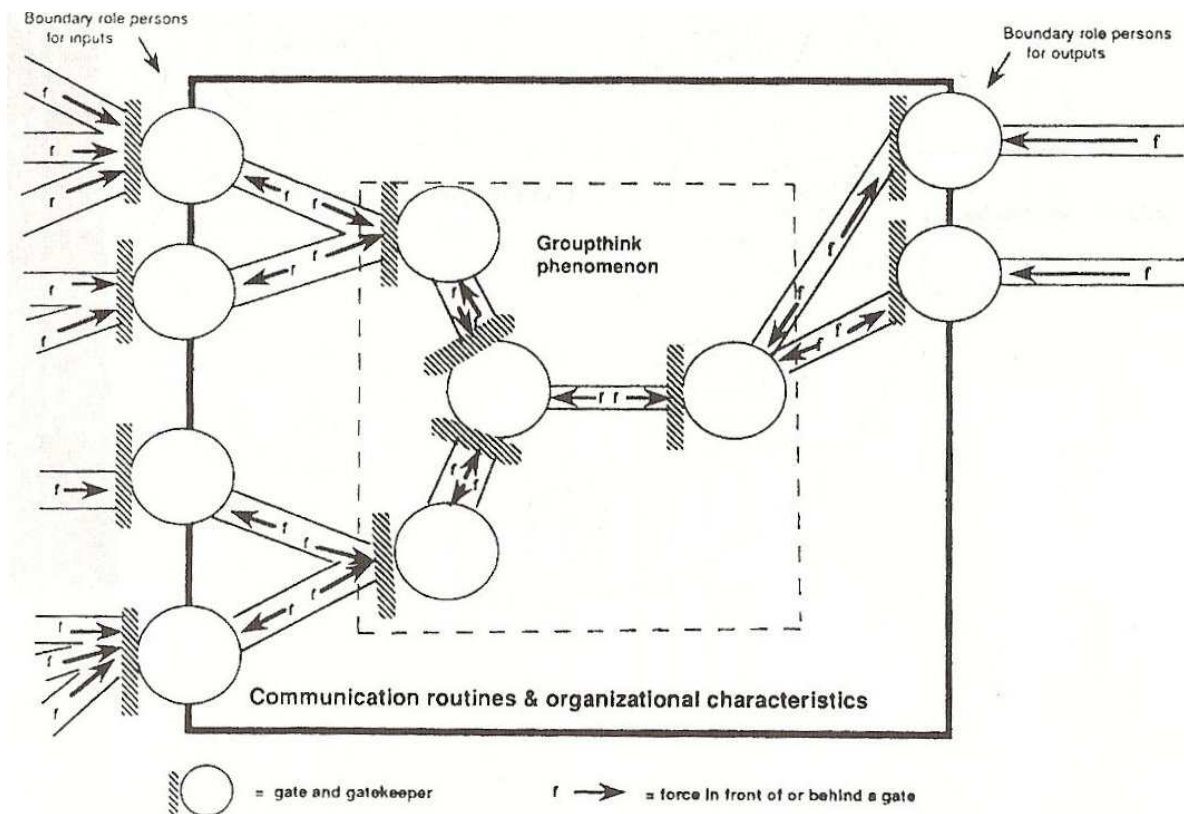
Gatekeeping speelt een centrale rol bij de selectie en productie van nieuws. In dit proces wordt duidelijk dat veel factoren het nieuws beïnvloeden zodat sprake is van een sociale constructie (Fowler, 1991:2). Nieuwsmedia vormen een constructie van de realiteit door gebeurtenissen te selecteren en vervolgens te interpreteren.

Gatekeeping is een algemeen geaccepteerde sociaal-wetenschappelijke theorie die het karakter van nieuwsberichtgeving in de media blootlegt. In 1947 introduceerde Kurt Lewin als één van de eersten de term *gatekeeping*. Hij gebruikte dit begrip als metafoor voor een moeder die bepaalt welk eten 's avonds op tafel komt. In relatie tot de media, bepalen *gatekeepers* welke berichten worden gekozen voor het nieuwsverslag. Zo definieerden Coser et al. (1982:4) *gatekeepers* als: "People, who by virtue of their position in an organisation, operate sluice gates for ideas, deciding which will be offered and what will be excluded". Een klassieke studie naar de selectie door *gatekeepers* is afkomstig van White (1950). Voor zijn casestudie onderzocht White de achterliggende redenen voor het selecteren of juist afwijzen van nieuwsberichten door een redacteur. Een 45-jarige nieuwsredacteur, in het onderzoek Mr. Gates genoemd, is werkzaam bij een kleine krant en heeft een week lang bijgehouden waarom bepaalde nieuwsberichten worden geselecteerd of juist de krant niet haalden. Op basis van persoonlijke opvattingen vindt selectie plaats bij het construeren van nieuwsberichtgeving. Deze selecties worden bovendien herhaald tijdens het productieproces zodat een vertekening van vorm en inhoud wordt vergroot. De studie van White geeft een goede indruk

van de selectie door *gatekeepers*, maar onder meer Hartley (1982:83) betoogde dat ook andere factoren dan individuele nieuwsmakers het nieuws beïnvloeden.

Shoemaker (1991:57) heeft het proces van *gatekeeping* verder uitgewerkt. Zij omschrijft dit begrip als: “the process by which the billions of messages that are available in the world get cut down and transformed into the hundreds of messages that reach a given person on a given day”. *Gatekeepers* staan aan de basis van deze nieuwsberichten die een specifiek beeld van de werkelijkheid representeren. In dit model van Shoemaker wordt het selecteren van nieuwsberichten in een brede sociale context geplaatst. Het eerste deel van dit proces is gericht op *gatekeeping* binnen de nieuwsorganisatie.

Figuur 1: Gatekeepingmodel binnen de nieuwsorganisatie volgens Shoemaker (1991).

De stromen die Shoemaker heeft geformuleerd aan de linkerkant van dit model hebben betrekking op de bronnen en gebeurtenissen. De correspondenten en journalisten zijn de eerste *gatekeepers*. Zij bepalen wat nieuwswaardig is en welke bronnen worden gebruikt voor het artikel. Deze *gatekeepers* kiezen ook de invalshoek van waaruit het onderwerp wordt belicht. De tweede *gatekeepers* binnen een nieuwsorganisatie, bijvoorbeeld de chef-redacties van een krant, bepalen

welke berichten zij gepubliceerd willen hebben. Zij stellen dit voor aan de hoofdredacteur die als derde *gatekeeper* een beslissing neemt welke artikelen in de krant worden geplaatst. Vice versa kan een hoofdredacteur ook invloed uitoefenen op de redacties die vervolgens invloed hebben op de correspondenten en journalisten. Zo kan het onderwerp worden bepaald of de invalshoek van het artikel.

Het bovenstaande model dekt niet het hele proces van *gatekeeping*. Volgens Shoemaker beïnvloeden ook factoren de individuele journalist die werkt voor een nieuwsorganisatie. Zo spelen persoonlijke opvattingen, ervaringen, normen, waarden, maar ook het socialisatieproces binnen de organisatie een rol. Deze factoren hebben een weerslag op het selecteren van feiten, bronnen en het perspectief voor het bericht. Shoemaker en Reese (1996) hebben de factoren gecategoriseerd die de selectie en productie van nieuws beïnvloeden. De individuele journalist bevindt zich in een web van organisationele en ideologische invloeden. Dit model van *hierarchy of influences* wordt uitgediept in de volgende paragraaf.

4.2.1 Hierarchy of influences

Het *gatekeeping*model maakt inzichtelijk dat factoren het werk van journalisten binnen een nieuwsorganisatie beïnvloeden. Behalve de individuele journalist zelf, bepalen meer factoren de selectie en productie van nieuws. Om begrip te krijgen van deze invloeden, hebben Shoemaker en Reese (1996) het model *hierarchy of influences* geformuleerd. Met dit model kan de journalistieke praktijk op vijf niveaus worden onderzocht die de constructie van nieuws bepalen. Deze invloeden zijn geïnclassificeerd van een micro- naar macroniveau: individu, routine, organisatie, extra mediaal en ideologie.

- **Individueel niveau:** Dit niveau heeft betrekking op factoren als attitude, opleiding, kennis en religie van de journalist. Zo verklaarde Gieber (1964) dat “news is what newspapermen make it”. De individuele kenmerken beïnvloeden zonder meer de productie van nieuws, maar zijn niet doorslaggevend. Daarom houden Reese en Shoemaker – maar ook Lippmann (1922) en Hartley (1982) – rekening met werkgerelateerde factoren.
- **Routine niveau:** Volgens Shoemaker en Reese zijn journalisten gebonden aan een organisatie waarin zij werken. Journalisten moeten werken binnen kaders van technologie, tijd, ruimte, normeringen en procedures. Deze routines hebben niet per definitie een negatieve connotatie in de zin dat de autonomie van individuen wordt ingeperkt. De richtlijnen geven structuur aan het werk van journalisten.

- Organisationeel niveau: Dit niveau is gericht op de doelstellingen en beleidregels van de journalistieke organisatie. In deze context benadrukte Van Ginneken (1996:96) dat een organisatie zowel journalistieke als economische doeleinden nastreeft. Aan het hoofd van bijvoorbeeld een krant staat een eigenaar die is gefocust op het maken van winst. Zo moeten inkomens groeien, kosten beperkt blijven en adverteerders tevreden blijven. De eigenaar benoemt een hoofddirectie en hoofdredactie die gezamenlijk invulling geven aan de commerciële en journalistieke richtlijnen van de organisatie. De verslaggevers, die zijn benoemd door de kernredactie, moeten zich conformeren aan de beleidsregels. Breed (1995) heeft onderzoek verricht naar deze organisatorische socialisatie en beargumenteerde dat journalisten zich snel aanpassen aan de regels en normen van een organisatie. Zo speelt de institutionele autoriteit een rol, evenals de gevoelens van verplichting en respect ten aanzien van de superieuren.
- Extra mediaal niveau: Volgens Shoemaker en Reese hebben allerlei factoren van buiten de nieuwsorganisatie invloed op de selectie en productie van nieuws. De overheid, commerciële partijen, nieuwsbronnen, belangengroepen, pressiegroepen en public relations kunnen invloed uitoefenen op de berichtgeving. In het kader van dit onderzoek lijkt het aannemelijk dat de Nederlandse regering en anti-apartheidscomités verslaggeving over de apartheid mede hebben bepaald.
- Ideologisch niveau: Dit niveau geeft aan dat heersende ideologieën in een maatschappij hun weerslag hebben op de mediaberichtgeving. Zo sprak Van Ginneken (1996:36) over wereldbeelden die het nieuws bepalen. De meest invloedrijke westerse landen hebben bijvoorbeeld consensus bereikt over een bepaalde ideologie die bepalend is voor verslaggeving over andere culturen.

Het model van *hierarchy of influences* maakt duidelijk dat een individuele journalist zich bevindt in een web van organisationele en ideologische beperkingen. Factoren beïnvloeden de constructie van nieuws, maar wat is dan de waarde van objectiviteit bij nieuwsverslaggeving? Het Nederlands Van Dale woordenboek definieert objectiviteit als: “zonder zich door eigen voorkeur laten beïnvloeden”. Van onbevooroordeelde keuzes is echter geen sprake binnen de journalistieke praktijk. Deuze (2004:85) stelde daarom dat “objectiviteit niet bestaat – en het streven daarnaar is dan ook geen waarde vrije exercitie”. Deuze benadrukte dat de objectiviteit en neutraliteit van journalisten niet los staan van de marktwerking en commerciële uitgangspunten die veel nieuwsmedia hebben. Zo toonde Schudson (1976) in zijn historische studie dat objectiviteit in nieuwsverslaggeving een economische achtergrond had. Nieuwsagentschappen als Associated Press en dagbladen als *The New York Times* wilden zoveel mogelijk koopkrachtige doelgroepen tegelijk bedienen. Daarom werd een

onderscheid gemaakt tussen gebeurtenissen waarover iedereen grotendeels dezelfde opvattingen had, en onderwerpen waarover zij verschilden van mening. De eerste categorie was het zogenoemde objectieve harde nieuws. De laatste categorie werd gebracht als subjectief commentaar. Zo opgevat vormt objectiviteit een economisch en efficiëntie instrument.

4.2.2 De invloed van nieuwsbronnen

In het *gatekeeping*model is benadrukt dat een journalist een gebeurtenis selecteert, de bron kiest en de invalshoek bepaalt voor het nieuwsbericht. Dit proces duidt dus nadrukkelijk op de invloed van bronnen. Bij een analyse van de nieuwsbronnen staat de vraag centraal: wie zijn de bronnen voor het nieuwsverslag en wat is hun invloed op de beeldvorming van gebeurtenissen?

Uit onderzoek blijkt dat een klein deel van de populatie fungeert als bron voor het nieuws. Zo stelde Gans (1979:238): “A complete study of the news should include an investigation of both the individuals who become sources and the 99 per cent of the population that does not”. Theoretici lijken het met elkaar eens dat elitebronnen een bevoorrechte toegang hebben tot (elite)media en andersom (Van Ginneken, 1996; Schlesinger & Tumber, 1994). In het kader van dit onderzoek wordt verwacht dat Zuid-Afrikaanse autoriteiten en politieke machthebbers de informatiestroom in de media hebben bepaald. Op deze manier ontstaat een relatie tussen nieuwsmedia en de heersende ideologieën die de status quo van rassenscheiding bevestigen. Gans (1979:239) vergeleek dit verschijnsel met een doorlopende dans. “Although it takes two to tango, either sources or journalist can lead, but more often than not, sources do the leading”. Door gebrek aan tijd en mankracht gaan journalisten achter een klein aantal vaste bronnen aan en stellen zich afwachtend op ten aanzien van andere nieuwsbronnen. Journalisten hebben dus vast contact met specifieke bronnen en minder contact met alternatieve bronnen.

Meer studies wijzen uit dat autoriteiten vaak als bron fungeren binnen de mediaberichtgeving. Sigal (1973) heeft als één van de eersten onderzoek verricht naar de relatie tussen journalisten en bronnen. Hij kwam tot de conclusie dat in 78% van 2850 binnen- en buitenlandse berichten die waren gepubliceerd in *The New York Times* en *Washington Post* een autoriteit als bron diende. Ericson et al. (1989) hebben een studie uitgevoerd naar de nieuwsproductie en -inhoud in Canadese media en zij concludeerden dat autoritaire bronnen succesvol zijn om de informatiestroom in de nieuwsmedia te besturen en te reguleren. Bovendien beweerde Gans (1979:240) dat de president van een land te allen tijde toegang heeft tot nieuwsmedia.

Wat is de macht van Zuid-Afrikaanse elitebronnen in berichtgeving over de apartheid? Hall et al. (1979) hebben de media geanalyseerd in termen van ideologie. Zij beargumenteerden dat bepaalde groepen in de samenleving voordeel halen uit hun status die is verkregen door institutionele macht, representatieve functie of expertise. Deze groepen van *primary definers* hebben op basis van hun

machtspositie de voorkeur van de media. Zij geven een eerste interpretatie van een nieuwsitem. Deze eerste definiëring dient als raamwerk dat in alle volgende discussies over dit onderwerp bepaalt welke criteria relevant of irrelevant zijn. Er treedt een interpretatie van het probleem op (Hall et al., 1979:255). In deze context zijn de media dus geen *primary definers* van gebeurtenissen. De media spelen een tweede rol door het reproduceren van definities die zijn gegeven door bijvoorbeeld bewindslieden van het apartheidsregime.

4.3 Taal en tekens in het nieuwsverslag

In het *gatekeeping*model is naar voren gekomen dat journalisten een gebeurtenis selecteren, de bron kiezen en de invalshoek bepalen voor het artikel. Via taal wordt dan een bepaalde beeldvorming geconstrueerd. Fowler (1991:10) stelt dat “anything that is said or written about the world is articulated from a particular ideological position: language is not a clear window but a refracting, structuring medium”. Mediaproducten observeren en representeren de wereld met rasters van betekenisystemen. Vanuit een specifiek frame wordt het probleem door de media gedefinieerd (Vasterman, 2004). Gebeurtenissen worden gekaderd waarbij deze kaders dienen om sociale betekenissen te organiseren of structureren. In deze context betoogde de socioloog Goffman (geciteerd in Van Ginneken, 1996:122) dat “ieder primair *framework* de gebruiker ervan in staat stelt om een schijnbaar oneindig aantal concrete gevallen te lokaliseren, waar te nemen, te identificeren en te etiketteren”. Een primair *framework* op het terrein van nieuwsverslaggeving vormt taal. Volgens Goffman is taal geen spiegel van de werkelijkheid, maar een raamwerk dat is geprojecteerd op de wereld om hieraan betekenis te geven. Om de teksten te kunnen analyseren, kan de discoursanalyse (o.a. Foucault, 1972) of kritische linguïstiek (o.a. Fairclough, 1992) worden toegepast.

4.3.1 Discoursanalyse

Discoursen zijn een complex fenomeen. “It [discourse] has perhaps the widest range of possible significations of any term in literary and cultural theory, and yet it is often the term within theoretical texts which is least defined” (Mills, 2004:1). Om een ingang te vinden, definieert het Nederlands Van Dale woordenboek discours als een vertoog. In die zin lijkt een discoursanalyse een methode om teksten nader te analyseren. De wetenschappelijke benadering van dit concept ligt meer gecompliceerd. Academics definiëren de term discours op geheel verschillende wijzen, soms radicaal tegenstrijdig. Bij het karakteriseren van het concept discours in dit theoretisch kader moet dus niet worden vergeten dat het een deel van het verhaal beschrijft. Voor uitleg van de discoursanalyse worden drie benaderingen behandeld: structuralistisch, post-structuralistisch en functionalistisch.

Schiffrin (1994, geciteerd in Richardson, 2007:22) beargumenteert dat het formalistische of structuralistische perspectief een discours karakteriseert als een eenheid van taal. Dit betekent dat niet wordt gekeken naar op zichzelf staande zinnen, maar naar inter-relationale patronen zoals structuur en organisatie. De analyse richt zich op kenmerken die zinnen aan elkaar koppelen zodat een discours wordt gevormd. De vorm van taal staat centraal en specifiek hoe een discours eenheid en betekenis creëert. Deze structuralistische benadering lijkt echter taal als een gesloten en statisch systeem te beschouwen en doet tekort aan het proces dat bepaalt hoe wij taal gebruiken en interpreteren.

Als kritiek op deze benadering benaderde de post-structuralist Foucault (1972) discours op een andere wijze. Foucault wordt beschouwd als een vooraanstaande denker op het terrein van discourstheorieën. Zijn eerste definitie is algemeen waarbij de term discours verwijst naar teksten die invloed hebben op de *real world*. De tweede definitie is gericht op de structuur van een tekst en verwijst naar groepen van meningsuitingen die regulering, samenhang en overeenstemming vertonen. Zo opgevat is bijvoorbeeld het feministische perspectief een discours. Bij de derde definitie wordt een discours voorgesteld als een praktijk die een verzameling vormt van opinies. De redenties over onderwerpen zijn geplaatst in een bepaald daglicht. Foucault stelde discoursen voor als “practices that systematically form the objects of which they speak” (geciteerd in Mills, 2004:15). Dit betekent niet dat een discours is geïsoleerd en als zodoende geanalyseerd kan worden. Het omvat de productie van kennis en een reeks meningen of concepten. Vertogen over bijvoorbeeld geslacht, sekse, ras en minderheden zijn voorgesteld als een reeks waarin een standpunt ontstaat op bepaalde tijd. Foucault is minder geïnteresseerd in de standpunten en teksten dan de regels en structuren die hieraan ten grondslag liggen.

De functionalistische benadering van discours kijkt ook naar de cohesie van zinnen, maar reflecteert het sociale aspect dat Richardson (2007:23) *language-in-use* noemt. Om deze term te begrijpen, maakte Hartley (1982:6) een onderscheid tussen het taalsysteem en discours. Enerzijds ontstaat door conventies en regels een systeem waarmee elementen van taal gecombineerd kunnen worden die betekenisvol en herkenbaar zijn. Anderzijds refereert de term discours aan de manier waarop taal wordt gebruikt in de dagelijkse praktijk. Deze functionalistische benadering beoogt dat taal actief is en de analyse is gericht op wat gebruikers doen met taal en welke betekenis zij hieraan geven (Richardson, 2007:24). Aanhangers van dit concept veronderstellen dat taal doelbewust wordt gebruikt in een bepaalde context. De productie en consumptie van discoursen correleren met specifieke sociale, politieke en historische condities (Hartley, 1982:5). Deze condities zeggen iets over de inhoud van een discours, hoe het is ontwikkeld, welke status het heeft, wie de gebruikers zijn, en de manier waarop het wordt gebruikt. In discoursen ontmoeten vervolgens soorten taalgebruik en sociale condities elkaar. Sommige discoursen zijn formeler zijn dan andere – zoals het discours van

een rechtszaal of familie –, maar zelfs het meest informele discours heeft een eigen vorm. Bij de functionalistische benadering van discourses wordt een brug geslagen tussen taal en representatie. Discourses staan in dialoog met de samenleving, zoals Richardson (2007:26) stelde: “Language reflects reality and constructs it to be a certain way”. Taal vormt een representatie door de productie en reproductie van de sociale werkelijkheid. Media-uitingen vormen dus geen directe weerspiegeling van de werkelijkheid. Deze benadering wordt ook wel aangeduid als naïef realisme (Hansen et al., 1998). De vraag die daarom centraal staat binnen een discoursanalyse van de apartheid is: welke beelden construeerden de media over apartheid? Vooral binnen nieuwsberichten komen, zo stellen wetenschappers, onjuiste beelden aan de orde. Een discoursanalyse onthult dus de wijze waarop via taal een bepaalde beeldvorming wordt geconstrueerd.

4.3.2 Kritische linguïstiek

De kritische discoursanalyse veronderstelt dat discourses een rol spelen bij de constructie en instandhouding van sociale ongelijkheid. Deze benadering gaat dus een stap verder dan de functionalistische denkwijze van discours dat taalgebruik bijdraagt aan een (re)productie van het sociale leven. In deze paragraaf ligt de nadruk op de rol die discourses spelen bij de productie en reproductie van macht en dominantie (Van Dijk, 1986:96). De kritische discoursanalyse onderzoekt de ideologieën en machtsprocessen die zijn verbonden aan een discours.

Fairclough (1992:3), een vooraanstaande denker op dit terrein stelde dat de kritische linguïsten “refer to the different ways of structuring areas of knowledge and social practice”. [...] “Discourses do not just reflect or represent social entities and relations, they construct and constitute them”. Hiermee wordt geduid op het circulerende en versterkende karakter van discourses. Teksten beïnvloeden standpunten die heersen in een samenleving door geconsumeerd te worden, maar sociale praktijken hebben ook effect op de productie van discourses of teksten. Fowler (1991:67) benadrukte dat kritische linguïsten zich richten op alle minutieuze details van structuren in een tekst tegen de sociale en historische achtergrond. Op die manier ontstaat bewustwording over waardeopvattingen en ideeën die zijn geëncodeerd in teksten. De kritische discoursanalyse focust zich op teksten en de relatie tussen vorm, functie, productie en consumptie. Bovendien wordt rekening gehouden met de context waarin het discours tot stand komt. Door een kritische analyse kunnen structuren aan het licht komen die drager zijn van ideologieën of machten. Mills (2004:133) voegde toe dat deze structuren niet slechts zijn beschreven. Er wordt aangetoond hoe een discours is gevormd door machtsrelaties en hoe discourses kennis, geloof en sociale identiteiten en relaties bepalen. Zo heeft bijvoorbeeld Trew (1979) onderzoek verricht naar Zuid-Afrikaanse kranten en hij concludeerde dat kleine linguïstische keuzes de gehele tekst in een bepaald perspectief plaatst. De

analyse wijst uit dat de zwarte bevolking als passief wordt gerepresenteerd en de politie als actief. De keuze voor dit taalgebruik zet beide groepen in een geheel ander daglicht.

Macht en ideologie beïnvloeden de productie, consumptie en begrip van het discours. De analyse onderzoekt en bekritiseert hoe machtsverhoudingen zijn gepresenteerd – impliciet en expliciet – en gereproduceerd in nieuws. In deze context worden twee concepten nader besproken: ideologie en hegemonie.

4.3.3 Productie van ideologie en hegemonie

In het onderzoek van Hall et al. (1979:256) dat eerder is aangehaald, werd geconcludeerd dat “the media play a key role in reproducing the dominant field of the ruling ideologies”. De eerste opvattingen over ideologie stammen af van Marx die heeft gewezen op de eeuwigdurende strijd tussen kapitalisten en arbeiders. Marx veronderstelde dat de wijze van productie van het materiële leven bepalend is voor het sociale, politieke en geestelijke levensklimaat (Fourie, 2007). Volgens de theorie behoudt een dominante minderheid de machtspositie door haar monopolie over culturele instituties. Hierdoor krijgt de dominante klasse een onevenredige invloed op het opinieklimaat. Culturele instituties als familie, onderwijs en media zijn namelijk machtige instrumenten om denkbeelden te beïnvloeden (Fourie, 2007). Heersende denkbeelden in de maatschappij zijn dus de denkbeelden van de heersende klasse. Zo is de apartheid in Zuid-Afrika een ideologie die wordt overheerst door ideeën over raciaal separatisme en discriminatie.

De laatste decennia heeft de analyse van ideologie een nieuwe impuls gekregen, zoals Van Ginneken (1996:137) beargumenteerde. Latere studies op dit terrein, neo-marxisme genoemd, gaan niet langer uit van één heersende ideologie. Gramsci heeft gewezen op de rol van de ideologische hegemonie (Fourie, 2007). Hegemonie refereert aan kapitalistische samenlevingen waarin de superieure klasse de inferieure klassen probeert te overtuigen van haar morele, politieke en culturele waarden. Hegemonie heeft geen betrekking op het domineren van wat de massa denkt en voelt. Voor het behalen van cultureel leiderschap moet de dominante groep onderhandelen met groepen die behoren tot andere klassen en dus andere waarden hebben. Bovendien stelde Althusser dat ideologische staatsapparaten – zoals familie, school en kerk – ons zelfbewustzijn vormen, maar ook onze identiteit en relaties met anderen in de maatschappij (Fourie, 2007:279). Instituties zoals de media staan dan garant voor de reproductie van dominante gezichtspunten in volgende generaties.

Hartley (1982) vertaalde deze wetenschappelijke vertogen naar de betekenis van nieuws. Hij stelde dat redactionele fundamentelementen – onpartijdigheid, objectiviteit, neutraliteit en balans – noodzakelijk zijn om dominante ideologieën te neutraliseren en instemming te krijgen voor de hegemonie. Er is geen sprake van welbewuste samenzwering om het publiek te misleiden. Nieuws reproduceert dominante ideologieën in zijn eigen competentiegebieden. Bovendien is de ideologie

van nieuws niet partijdig. Het doel van nieuwsideologie is het vertalen en veralgemeniseren, niet om een bepaalde opinie te kiezen. Nieuws neutraliseert het terrein waarop groepen met ideologieën elkaar aanvechten. Nieuws brengt voortdurend de grenzen van controversen in kaart.

Tot slot

Dit theoretisch hoofdstuk heeft het concept beeldvorming benaderd aan de hand van wetenschappelijke (media)studies. Op basis van modellen over nieuwswaarden, *gatekeeping* en discours is de identiteit van nieuws onderzocht.

Nieuws vormt het product van journalistieke routines en gestandaardiseerde processen (Lippmann, 1922). Hierbij speelt selectie een belangrijke rol. Zo vergeleek Van Ginneken (1996) de pers met een zoeklicht dat rusteloos heen en weer gaat, en het ene voorval na het andere zichtbaar maakt in de duisternis. Sommige gebeurtenissen worden in het volle licht geplaatst terwijl andere in de duisternis blijven. Bij dit proces krijgen veelal dezelfde aspecten aandacht die zijn belicht met tussenpozen. Wij krijgen dus een fragmentarisch, versnipperd en vluchtig beeld van wat er gaande is in Zuid-Afrika tijdens de apartheid. Bovendien vormt nieuwsberichtgeving allesbehalve een 'zuivere reflectie' van de werkelijkheid. Theoretici spreken over de sociale constructie van nieuws door de media die invloed uitoefenen op de definiëring van gebeurtenissen. De pers construeerde dus een specifiek beeld over de apartheid. Aan de hand van een kritische analyse moeten deze perspectieven van waaruit de dagbladen hebben geschreven aan het licht komen. De onderzoeksvragen die de basis vormen voor deze analyse zijn besproken in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 5

Speerpunten van het onderzoek

“Taal is geen spiegel van de werkelijkheid” (Van Ginneken, 1996)

Het historisch kader heeft de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika beschreven. Dit onderzoek heeft mede nadruk gelegd op de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Zoals het inleidende hoofdstuk heeft benadrukt, vormen deze aspecten de focus van dit onderzoek. Met wetenschappelijke (media)studies is bovendien bewustwording gecreëerd over beeldvorming door de pers. Nieuwsberichtgeving over apartheid vormt geen spiegel, maar een reconstructie van de werkelijkheid. Om het persbeeld over apartheid te reconstrueren, zijn onderzoeksvragen nodig die richting geven aan de analyse. In dit hoofdstuk zijn de onderzoeksvragen en hypothesen geformuleerd.

5.1 Onderzoeksvragen

Het is reeds benadrukt welke hoofdvraag de grondslag vormt van dit onderzoek. Deze vraag is te veelomvattend om zich te laten vangen in één antwoord. Het is noodzakelijk structuur aan te brengen en een aantal deelvragen te verwoorden.

Hoofdvraag

Vanuit welke perspectieven construeerden de Nederlandse dagbladen – *Trouw* en *de Volkskrant* – de beeldvorming over de apartheid in Zuid-Afrika tussen 1948 en 1994?

Deelvragen

1. Welke standpunten namen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?
2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?
3. Wordt in berichtgeving over de apartheid verwezen naar stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika en welke rol speelde dit begrip?
4. Wordt verwezen naar de koloniale overheersing van Nederland in de krantenberichtgeving over apartheid en welke rol speelde kolonialisme?

5. Wordt het terughoudende en voorzichtige beleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheidspolitiek positief of negatief ontvangen in de pers?
6. Hoe representeerde de Nederlandse pers de rol van de Nederlandse actiecomités in de strijd tegen de apartheid?

Dit (media-)onderzoek is gefocust op de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika, zoals verwoord in deelvraag één en twee. Het persbeeld wordt mede gereconstrueerd aan de hand van de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika.

In dit onderzoek maken stamverwantschap en kolonialisme deel uit van de historische betrekkingen, zoals beschreven in deelvraag drie en vier. De historie toont een eeuwenoude verwantschap tussen beide landen. In 1652 bereikte de Nederlander Jan Van Riebeeck onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie Kaap de Goede Hoop en stichtte de Kaapkolonie (Kester, 2008). In politiek en grondwettelijk opzicht is het moderne, blanke Zuid-Afrika van nu een rechtstreekse afstammeling van Van Riebeecks vestiging (Ross, 1999). De stamverwantschap heeft echter allesbehalve een doorlopende betrokkenheid gekend en een ondefinieerbare rol gespeeld (Schutte, 1986; De Graaff, 1993; Kuitenbrouwer, 1994). Gevoelens van adhesie en aversie tegenover de Afrikaner broeders wisselden elkaar af, ook tijdens de apartheid. In dit historisch kader is vervolgens onderzocht of de Nederlandse pers refereert aan kolonialisme. Roskam (1994) stelde dat de oorsprong van racistische denkbeelden waren geworteld in het eigen koloniale verleden. In deze context betoogde onder meer Couwenberg (2008) dat Nederland met het Zuid-Afrikaanse apartheiddenken op pijnlijke wijze werd herinnerd aan het eigen kolonialisme.

Deelvraag vijf en zes zijn gericht op de sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. In deze context wordt de Nederlandse anti-apartheidstrijd door regering en actiecomités onderzocht. Sceptici ondermijnen deze gevoerde strijd tegen apartheid. Op politiek vlak wordt gesteld dat er weinig reden is tot zelfvoldaanheid. Roskam (1994) en De Graaf (2008) meenden dat de initiatieven van Nederlandse politici niet de boventoon voerden in de strijd tegen apartheid. Niettemin betoogde Nelson Mandela na zijn vrijlating in 1994: "Nederland, de regering en de bevolking, heeft ons zeer krachtig gesteund in de moeilijkste fase van onze strijd. Ik kom hier om te beginnen de regering en de bevolking van dit land te bedanken voor die steun". Eveneens is weinig overeenstemming over de rol van de actiecomités bij het beëindigen van de apartheid. De Graaff (2008) achtte de betekenis van de actiegroepen moeilijk te duiden. Van Dulleman (1994) benadrukte echter dat de invloed van deze groeperingen niet onderschat moet worden. Het is zodoende de vraag op welke wijze de pers de Nederlandse strijd tegen apartheid heeft geïnterpreteerd.

5.2 Hypothesen

Naar aanleiding van de vorige hoofdstukken, de probleemstelling en daarbij horende deelvragen is het mogelijk verwachtingen uit te spreken wat betreft de onderzoeksresultaten. De hypothetische uitspraken geven een voorlopig antwoord op alle deelvragen.

H₁ Na 21 maart 1960, wanneer de demonstratie in Sharpeville leidt tot een massamoord, slaat de gematigde en soms kritische houding van de Nederlandse pers om naar een verwerping van de apartheidspolitiek.

Het onderzoek van De Graaff (1985) toonde aan dat het bloedbad in Sharpeville leidt tot een afkeuring van de gevoerde rassenpolitiek in Zuid-Afrika. Hoewel het niet duidelijk is welke analysemethode De Graaff heeft gevolgd, wordt verwacht dat de resultaten op dit specifieke terrein overeenkomstig zijn.

H₂ Na de opstanden in Sharpeville maakt de gematigde houding van de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke bevolking plaats voor aversie, bovendien ontwikkelt zich adhesie voor de zwarte Zuid-Afrikanen.

Zoals blijkt, staat deze hypothese in relatie met de voorgaande veronderstelling. Als de Nederlandse dagbladen de apartheidspolitiek verwerpen, wordt verwacht dat zij zich ook kritisch opstellen ten aanzien van de blanke bevolking in Zuid-Afrika. Of werkelijk een causaal verband bestaat tussen de twee aspecten, moet de analyse duidelijkheid scheppen.

H₃ In de Nederlandse pers treedt identificatie met de Boeren op als de Van Riebeeck-herdenking plaatsvindt in 1952. In de andere onderzoeksjaren is sprake van distantiering van onze verre verwanten.

Zoals De Graaff (1985) aantoonde met zijn onderzoek, gaf de Nederlandse pers blijk van teleurstelling na de verkiezingsoverwinning van de NP in 1948. Begin jaren vijftig wordt de berichtgeving weer vriendelijker. Onder meer de Van Riebeeck-herdenking (1952) onderstreepte deze warme gevoelens voor de Afrikaners. Wanneer de apartheid steeds vastere vormen krijgt, nemen de kritische geluiden in Nederland toe. In deze lijn is het de vraag op welke manier de Nederlandse pers het begrip stamverwantschap blijft interpreteren. Verwacht wordt dat de berichtgeving over Zuid-Afrika dan een omslag kent van vereenzelving met de Afrikaners naar distantiering van deze verwanten. Nederland doet afstand van de rassenpolitiek en inherent hieraan de blanke Boeren of Afrikaners.

H₄ De Nederlandse pers brengt apartheid – en inherent hieraan de hegemonie van de blanke bevolking en onderdrukking van de zwarten – niet in verband met de koloniale overheersing van de eigen natie. Kolonialisme speelt slechts een rol als Van Riebeeck wordt herdacht in 1952.

In het historische literatuuronderzoek is aangetoond dat een verwerping of instandhouding van de apartheidspolitiek sterk samenhangt met het eigen koloniale verleden aan Nederlandse zijde (Roskam, 1996). Volgens Couwenberg (2008) heeft pas de voltooiing van het dekolonisatieproces in de jaren zeventig geleid tot een verwerping van het apartheidssysteem. Nederland werd met de Zuid-Afrikaanse rassenpolitiek op pijnlijke herinnerd aan de eigen machtsbelustheid en raciale denkpatronen. Het lijkt daarom weinig waarschijnlijk dat de pers de raciale denkbeelden in Zuid-Afrika in verband brengt met het eigen koloniale verleden. In die zin wordt de rassenproblematiek toegedicht aan de Zuid-Afrikaanse samenleving en treft de westerse cultuur geen blaam. Slechts als de kolonist Van Riebeeck wordt herdacht in 1952, is Nederland troost op het koloniale verleden.

H₅ Het beleid van de Nederlandse regering wordt gedeeltelijk gesteund door de Nederlandse pers: *Trouw* sterkt de gematigde optelling terwijl *de Volkskrant* meer kritische geluiden laat horen.

Verwacht wordt dat de media zich verdeeld hebben uitgelaten over de anti-apartheidstrijd door de Nederlandse regering. Zo toonde De Graaff (1985) aan dat na Sharpeville de Nederlandse regering met het tweesporenbeleid werd gesteund door *Trouw*. *De Volkskrant* sprak zich uit voor harde maatregelen en had minder vertrouwen in het voeren van dialogen. In die context wordt hypothetisch aangenomen dat deze tweedeling zich blijft voortzetten tot het einde van de apartheid in 1994.

H₆ De Nederlandse pers verwijst in de strijd tegen de apartheid zijdelings naar de rol van actiecomités en zij representeert deze organisaties niet als leidinggevend.

Zoals uit het historisch kader is gebleken, is de rol van de comités bij het beëindigen van de apartheid moeilijk te duiden. Terwijl Van Dulleman (1994) benadrukte dat de rol van deze organisaties niet onderschat moet worden, zijn ook meer sceptische geluiden te horen. Zodoende wordt verwacht dat de Nederlandse pers wel refereert aan de anti-apartheidsverenigingen, maar deze worden niet gerepresenteerd als doorslaggevend en leidend in de strijd tegen de apartheid.

Tot slot

De hypothesen zijn getoetst in een praktijkonderzoek aan de hand van een kwantitatieve en kwalitatieve analyse. Zo wordt duidelijk of de veronderstellingen moeten worden aangenomen, verworpen of genuanceerd. Alvorens deze resultaten te presenteren, biedt het volgende hoofdstuk zicht op de gekozen onderzoeksmethode.

Hoofdstuk 6

Methode voor een kwantitatieve en kwalitatieve analyse

“Laat de vrijheid regeren” (Mandela, 1994)

De methode van dit onderzoek vormt een combinatie van bestaande onderzoekstechnieken (o.a. Hansen et al., 1998; Richardson, 2007; Brookes, 1995; Lakoff & Johnson, 1980; Van Dijk, 1986) en specifieke technieken die passen binnen het kader van dit onderzoek. De onderzoeksinstrumenten moeten duidelijkheid scheppen vanuit welke perspectieven de Nederlandse dagbladen een beeld hebben geconstrueerd van de apartheid. Meer specifiek wordt een reconstructie van de apartheid bereikt aan de hand van domeinen welke de – kwalitatieve – variabelen groeperen. Deze domeinen zijn opgevat als clusters van onderwerpen. Deze clusters brengen structuur aan in het onderzoek en vertegenwoordigen de dimensies van de publieke opinie: de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika evenals de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Wat de onderzoekstechnieken inhouden en welke domeinen hiervoor zijn geformuleerd, is toegelicht in de volgende paragrafen. De bruikbaarheid en knelpunten van deze methode worden geëvalueerd in het afsluitende hoofdstuk onder de paragraaf discussie en aanbevelingen.

De onderzoeksopzet van Hansen et al. (1998:98) voor het analyseren van media berichtgeving, geldt als uitgangspunt voor dit hoofdstuk. De twee volgende paragrafen selecteren krantentitels en bepalen de onderzoeksperiode. Bovendien wordt beschreven welke criteria gelden voor het bepalen van relevante media-inhoud. In de paragrafen die volgen zijn de technieken gedefinieerd voor de analyse. Om een genuanceerd antwoord te geven op de onderzoeksvragen, is de analyse opgesplitst naar kwantitatief en kwalitatief. Hierbij fungeert de korte kwantitatieve analyse als eerste indruk van de resultaten. Op deze manier ontstaat een kader voor de kwalitatieve gegevens waar de nadruk op ligt in deze studie.

6.1 Kranten selecteren

De keuze voor *Trouw* en *de Volkskrant* binnen dit onderzoek kan via verschillende wegen worden verantwoord. Verwacht wordt dat de dagbladpers, door de combinatie van dagelijks nieuws met achtergrondanalyses, een ruim beeld geeft van de apartheid. In het bijzonder spelen andere factoren een rol. Veel landelijke en betaalde dagbladen zijn geen goed uitgangspunt voor dit onderzoek. Zo vormt de apartheidperiode van 1948 tot 1994 een obstakel. *De Telegraaf* is de best verkochte krant van Nederland en bestaat sinds 1893. Echter, door als spreekbuis te fungeren van de Duitse bezetters

tijdens de Tweede Wereldoorlog, heeft deze krant een verschijningsverbod opgelegd gekregen tussen 1945 en 1949. *NRC Handelsblad* bestaat, onder deze naam en in deze vorm, pas sinds 1970. *Algemeen Dagblad* zou wat betreft de oprichtingsdatum, 1946, opgenomen kunnen worden in het onderzoek. Niettemin is de krant zonder duidelijke visie of ideologie opgericht zodat de interpretatie van onderzoeksgegevens wordt bemoeilijkt. Bovendien draagt deze krant niet het kwaliteitskeurmerk. Overig betaalde kranten in Nederland – zoals *Het Parool*, *Het Financieele Dagblad*, *Reformatorisch Dagblad*, *Nederlands Dagblad*, *NRC Next* – zijn te klein van oplage, te selectief van aard of te jong voor dit onderzoek.

Trouw en *de Volkskrant* zijn tussen 1948 en 1994 uitgegeven en vormen een gedegen aanknopingspunt voor dit onderzoek. De keuze voor deze dagbladen is gebaseerd op meer gronden. Beide kranten hebben een specifieke signatuur die invloed heeft op het karakter van verslaggeving. *Trouw* is opgericht door orthodox-protestanten en heeft zich ontwikkeld tot een kwaliteitskrant met godsdienstig beginsel. *De Volkskrant* heeft haar wortels liggen in de Katholieke Arbeidersbeweging en staat tegenwoordig bekend als een maatschappelijk geëngageerde kwaliteitskrant. De dagbladen vertegenwoordigen dus verschillende geluiden, confessioneel en links georiënteerd, zodat de apartheid op verschillende wijzen zal worden belicht. Op deze manier wordt duidelijk welke diverse en specifieke waardeopvattingen de publieke opinie over de apartheid hebben bepaald. Bovendien heeft De Graaff (1985) aangetoond dat *Trouw* en *de Volkskrant* de apartheid verschillend in beeld hebben gebracht. Het is de moeite waard om te onderzoeken of deze verschillen in opvatting hebben standgehouden of juist zijn genivelleerd.

6.1.1 De Volkskrant

Met de woorden “*de Volkskrant* begint haar werk, God zegene deze banier” eindigt het openingsartikel in de allereerste editie op donderdag 2 oktober 1919. De krant heeft op dat moment een omvang van vier pagina’s en verschijnt nog als weekblad (Van Gessel, 1995). Een paar maanden later werd de verschijningsfrequentie verhoogd tot om de dag en vanaf 1 oktober 1921 verscheen *de Volkskrant* elke dag, behalve op zondag. Het dagblad heeft de wortels liggen in de Katholieke Arbeidersbeweging. Nederland was in die tijd sterk verzuild. Katholieken, protestanten, socialisten en liberalen hadden hun eigen organisaties die zich fel tegen elkaar afzetten. Zo spraken ook de eerste *Volkskrant*-redacteuren dat het “armzalige-socialisme” niet opweegt tegen “onze heerlijke christelijke levensbeschouwing” (Van Gessel, 1995).

Aan het eind van de jaren twintig bewoog *de Volkskrant* zich meer richting een nieuwsdagblad in plaats van een opiniekrant. Dit betekende dat de inhoud van de krant actueler werd met een grote aandacht voor sport. Deze verandering ging niet aan het publiek voorbij en het aantal abonnees steeg tot 27.000 in 1939 (Van Gessel, 1995). Na het uitbreken van de Tweede

Wereldoorlog lijkt aan deze opmars een einde te komen. Hoewel de krant haar afkeer tegen de bezetters niet onder stoelen of banken stak, werd zij gedwongen Duitse propaganda in de kolommen op te nemen. Tevens verboden de Duitse bezetters over bepaalde onderwerpen te schrijven of werden artikelen geschrapt (Van Gessel, 1995). Bovendien werd hoofdredacteur Jan Vesters gedwongen plaats maken voor een nieuwe hoofdredacteur, D.C. Van der Poel, die lid was van de Nationaal- Socialistische Beweging (NSB). Deze benoeming ging de overige redacteuren te ver en zij stapten allen op. *De Volkskrant* bleef nog een tijdje onder NSB-leiding verschijnen, maar de abonnees zegden in snel tempo hun lidmaatschap op. Van 4 oktober 1941 tot 8 mei 1945 werd *de Volkskrant* niet meer uitgegeven.

“Na bijna vier jaar gedwongen zwijgen, staat *de Volkskrant* weer op”, schrijft de redactie op 8 mei 1945. “Verjongd en met nieuwe geestkracht beziel, gereed om als katholiek dagblad voor ons gehele volk – arbeiders en middenstanders ideeën en idealen uit te dragen” (Van Gessel, 1995). Het initiatief om *de Volkskrant* opnieuw uit te geven was afkomstig van het katholieke Werkliedenverbond, de oude eigenaren. Na de oorlog ontwikkelde *de Volkskrant* zich tot een van de belangrijkste dagbladen waarbij de katholieke invalshoek een belangrijke rol bleef spelen. Zo bekleedde in de periode 1945-1952 de fractievoorzitter van de Katholieke Volkspartij (KVP), Carl Romme, tevens de functie als hoofdredacteur van *de Volkskrant*. Bovendien droeg de krant tot 1965 de ondertitel *Katholiek dagblad voor Nederland*. Na het aftreden van Romme in 1952 hebben achtereenvolgens Joop Lückner, Jan van der Pluim, en Harry Lockefeer aan het roer van de redactie gestaan. Sinds 1995 tot nu heeft Pieter Broertjes de redactionele leiding. Over 2008 heeft *de Volkskrant* een totaal verspreide oplage bereikt van 263.204 exemplaren (www.hoi-online.nl).

6.1.2 Trouw

In 1943 is *Trouw* onder de naam *Oranje Bode* als verzetskrant onder de Duitse bezetting voor het eerst uitgegeven. De krant voerde een ‘geestelijke oorlog’ tegen het als goddeloze, nationaal-socialistische ervaren Duitsland die de Nederlanders hun sociale, geestelijke en culturele vrijheid hadden ontnomen (Ybema, 2003:50). *Trouw* liet het zuivere christelijk-nationale geluid horen van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP): “trouw aan het ware geloof, de koningin en het vaderland”.

De eerste naoorlogse hoofdredacteur was Jan Bruins Slot die een zwaar politieke stempel drukte op het dagblad. Na de bevrijding was hij lid geworden van de antirevolutionaire fractie in de Tweede Kamer en zag *Trouw* primair als een politiek orgaan. In jaren zestig en zeventig veranderde de signatuur van *Trouw* van behoudend en volgzaam naar kritische betrokkenheid. Deze transformatie houdt verband met het proces van ontzuiling en het verdwijnen van onzekerheden op het terrein van politiek, geloof, gezin en maatschappij (Ybema, 2003:51). Het dagblad nam afstand van de Gereformeerde Kerken en de ARP en werd meer geïnspireerd door opkomende links-progressieve

bewegingen. Zo maakte bijvoorbeeld de behoudende Bruins Slot begin jaren zestig een opmerkelijke ommezwaai door niet langer te pleiten voor behoud van Nederlands Nieuw-Guinea. De krant begon meer redactionele ruimte te besteden aan buitenlandberichtgeving en verwierf in progressieve kringen goede naam door het optreden van Verenigde Staten in Vietnam te veroordelen. Deze vooruitstrevende ontwikkelingen heeft echter niet kunnen voorkomen dat het aantal betalende lezers afnam in de loop van de jaren zestig (Ybema, 2003:53). Evenals bij andere kranten ontstonden grote financiële problemen door teruglopende inkomsten als gevolg van opkomende concurrentie zoals de televisie op de advertentiemarkt. Bovendien ontwikkelde zich teruglopende belangstelling van de lezers die afstand namen van de verzuilde dagbladen en zich abonneerden op neutraal en populair nieuws als *De Telegraaf*.

Om deze problemen te overwinnen fuseerde *Trouw* met kleine christelijke kranten in 1971. De fusie verliep moeizaam daar de verschillende redacties elkaar niet lagen. De vooruitstrevendheid van *Trouw* botste met het behoudende karakter van de andere dagbladen. Om de kosten te besparen werd *Trouw* in 1975 onderdeel van dagbladuitgeverij Perscombinatie. De krant kreeg weer ruimte om te investeren. Niettemin liep de betaalde oplage verder terug (Ybema, 2003:53). Deze trend zette door tot begin jaren tachtig. Bovendien was de redactie nog steeds verdeeld naar conservatief christelijk en progressief. Als reactie om het tij te keren werd een middenkoers uitgestippeld waarbij een professionele en veelzijdige journalistiek de boventoon voerde. De vormgeving werd gemoderniseerd met veel aandacht voor de opmaak en ruimte voor fotografie.

Ondanks alle verwoede pogingen heeft *Trouw* moeite met het aantrekken van nieuwe en jonge lezers. Vanaf de jaren zestig is een trouwe en stabiele lezersgroep ontstaan, maar deze wordt ouder en kleiner (Ybema, 2003:55). Bovendien is de economische druk almaar toegenomen door opkomende concurrentie van bijvoorbeeld gratis dagbladen en Internet. Over 2008 heeft *Trouw* een totaal verspreide oplage bereikt van 108.247 exemplaren (www.hoi-online.nl).

6.2 Apartheid periodiseren en berichten selecteren

Voor dit onderzoekskader is een analyse van alle krantenberichten over de apartheid tussen 1948 en 1994 te omvangrijk. Zodoende is de apartheid geperiodiseerd en zijn de meest kenmerkende gebeurtenissen uit deze periode geselecteerd. Een analyse van deze gebeurtenissen moet antwoord geven op de vraag vanuit welke perspectieven de Nederlandse dagbladen een beeld hebben geconstrueerd van de apartheid. De periodisering van de apartheid is enerzijds gebaseerd op het historisch kader. Op basis van deze geschiedschrijving is het mogelijk sleutelmomenten te identificeren die het wereldnieuws hebben gehaald en de apartheid grofweg hebben gekenmerkt. Anderzijds is gebruik gemaakt van de studie van Downing (1990) naar berichtgeving over de

apartheid door Amerikaanse nieuwsbladen. Deze analyse beslaat niet de gehele apartheidperiode, maar de gekozen sleutelmomenten vormen aanknopingspunten voor dit onderzoek. Uiteindelijk is gekozen voor zes kerngebeurtenissen die bovendien een verdeling in de tijd kennen:

- 1948 Onder leiding van Malan komt de NP aan de macht in Zuid-Afrika. Het officiële begin van de apartheid wordt ingeluid.
- 1952 Nederland en Zuid-Afrika herdenken dat Jan van Riebeeck in 1652 voet aan wal zette aan de Kaap en een kolonie stichtte. Dit moment is specifiek gericht op de relatie tussen de twee landen en duidt op politieke en maatschappelijke betrokkenheid.
- 1960 Het verzet van de zwarte bevolking tegen de apartheid explodeert. De opstand tegen het pasjessysteem leidt tot een bloedbad in Sharpeville.
- 1976 Het verzet tegen de rassenspolitiek wordt heftiger. Als in Soweto studenten zich verzetten tegen de verplichte Afrikaanse lessen op scholen, vallen veel dodelijke slachtoffers.
- 1990 Het einde van de apartheid nadert als de zwarte verzetsstrijder Nelson Mandela na 27 jaar wordt vrijgelaten van de gevangenis op Robbeneiland.
- 1994 Het einde van de apartheid is een feit. De eerste democratische verkiezingen vinden plaats in Zuid-Afrika en het blanke minderheidsregime moet het veld ruimen.

Nu duidelijk is welke gebeurtenissen aan de basis liggen voor een reconstructie van de apartheid, is het noodzakelijk de historische momenten af te bakenen. Van elke gebeurtenis wordt gedurende één maand alle berichtgeving over apartheid in *Trouw* en *de Volkskrant* verzameld. De startdatum begint met de dag voordat de gebeurtenis plaatsvond zodat eventuele aankondigingen zijn opgenomen in het onderzoek. Deze opzet leidt tot een volgend schema:

Figuur 2: Onderzoeksdagen voor *Trouw* en *de Volkskrant* tussen 1948-1994

JAAR	Sleutelgebeurtenis	Onderzoeksdagen
1948	Officieel begin apartheid	25 mei – 24 juni 1948
1952	Herdenking Van Riebeeck	5 april – 4 mei 1952
1960	Demonstratie in Sharpeville	20 maart – 19 april 1960
1976	Scholierenopstand Soweto	15 juni – 14 juli 1976
1990	Vrijlating Nelson Mandela	10 februari – 9 maart 1990
1994	Democratische verkiezingen	25 april – 24 mei 1994

Zoals beschreven, worden alle berichten verzameld in de perioden die hierboven zijn aangegeven. Als voorwaarde geldt dat de apartheid in Zuid-Afrika het hoofdonderwerp vormt van de berichtgeving en niet zijdelings wordt genoemd. Bovendien moet het artikel zijn geschreven door de redactie van het dagblad. Voor het verzamelen van alle data is gebruik gemaakt van het nationale

krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Op basis van alle berichten wordt verwacht een beeld te construeren van de apartheid in de Nederlandse dagbladen. Wat de structuur en opzet zijn van deze analyse, geven de volgende paragrafen uitsluitel.

6.3 Kwantitatieve onderzoeksopzet

Deze paragraaf is gericht op het verklaren en verantwoorden van de kwantitatieve onderzoeksopzet. Deze analyse is opgesteld uit een combinatie van verschillende technieken (o.a. Van Dijk, 1986; Beunders & Muller, 2005; Wester & Atteveldt, 2006). Op basis hiervan zijn een vijftal instrumenten geselecteerd om het onderzoeksmateriaal te analyseren: het aantal berichten, de grootte van de berichten, de plaatsing van de berichten, de soort berichten en de hoeveelheid afbeeldingen. Deze kwantitatieve gegevens leggen niet het karakter en betekenis van de krantenberichten bloot, maar vertegenwoordigen andere functies. Zo geven de resultaten een indicatie van de mate waarin de dagbladen hebben geschreven over de apartheid. Bovendien komt aan het licht welk belang de kranten hebben toegekend aan berichtgeving over apartheid. Staan de berichten hoofdzakelijk op de voorpagina, of juist op overige pagina's? Zijn de berichten veelal gekaderd in kleine artikelen of beslaan zij een groot deel van de pagina? De kwantitatieve analyse dient ook als achtergrond voor het kwalitatieve onderzoek. Als bijvoorbeeld de dagbladen hun nieuws kaderen in kleine, korte berichten zal deze bevinding gevolgen hebben voor de inhoud. Hieronder zijn alle variabelen toegelicht. De uitkomst van de resultaten, weergegeven in absolute en relatieve aantallen, is besproken in het volgende hoofdstuk.

- Frequentie berichtgeving: De eerste variabele die wordt onderzocht, is gedefinieerd als frequentie. Bij deze variabele is het de bedoeling dat gegevens worden verzameld over het aantal berichten dat is gepubliceerd in de onderzoeksperiode.
- Grootte berichtgeving: De tweede variabele heeft betrekking op de grootte van de berichtgeving. Zoals Van Dijk (1986) terecht stelde in zijn onderzoek, vertelt de frequentie van de berichtgeving slechts het halve verhaal. Er moet ook worden gekeken naar de grootte van de berichtgeving. Dit onderzoek maakt echter geen gebruik van Van Dijks methode wat betreft het meten van vierkante centimeters. De indeling van Wester & Atteveldt (2006:73) staat centraal. Volgens deze auteurs hebben kleine berichten maximaal drie alinea's. Grote berichten, nemen meer dan een kwart pagina in beslag. Berichten die tussen klein en groot invallen, zijn gerangschikt als middelgroot.
- Plaatsing berichtgeving: De derde variabele is geformuleerd als plaatsing van de berichtgeving. Dit onderzoeksinstrument geeft het toegekende belang aan. Berichten die in

de ogen van redacteuren belangrijk zijn, zijn veelal gepubliceerd op de voorpagina. Bij deze variabele is een onderscheid gemaakt tussen de voorpagina en overig. Deze grove tweedeling is gehanteerd daar kranten aan het begin van de onderzoeksperiode geen duidelijk onderscheid maken in katernen.

- Soort berichtgeving: De vierde variabele is de soort berichtgeving. Deze variabele deelt de berichten in naar nieuws, reportage, achtergrond, interview en opinie (Beunders & Muller, 2005:327). Deze onderzoeksresultaten vertellen meer over de wijze waarop gebeurtenissen zijn gecommuniceerd. Ingezonden brieven van lezers maken geen significant onderdeel uit van het onderzoek, aangezien de inhoud voor rekening komt van de schrijver en geen direct verband houdt met de redactionele visie van een krant. De ingezonden stukken kunnen wel worden aangehaald ter illustratie of verduidelijking.
- Foto's en illustraties: De vijfde en laatste variabele heeft betrekking op de frequentie van de afbeeldingen. Bij elk bericht wordt gekeken naar het aantal foto's of illustraties. Hoewel de fotoberichtgeving niet nader wordt onderzocht in dit onderzoek, kan het wel iets zeggen over de mate waarop een gebeurtenis letterlijk in beeld is gebracht.

6.4 Kwalitatieve onderzoeksofzet

De kwalitatieve methode laat zich omschrijven als een inhoudsanalyse en een klassieke definitie is afkomstig van Bernhard Berelson uit 1952 (in Hansen et al., 1998:94). Hij stelde dat een inhoudsanalyse een onderzoekstechniek vormt voor een systematische, objectieve en kwantitatieve beschrijving van een tekstinhoud. Er kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de kwalificatie van objectiviteit. Zo beargumenteren positivisten dat objectiviteit in een inhoudsanalyse onmogelijk is aangezien de onderzoeker altijd is gebonden aan normen, waarden en interesses. Latere onderzoekers hebben objectiviteit daarom vervangen door betrouwbaarheid en transparantie.

Het streven naar systematiek blijft een onbetwist basiselement van de inhoudsanalyse, zoals de definiëring van Berelson stelt. Een analyse bereikt systematiek indien vooraf strikte criteria zijn opgesteld die als leidraad dienen voor onderzoek. Het meest conceptuele aspect van een inhoudsanalyse is het definiëren van deze karakteristieken die geanalyseerd moeten worden. Op basis van verschillende onderzoeken (o.a. Hansen et al., 1998; Richardson, 2007; Brookes, 1995; Lakoff & Johnson, 1980) zijn voor deze analyse zes onderzoeksinstrumenten opgesteld: thema, lexicon, transitiviteit, interne tekstualiteit, bijvoeglijke naamwoorden en metaforen. Op basis van de krantenberichtgeving in *Trouw* en *de Volkskrant* over apartheid in de periode 1948-1994 zijn de kwalitatieve variabelen uitgewerkt. Zo zijn bijvoorbeeld acht thema's geformuleerd die de verslaggeving hebben gekenmerkt.

De concreet uitgewerkte variabelen zijn gegroepeerd naar vier verschillende domeinen. Deze domeinen zijn opgevat als clusters van onderwerpen en structureren de analyse met de variabelen. De variabelen en domeinen houden dus direct verband met elkaar en vertegenwoordigen samen het kader van de publieke opinie: de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika evenals de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. De volgende paragrafen presenteren respectievelijk de domeinstructuur en de uitgewerkte variabelen.

6.4.1 Domeinstructuur

De domeinen geven structuur aan de variabelen en houden direct verband met de krantenverslaggeving en de onderzoeksvragen. De politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika zijn onderzocht aan de hand van drie domeinen. Voor de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika is één domein geformuleerd. Uit het historisch kader is gebleken dat Nederland zich terughoudend heeft opgesteld ten aanzien van de apartheid. Berichten in deze categorie zijn minder gecompliceerd en talrijk. Binnen dit domein wordt bovendien rekening gehouden met de internationale strijd tegen apartheid. Op deze manier kan de Nederlandse anti-apartheidstrijd in een context worden geduid.

- Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika: Dit domein centraliseert de politieke ontwikkelingen tijdens apartheid in Zuid-Afrika en onderzoekt de positie van de bewindslieden.
- Oproep tot protest in Zuid-Afrika: Het tweede domein slaat een brug tussen de politiek en maatschappij in Zuid-Afrika. Dit kader omvat de handelingen en acties van georganiseerde verzetstrijders om de menigte achter zich te scharen en te strijden tegen het politieke bewind.
- Mens en maatschappij in Zuid-Afrika: Dit domein analyseert de maatschappelijke situatie in Zuid-Afrika in termen van geweld en vrede. Bovendien staat de positie van de bevolkingsgroepen centraal.
- Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika: Dit kader onderzoekt de Nederlandse strijd tegen apartheid. Hierbij wordt bovendien geanalyseerd hoe deze strijd zich verhoudt tot de acties van de internationale gemeenschap tegen Zuid-Afrika.

6.4.2 Thematisering

Het classificeren en verwoorden van thema's is wetenschappelijk beschouwd als het meest essentiële element van de analyse en de berichtgeving (Brookes, 1995:479). Welke boodschap wordt overgedragen in de verslaggeving? Op deze manier wordt dus niet specifiek gekeken naar een zin of

woord, maar vindt de analyse plaats op een hoger niveau. De thema's krijgen bovendien meer betekenis door tegenstellingen. Voor dit onderzoek zijn een achttal thema's opgesteld binnen de gestelde domeinen. Het kan voorkomen dat een artikel twee thema's omvat. Zodoende is het aantal thema's niet per definitie gelijk aan het aantal onderzochte berichten.

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- Rassenpolitiek: Dit kader heeft betrekking op het beleid en de beleidvoering van de blanke minderheidsregering. Zo vaardigt het politieke bewind wet- regelgeving uit die zijn gericht op handhaving en uitbreiding van de blanke hegemonie in Zuid-Afrika. Bovendien omvat dit subdomein de berechting of arrestatie van zwarte burgers door het leger. Het thuislandenbestel verdient ook aandacht aangezien deze politiek onderdeel vormt van het rassenbeleid.
- Verzoeningspolitiek: Dit tweede thema heeft betrekking op verzoening. Verzoening duidt op initiatieven van de blanke regering en zwarte oppositie om een einde te maken aan apartheid. Deze hereniging is dus geen individueel, maar collectief proces waarbij vergeving een geïnstitutionaliseerd en gepolitiseerd concept is. In de geschiedenis van de apartheid zijn twee perioden van verzoening opgesteld. De eerste fase omvat de periode vanaf het moment dat Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland. De blanke regering moet aan macht inboeten en de zwarte oppositie transformeert zich van gewapende vrijheidsbeweging tot serieuze regeringspartij. De tweede fase vormt de democratische verkiezingen. Een overgangsregering wordt gevormd, die de voornaamste taak krijgt een nieuwe definitieve grondwet voor Zuid-Afrika op te stellen. Het aanstellen van ministers van verschillende bevolkingsgroepen gaat niet zonder slag of stoot, maar staat in het teken van verzoening.

Domein II: Opstand en betoging in Zuid-Afrika

- Zwart verzet: Het eerste thema is geformuleerd als zwart verzet. Tijdens de apartheid heeft de zwarte bevolking geen officiële politieke bewegingsruimte gekregen. Het georganiseerde zwarte verzet doet expliciet een oproep aan zijn aanhangers om te protesteren tegen de wetten en regels die zijn afgekondigd door de Zuid-Afrikaanse regering. De initiatieven zijn gericht op het afbreken van de apartheid en het streven naar gelijke rechten.
- Blank verzet: Het tweede thema, blank verzet, heeft betrekking op acties van de conservatieven als reactie tegen de zwarte meerderheid die aan terrein wint in Zuid-Afrika. Het doel van de blanke initiatieven is gericht op behoud van het rassenbeleid. De muren van

de apartheid moeten blijven en zelfs worden verhoogd. Het is de blanke weerstand tegen verzoening.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- Spanning en geweld: Dit thema doelt op de onrust en ongeregelde heden die Zuid-Afrika beheersen. De bevolking trekt moordend, plunderend en rovend ten strijde. Het geweld en de misdaad maken zichtbaar dat de Zuid-Afrikaanse samenleving gespleten is. Waar eerst blank tegen zwart vocht, kunnen ook de zwarten onderling elkaar niet verdragen.
- Vrede en vrijheid: Het tweede thema is verwoord als vrede en vrijheid. Wanneer het geweld niet meer de boventoon voert, en er zelfs een noodkreet komt van politieke leiders om de terreur te stoppen, gloort er licht aan de horizon. Binnen het kader van vrijheid wordt ook gedoeld op de democratische verkiezingen. Als deze verkiezingen zijn geplaatst in het kader van beleidvoering en politieke verschuivingen, is het thema verzoeningspolitiek aan de orde. Als de verkiezingen zijn bekeken als hoop voor de Zuid-Afrikanten, zonder racisme en onderdrukking, speelt maatschappelijke vrijheid een rol.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- Politiek beleid: Dit domein kent geen tegengestelde woordgroepen omdat deze indeling niet strookt met de krantenberichtgeving. Het vierde domein heeft dan betrekking op de banden tussen Zuid-Afrika en Nederland. Hierbij wordt, zoals aangegeven, ook gekeken naar de wereldwijde context. Het eerste thema centraliseert de politieke context en onderzoekt de reactie van Nederlandse en internationale politici op de ontwikkelingen in Zuid-Afrika.
- Maatschappelijke betoging: Het tweede thema is gedefinieerd als betoging. Deze variabele heeft betrekking op de positieve en negatieve geluiden vanuit de Nederlandse en internationale maatschappij op de ontwikkelingen in Zuid-Afrika. Deze betoging kan zijn verwoord door burgers, maar ook door instituties of verenigingen.

6.4.3 Lexicon

“The analysis of particular words used in a newspaper is almost the first stage of any text or discourse analysis” (Richardson, 2007:47). Woorden construeren een specifieke representatie van de gebeurtenissen en reflecteren ideeën en gevoelens. Deze betekenissen krijgen meer kracht door tegenstellingen. Brookes (1995:471) selecteerde in haar onderzoek naar de berichtgeving over Afrika in twee Britse kranten de woordgroepen: geweld en vrede, onderdrukking en democratie, hulpbehoevendheid en hulp. In deze studie naar beeldvorming over de apartheid zijn per

krantenartikel grofweg drie kernwoorden geselecteerd. Op basis van deze woorden is het mogelijk een schema aan woordgroepen te formuleren, zoals hieronder weergegeven. Zo moet duidelijk worden welke woordgroep domineert in de berichtgeving. In de beeldbeschrijvingen zijn de woorden aangegeven met quotatiehaakjes (“...”).

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Rassenscheiding:** Deze woordbepaling is gebaseerd op de politieke handelingen van het blanke Zuid-Afrikaanse bewind. In deze woordcategorie onderneemt het regime pogingen individuen te scheiden op basis van erfelijke en lichamelijke verschillen – ofwel ras. Inherent aan deze categorie is de onderdrukking van een bevolkingsgroep door een andere groep.
- **Democratie:** In dit kader staat de woordgroep democratie centraal. De staat kent het volk invloed toe op het landelijk beleid en bestuur en streeft naar gelijkheid en democratie.

Domein II: Opstand en betoging in Zuid-Afrika

- **Verzet:** Deze woordgroep heeft betrekking op het georganiseerde verzet tegen het politieke beleid in Zuid-Afrika. In deze context wordt bedoeld op het oproepen van een opstand door zowel de zwarte als blanke bevolking.
- **Berusting:** Deze categorie is gericht op oproepen om de politieke strijdbijl te begraven. Zodoende is deze woordencategorie verwoord als berusting.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Geweld:** Deze woordgroep is gericht op alle lichamelijke en militaire krachten. Het geweld tussen politie en de bevolking en tussen bevolkingsgroepen onderling, splijt de Zuid-Afrikaanse samenleving.
- **Vrede:** Haaks op de bewoording geweld staat rust, orde en veiligheid. Als de apartheid nadert, is vrijheid een lonkend perspectief.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Beleid:** Dit domein kent geen tegengestelde woordgroepen omdat deze indeling niet strookt met de krantenberichtgeving. De eerste woordgroep binnen het vierde domein heeft betrekking op het Nederlandse en internationale politieke beleid tegen apartheid in Zuid-Afrika. Formuleringen als motie, Kamervragen en afkeuring spelen hierbij een rol.
- **Betoging:** De tweede woordcategorie past in het kader van betoging. Woorden als actie, protest en demonstratie passeren dan de revue.

6.4.4 Participanten en processen

“Transitivity describes the relationship between participants and the roles they play in the processes described in reporting” (Richardson, 2007:54). Eveneens benadrukten Fowler (1991) en Halliday (1985) het proces van transitiviteit. Dit proces omvat de relatie tussen actoren en de rollen die zij vervullen. Brookes (1995:475) selecteerde in haar onderzoek twee groepen: Westerse en Afrikaanse participanten. Voor elke groep verwoordde zij vervolgens vier categorieën: de staat, politieke leiders, het leger – zowel het leger van de staat als guerrillastrijders – en de burgers. Voor dit onderzoek naar de beeldvorming over de apartheid zijn deze categorieën van participanten, zoals geformuleerd door Brookes, aangepast. Op basis van de krantenberichtgeving zijn de meest frequente en, voor dit onderzoekskader, relevante actoren genoteerd.

Vervolgens zijn per participant de meest typerende handelingen genoteerd. Deze processen kunnen bovendien danig verschillen per participant en per tijdseenheid. Daarom is geen vaste structuur opgesteld voor deze variabele, maar zijn de processen in de beeldbeschrijvingen aangegeven met quotatiehaakjes (“...”).

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- Blanke regering, zwarte oppositie, leger en politie: Dit domein is gefocust op politieke actoren. Het leger en de politie zijn ook opgenomen in dit kader aangezien deze eenheden door de regering worden aangestuurd om de menigte in bedwang te houden.

Domein II: Opstand en betoging in Zuid-Afrika

- Zwarte oppositie, blanke oppositie: De actoren binnen dit domein strijden tegen het politieke bewind en proberen de menigte achter zich te scharen en vervolgens veranderingen te realiseren. Het blijkt dat de zwarte oppositie zowel in het eerste als in het tweede domein is geformuleerd. Georganiseerde zwarte verzetsbewegingen zoals het ANC zijn lang beschouwd als terreurorganisatie en hadden geen mogelijkheid tot onderhandeling met het blanke bewind. Als in 1990 Mandela wordt vrijgelaten, transformeert het ANC zich tot politieke partij. Tot de categorie zwarte oppositie worden bovendien zwarte kerkleiders gerekend die de menigte oproepen zich te verzetten tegen apartheid.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- Zwarte burgers, blanke burgers: Dit domein is gefocust op de maatschappelijke ontwikkelingen. De actoren in dit domein zijn de zwarte en blanke burgers.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- Politici, burgers, actiegroepen: Dit domein analyseert de Nederlandse strijd tegen apartheid. Om deze strijd te duiden in een context, betreft dit onderzoek ook de internationale context. Elk geformuleerde participant is dus opgesplitst naar nationaal en internationaal, bijvoorbeeld Nederlandse politici en internationale politici.

6.4.5 Interne tekstualiteit

“The discourses of different parties are introduced through quotes and by being embedded in the reporter’s words” (Smith & Bell, 2007:90). In dit onderzoek wordt geanalyseerd hoe vaak de partijen, die hierboven zijn geformuleerd, aan het woord zijn gelaten in het nieuwsverslag. Bovendien is een onderscheid gemaakt tussen directe en indirecte citaten (Richardson, 2007:102). De spreektijd van een participant in een bericht wordt één keer genoteerd. Als bijvoorbeeld meer Zuid-Afrikaanse politici fungeren als nieuwsbron in het artikel, telt dit als één. Dit onderzoek is gericht op het construeren van een algemeen beeld over de apartheid.

6.4.6 Bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden

“The epithet indicates quality as an objective property of the noun, the epithet is defining or an expression of the producer’s subjective evaluation and attitude to a particular event or entity” (Brookes, 1995:480). Bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden impliceren veelal een oordeel van de schrijver. Deze waardeopvattingen beïnvloeden de beeldvorming. Per bericht worden in dit onderzoek typerende bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden genoteerd. Deze variabele volgt geen vast schema aangezien wordt verwacht dat de waardeoordelen uiteenlopend zijn. Bovendien zijn deze oordelen van groot belang om de publieke opinie over apartheid te typeren, zodat het categoriseren van deze variabele minder relevant lijkt. De meest typerende bijvoeglijke naamwoorden worden genoemd in de beeldbeschrijvingen en zijn aangegeven met quotatiehaakjes (“...”).

6.4.7 Metaforen

“Constructing an event or an experience in terms of another is an essential feature of our conceptual system and our everyday language” (Lakoff & Johnson, 1980). Eveneens benadrukte Brookes (1995:473) dat keuzes voor metaforen belangrijk zijn omdat deze de realiteit kunnen construeren. Deze beeldspraak kan meer zicht geven wat betreft de beeldvorming van Zuid-Afrika in de Nederlandse berichtgeving. In dit onderzoek is deze variabele beschouwd als aanvullend en

illustratief. Zodoende worden de meest typerende metaforen genoemd in de beeldbeschrijvingen met quotatiehaakjes (“...”) en is deze variabele niet verwoord in aparte analyseschema’s.

Berelson betoogde dat een inhoudsanalyse de kwantificering van variabelen omvat. Zoals ook Hansen et al. (1998:95) onderstreepten, is het doel van een inhoudsanalyse het identificeren en tellen van karakteristieken die voorkomen in de tekst. Op deze manier kan iets worden gezegd over de boodschap, betekenis en representatie van een tekst. In dit onderzoek lenen de variabelen thema, lexicon, transitiviteit en interne tekstualiteit zich voor kwantificering. In de bijlage zijn deze kwantitatieve aantallen opgenomen. Bovendien wordt duidelijk dat de term ‘overige’ is toegevoegd. Deze categorie is ingevuld als het vastgestelde schema de berichtgeving niet volledig dekt. Echter, waarden in deze categorie komen summier voor in het nieuwsverslag en maken geen significant deel uit van dit onderzoek.

Tot slot

Elke analysemethode kent haar beperkingen en dus ook de methoden die zijn gehanteerd in deze thesis. Het kwantitatieve onderzoek geeft geen zicht op publieke opinie over apartheid. Deze analyse kan echter worden herhaald onder dezelfde omstandigheden zodat typische kwaliteitscriteria geldigheid en betrouwbaarheid zijn (Baarda, De Goede & Teunissen, 2005:7). Kwalitatief onderzoek legt de betekenis en toonzetting van de artikelen over apartheid bloot, maar subjectiviteit speelt een rol aangezien van zuiver experimenteel onderzoek geen sprake is. Kwaliteitscriteria voor dergelijke analyses zijn transparantie en betrouwbaarheid. In dit onderzoek zijn de resultaten zowel geïnterpreteerd en gekwantificeerd. Op deze manier is geprobeerd de mate van subjectiviteit te reduceren. Niettemin moeten de woorden van McQuail (1977:2) in het achterhoofd worden gehouden: “There is no objective or neutral way of deciding which categories should be used”.

De kwantitatieve en kwalitatieve gegevens zijn gepresenteerd in de twee volgende hoofdstukken. De analyses zijn los van elkaar uitgevoerd en worden zodoende afzonderlijk van elkaar gepresenteerd.

Hoofdstuk 7

Kwantitatieve onderzoeksresultaten

Nkosi sikelel' iAfrika – God, zegene Afrika

Voor deze analyse zijn 328 artikelen onderzocht. Het onderzoek naar de apartheid is veelomvattend en het beeld laat zich niet eenvoudig omschrijven. Dit hoofdstuk geeft de resultaten van de kwantitatieve analyse. Hoewel deze analyse relatief weinig zegt over het karakter van de berichtgeving, is het een opstap naar de kwalitatieve analyse waarmee de gegevens inhoudelijk worden geïnterpreteerd. Het kwantitatieve onderzoek is gefocust op de hoeveelheid aandacht en het belang dat *Trouw* en *de Volkskrant* hebben toegedicht aan de apartheid in Zuid-Afrika in de periode 1948-1994. Zoals in de onderzoeksopzet is uitgelegd, is gebruik gemaakt van vijf instrumenten om het materiaal te analyseren. De waarden van de variabelen zijn weergegeven in onderstaande tabellen. Op elke tabel volgt een interpretatie van de verhoudingen.

7.1 De Nasionale Party wint de verkiezingen (1948)

In deze onderzoeksperiode (25 mei – 24 juni 1948) zijn in totaal vijftien artikelen gevonden. Als de NP de verkiezingen wint in Zuid-Afrika, is het officiële begin van de apartheid een feit. Onderstaande tabel toont de kwantitatieve gegevens voor deze onderzoeksperiode.

Figuur 3: Kwantitatieve gegevens van *Trouw* en *de Volkskrant* in 1948.

1948	Trouw (N = 10)		de Volkskrant (N = 5)	
	N	%	N	%
Groot bericht	3	30%	1	20%
Middelgroot bericht	2	20%	1	20%
Klein bericht	5	50%	3	60%
Voorpagina	6	60%	3	60%
Overige pagina's	4	40%	2	40%
Nieuws	8	80%	4	80%
Reportage	-		-	-
Achtergrond	1	10%	1	20%
Interview	-		-	-
Opinie	1	10%	-	-
Afbeeldingen	2	20%	2	40%

Bovenstaand figuur toont de kwantitatieve gegevens voor 1948. Het is opvallend dat *Trouw* het dubbele aantal berichten over Zuid-Afrika heeft gepubliceerd dan *de Volkskrant*. Bovendien zijn de berichten in het anti-revolutionaire dagblad meer op de voorpagina geplaatst. De verdeling van de grootte van de berichten, ligt relatief dicht bij elkaar. Zo is te zien dat beide kranten voornamelijk kleine berichten hebben geschreven. Dit kan mede verklaren waarom de dagbladen veel nieuwsberichten hebben geplaatst en weinig achtergrondartikelen, daar de ruimte dergelijke journalistiek niet toelaat.

7.2 Komst van Van Riebeeck herdacht (1952)

In 1952 wordt de komst van Van Riebeeck in 1652 aan de Kaap herdacht. De hoeveelheid aandacht voor Zuid-Afrika is afgenomen ten aanzien van het voorgaande jaar. In de onderzoeksperiode (5 april – 4 mei 1952) zijn de volgende gegevens verzameld.

Figuur 4: Kwantitatieve gegevens van *Trouw* en *de Volkskrant* in 1952.

1952	Trouw (N = 3)		de Volkskrant (N = 4)	
	N	%	N	%
Groot bericht	1	33%	1	25%
Middelgroot bericht	1	33%	1	25%
Klein bericht	1	33%	2	75%
Voorpagina	3	100%	1	25%
Overige pagina's	-	-	3	75%
Nieuws	2	67%	3	75%
Reportage	1	33%	1	25%
Achtergrond	-	-	-	-
Interview	-	-	-	-
Opinie	-	-	-	-
Afbeeldingen	2	67%	1	33%

In tegenstelling tot het voorgaande onderzoeksjaar, is het aantal berichten in 1952 nagenoeg gelijk tussen *Trouw* en *de Volkskrant*. De dagbladen hebben respectievelijk drie en vier artikelen gepubliceerd over de herdenking van de Nederlandse zeevaarder Van Riebeeck. Dit lijkt een gering aantal, maar moet wel in perspectief worden geplaatst. Zo beslaat de herdenking van Van Riebeeck één dag in Zuid-Afrika en Nederland en is geen sprake van een langdurige gebeurtenis. Waar dagblad *Trouw* alle berichten op de voorpagina plaatst, spreidt *de Volkskrant* haar berichtgeving. Tenslotte blijkt dat de dagbladen grotendeels overeenstemming bereiken in de soort berichtgeving waarbij de verhouding tussen nieuwsbericht en reportage nagenoeg gelijk is.

7.3 Demonstratie in Sharpeville (1960)

Tot dusver was een daling zichtbaar in de hoeveelheid berichten, maar dit aantal stijgt explosief als wordt bericht over de opstanden in Sharpeville waar veel dodelijke slachtoffers vallen. In de onderzoeksperiode (20 maart – 19 april 1960) zijn de volgende gegevens verzameld.

Figuur 5: Kwantitatieve gegevens van Trouw en de Volkskrant in 1960.

1960	Trouw (N = 39)		de Volkskrant (N = 46)	
	N	%	N	%
Groot bericht	12	31%	9	20%
Middelgroot bericht	17	44%	19	41%
Klein bericht	9	23%	18	39%
Voorpagina	23	59%	28	61%
Overige pagina's	15	38%	18	39%
Nieuws	28	72%	38	83%
Reportage	-	-	1	2%
Achtergrond	5	13%	4	9%
Interview	1	3%	-	-
Opinie	3	8%	3	7%
Afbeeldingen	9	23%	19	41%

Trouw en *de Volkskrant* publiceren respectievelijk 39 en 46 berichten over de zwarte opstand tegen apartheid die plaatsvindt in Sharpeville. Nederland wordt zich bewust over wat zich afspeelt in Zuid-Afrika. In bovenstaand figuur is waar te nemen dat de middelgrote berichten voor beide dagbladen de boventoon voeren. Dit is een verschil met voorgaande onderzoeksjaren waarin de kleine berichten domineerden. Wat betreft de plaatsing van de berichten, blijkt dat in 1960 het merendeel is gepubliceerd op de voorpagina. De kranten lijken veel belang te hechten aan de gruweldaden die plaatsvinden in Sharpeville. Opvallend is bovendien dat de dagbladen de gebeurtenissen op verschillende wijzen vormgeven. Nog steeds is het merendeel beschreven als nieuwsbericht. In tegenstelling tot voorgaande onderzoeksjaren is de spreiding van soorten berichten groter. Het blijkt dat de achtergrondanalyses in opkomst zijn. Tenslotte tonen de resultaten dat *de Volkskrant* meer afbeeldingen heeft gepubliceerd dan *Trouw*. De krantenredactie van het katholieke dagblad biedt relatief veel ruimte aan berichtgeving over de apartheid. Zo krijgen lezers letterlijk een beeld van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika.

7.4 Scholierenopstand in Soweto (1976)

Waar in 1960 het aantal berichten in de dagbladen een explosieve groei heeft gekend, is het aantal berichten over Zuid-Afrika gedaald in 1976 als het bloedbad in Soweto plaatsvindt. In de onderzoeksperiode (15 juni – 14 juli 1976) zijn de volgende gegevens genoteerd.

Figuur 6: Kwantitatieve gegevens van Trouw en de Volkskrant in 1976.

1976	Trouw (N = 23)		de Volkskrant (N = 37)	
	N	%	N	%
Groot bericht	9	38%	10	27%
Middelgroot bericht	11	46%	10	27%
Klein bericht	3	13%	17	50%
Voorpagina	4	17%	7	19%
Overige pagina's	19	79%	30	81%
Nieuws	18	75%	30	81%
Reportage	-	-	1	3%
Achtergrond	1	4%	2	5%
Interview	1	4%	2	5%
Opinie	3	13%	2	5%
Afbeeldingen	8	33%	19	51%

Wat opvalt aan bovenstaande tabel is het verschil in de grootte van de berichten. Waar *de Volkskrant* het nieuws merendeel verwerkt in kleine berichten, gebruikt *Trouw* vooral grote en middelgrote kaders. Deze bevinding kan verband houden met de soort berichtgeving. *De Volkskrant* heeft het nieuwsbericht als hoogste waarde en kleine berichten bieden geen ruimte aan achtergronden en reportages. In *Trouw* ligt het percentage voor het nieuwsbericht lager en het dagblad heeft ook meer opiniestukken gepubliceerd. Tenslotte moeten twee opmerkingen worden geplaatst. Ten eerste zijn in 1976 minder artikelen gepubliceerd op de voorpagina dan in 1960 tijdens de opstanden in Sharpeville. Deze bevinding kan suggereren dat de krantenredacties andere gebeurtenissen belangrijker vonden dan Soweto om op de voorpagina te plaatsen. Indien dit het geval is, kan deze ontwikkeling verband houden met de afname van het aantal publicaties. Ten tweede valt op dat *de Volkskrant* wederom meer afbeeldingen hanteert: omgerekend de helft van haar artikelen is aangevuld met een illustratie of afbeelding.

7.5 Nelson Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland (1990)

De kwantitatieve gegevens voor 1990 in de onderzoeksperiode (10 februari – 9 maart 1990) zijn weergegeven in onderstaande tabel. Wat opvalt, is dat de daling van het aantal berichten niet heeft doorgezet. Het aantal berichten is juist sterk toegenomen.

Figuur 7: Kwantitatieve gegevens van Trouw en de Volkskrant in 1990.

1990	Trouw (N = 41)		de Volkskrant (N = 42)	
	N	%	N	%
Groot bericht	17	41%	26	62%
Middelgroot bericht	17	41%	11	26%
Klein bericht	7	17%	5	12%
Voorpagina	9	22%	7	17%
Overige pagina's	32	78%	35	83%
Nieuws	19	46%	28	67%
Reportage	4	10%	1	2%
Achtergrond	9	22%	10	24%
Interview	5	12%	-	-
Opinie	4	10%	3	7%
Afbeeldingen	24	59%	40	95%

Trouw en *de Volkskrant* hebben respectievelijk 41 en 42 berichten over de apartheid gepubliceerd. De dagbladen vertonen een tendens naar de grote artikelen die meer dan een kwart pagina in beslag nemen. Dit betekent met name voor *de Volkskrant* een verschil, daar dit dagblad voorheen veelal kleine berichten heeft gepubliceerd. De grootte van de berichten lijkt, zoals eerder gesuggereerd, verband te houden met de soort berichtgeving. Zo is het nieuwsbericht nog het meest frequent, maar andere nieuwsvormen nemen toe in aandeel. Redacteuren van beide dagbladen schrijven meer achtergrondanalyses van de gebeurtenissen. Deze zijn veelal geplaatst in een context die ruimte biedt aan oorzaak, gevolg en geografische of historische verbanden. Op deze manier krijgt de lezer een breder beeld van de ontwikkelingen. Wat betreft de plaatsing van de berichtgeving, zet de trend door die eerder is beschreven. Artikelen zijn minder vaak gepubliceerd op de voorpagina en in toenemende mate op de overige bladzijden. Daar de voorpagina ruimte biedt aan slechts een paar artikelen, is deze bevinding wellicht weinig opmerkelijk. Tenslotte springt het aantal afbeeldingen in het oog die zijn gepubliceerd bij de berichtgeving. Beide dagbladen publiceren aanzienlijk meer afbeeldingen dan voorheen. Met name *de Volkskrant* heeft veelvuldig de gebeurtenis letterlijk in beeld gebracht.

7.6 De eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika (1994)

Als in 1994 de eerste democratische verkiezingen plaatsvinden in Zuid-Afrika en Nelson Mandela wordt beëdigd als president, laten de kranten dit niet onopgemerkt voorbij gaan. In de onderzoeksperiode (25 april – 24 mei 1994) zijn de volgende gegevens verzameld.

Figuur 8: Kwantitatieve gegevens van Trouw en de Volkskrant in 1994.

1994	Trouw (N = 34)		de Volkskrant (N = 45)	
	N	%	N	%
Groot bericht	20	59%	21	47%
Middelgroot bericht	12	35%	24	53%
Klein bericht	2	6%	-	-
Voorpagina	12	35%	12	27%
Overige pagina's	22	65%	33	73%
Nieuws	11	32%	18	40%
Reportage	6	18%	3	7%
Achtergrond	12	35%	14	31%
Interview	1	3%	5	11%
Opinie	4	12%	5	11%
Afbeeldingen	19	56%	25	56%

Hoewel beide dagbladen minder artikelen hebben gepubliceerd dan in 1990, is het aantal nog aanzienlijk. Dit betekent dat per onderzoeksdag gemiddeld meer dan één bericht is geplaatst over de Zuid-Afrika. Het blijkt dat de kleine berichten nauwelijks doorgang vinden. Waar vooral *de Volkskrant* in eerdere onderzoeksjaren kleine artikelen publiceerde, is dit aantal gereduceerd tot nul. Beide dagbladen besteden meer aandacht aan Zuid-Afrika, gemeten in redactionele ruimte. Bovendien is het opvallend dat de nieuwsberichten afnemen. De trend die vanaf 1960 is ingezet, zet door. Dit betekent dat meer ruimte is voor achtergronden van gebeurtenissen. In vergelijking met 1990 is het aantal artikelen op de voorpagina licht toegenomen in 1994. Tenslotte blijkt dat het aantal afbeeldingen is gedaald, maar nog steeds aanzienlijk is.

Tot slot

Deze kwantitatieve resultaten toonden het aantal en belang van de geschreven artikelen. Het is gebleken dat de pers vanaf 1960 een explosieve toename kent in het aantal berichten over de Zuid-Afrikaanse rassenproblematiek. Bovendien is een stijging van de grootte van deze artikelen en het aantal achtergrondanalyses. Deze onderzoeksresultaten onderstrepen dat vanaf die periode bewustwording ontstaat in Nederland over wat zich afspeelt in Zuid-Afrika (Van Thijn, 1994). In algemene zin kan worden gesteld dat vanaf de jaren zestig het rassenconflict niet meer ontsnapt aan Nederlandse aandacht. De kwestie Zuid-Afrika houdt Nederland bezig. Op welke wijze deze discussies zijn ingevuld, is onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 8

Kwalitatieve onderzoeksresultaten

“Ik groet u in de naam van vrede, democratie en vrijheid” (Mandela, 1990)

In dit hoofdstuk worden de berichten uit *Trouw* en *de Volkskrant* inhoudelijk onderzocht. Een kwalitatieve analyse is noodzakelijk aangezien de kwantitatieve analyse beperkingen kent. Deze richtte zich hoofdzakelijk op de hoeveelheid aandacht van de Nederlandse dagbladen voor apartheid in Zuid-Afrika tussen 1948 en 1994. In dit sociaal-wetenschappelijk onderzoek brengt de kwalitatieve inhoudsanalyse de teneur van de berichtgeving aan het licht. Zo wordt duidelijk vanuit welke perspectieven de Nederlandse dagbladen een beeld hebben geconstrueerd over de apartheid. Meer specifiek biedt de analyse zicht op de kwesties die de onderzoeksvragen veronderstellen. Onderzocht wordt welke positie de dagbladen innemen bij verslaggeving over de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika. Bovendien is geanalyseerd op welke wijze de pers de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika heeft geïnterpreteerd. Dit hoofdstuk onderzoekt de beeldvorming over apartheid en volgt het historische tijdspad van de sleutelgebeurtenissen: de Nasionale Party wint de verkiezingen (1948); de komst van Van Riebeeck herdacht (1952); de demonstratie in Sharpeville (1960); de scholierenopstand in Soweto (1976); Nelson Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland (1990); de eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika (1994). De beeldreconstructies zijn niet gebaseerd op een strikt onderscheid tussen *Trouw* en *de Volkskrant*. De probleemstelling veronderstelt een algemeen beeld van de apartheid en geeft ruimte aan verschillen tussen de dagbladen. De beschrijving van elke feit kent een vaste structuur:

- Situatieschets: Korte beschrijving van de situatie en aanleiding van de gebeurtenis
- Beeldbeschrijving: Beeldreconstructie aan de hand van de domeinen en variabelen
- Conclusie: Beantwoording van de onderzoeksvragen

De domeinen beginnen met de waarden van drie gekwantificeerde variabelen: thema, lexicon en betrokken participant met bijbehorend proces. Deze variabelen bepalen goeddeels de publieke opinie en worden aangevuld met de bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. De beeldbeschrijvingen berusten bovendien op een analyse van de nieuwsbronnen. De overige variabele metafoor is in dit onderzoek beschouwd als aanvullend en wordt genoemd waar relevant.

8.1 De Nasionale Party wint de verkiezingen (1948)

Uit de kwantitatieve resultaten is gebleken dat *Trouw* en *de Volkskrant* artikelen over apartheid kaderen in kleine nieuwsberichten. De pers biedt weinig ruimte aan achtergrondanalyses. Niettemin blijkt dat beide dagbladen veel waarde hechten aan de gebeurtenissen daar veel artikelen op de voorpagina zijn geplaatst. De interpretatie van de apartheid door beide dagbladen verschilt danig.

Situatieschets

“Malan verslaat Smuts bij verkiezingen in Zuid-Afrika” (*de Volkskrant*, 29 mei 1948, p.1). De NP van Malan komt aan de macht en maakt een begin aan de apartheid. De pers is gefocust op Malans streven naar afscheiding van de zwarte bevolking en de Britse kroon.

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Thema:** rassenspolitiek **Lexicon rassenscheiding:** negerprobleem en afscheiding (*Trouw*), negerhaat en onderdrukking (*de Volkskrant*) **Blanke regering:** afscheiden, handhaven Afrikaner bewustzijn (*Trouw*), onderdrukken (*de Volkskrant*)

Rassenspolitiek vormt een dominant thema in de berichtgeving over Zuid-Afrika. In lijn met deze bevinding domineert het blanke bewind als nieuwsbron in de Nederlandse dagbladpers (zie figuur 12 in de bijlage). De politieke leiders benadrukken hun streven naar scheiding tussen bevolkingsgroepen. Uit de analyse naar woordgroepen en transitiviteit blijkt echter dat de pers geen consensus bereikt in haar oordeel over de politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika.

Trouw is gericht op het politieke streven naar Afrikaner bewustzijn en scheiding van de bevolkingsgroepen, zoals de analyse naar transitiviteit duidelijk maakt. *Trouw* (29 mei 1948, p.1) betitelt het rassenvraagstuk in Zuid-Afrika meermaals als “negerprobleem”. Volgens het conservatieve dagblad vormen de negers een inferieur ras dat de blanke bevolking bedreigt. Wel wordt de praktische uitvoerbaarheid van Malans apartheidspolitiek in twijfel getrokken. Het is niet duidelijk of de nieuwe regeringsleider de toepassing voldoende heeft berekend, maar het is “onzinnig om hem tot negerhater te bombarderen” (*Trouw*, 1 juni 1948, p.3).

De Volkskrant is ook gefocust op het scheiden van bevolkingsgroepen, maar zij beziet deze handeling als onderdrukking. *De Volkskrant* (29 mei 1948, p.1/p.3) positioneert Malan als “de apostel voor afscheiding” en “negerhater”. Hij is bovendien “een steile stroeve boer”, “fascistisch” en “chauvinistisch”. Dat zijn ideeën door een groot deel van de blanke bevolking in Zuid-Afrika worden gesteund, stuit op onbegrip van het katholieke dagblad. Malan heeft de meest “wilde ideeën” over de rassenkwestie en *de Volkskrant* hoopt dat zijn “bittere haat” afkoelt met de jaren. De krant toont geen begrip voor de afscheiding en onderdrukking die de Zuid-Afrikaanse politicus nastreeft.

Domein II: Oproep tot protest in Zuid-Afrika

Dit domein komt niet aan bod in de berichtgeving over de Zuid-Afrikaanse ontwikkelingen in 1948.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Lexicon geweld:** aanval (*Trouw*), geweld (*de Volkskrant*) **Zwarte burgers:** verdringen en bedreigen (*Trouw*), gevaar lopen (*de Volkskrant*) **Blanke burgers:** bedreigd (*Trouw*)

Geweld vormt geen thema in de berichtgeving over de apartheid in 1948. Niettemin wijzen de dagbladen – hetzij summier – op de maatschappelijke onrust in Zuid-Afrika. Zo wordt geduid op “aanval” (*Trouw*, 1 juni 1948, p.3) en “geweld” (*de Volkskrant*, 29 mei, p.3). Het lexicon en de transitiviteit benadrukken bovendien dat de pers de bevolkingsgroepen tegenstrijdig positioneert.

Volgens het conservatieve dagblad *Trouw* (26 mei 1948, p.3) “verdringen” de “immigranten de Zuid-Afrikanen uit hun positie”. Zuid-Afrika kampt met een “negerprobleem” (*Trouw*, 1 juni 1948, p.3). De negers zijn een bedreiging voor het blanke ras. Na de verkiezingen is “Zuid-Afrika weer van de blanke Boeren” (*Trouw*, 3 juni 1948, p.1). *Trouw* meent dat “men niet kan gelijk stellen wat niet gelijk is”. De Engelse kolonisten introduceerden in Zuid-Afrika gelijkstelling van blank en zwart, maar “hoe kon men de wilde Bantoestammen uit de oerwouden van midden Afrika” vergelijken met de “eeuwenoude blanke civilisatie”. Die “zogenoemde gelijkstelling van blank en zwart heeft ertoe geleid dat in Johannesburg een blanke vrouw zich ’s avonds niet meer op straat kan begeven” [...] en blanke mannen moeten gewapend zijn voor weerstand “bij een overval van zwarte gangsters” (*Trouw*, 1 juni 1948, p.3). De blanken worden “bedreigd” (*Trouw*, 29 mei 1948, p.1).

De Volkskrant positioneert geheel tegenstrijdig de zwarte bevolkingsgroep als ‘in gevaar’. *De Volkskrant* (29 mei 1948, p.3) vreest voor de vrijheid van de kleurlingen. De negers, door Malan bestempeld als “zwart gevaar”, zijn een “zelfbewuste en hardwerkende bevolkingsgroep”.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Thema:** internationale politiek **Lexicon internationaal beleid:** uittreding, verandering (*Trouw*), vijand en gevaar (*de Volkskrant*) **Internationale politici:** betreuren (*Trouw*), wankelen (*de Volkskrant*)

In het persbeeld klinken geen reacties van Nederlandse burgers of politici op de gebeurtenissen in Zuid-Afrika. De Britse regeringsleiders uiten echter hun zorgen over Malan die niet meer wil “worden verwickeld in de oorlogen van Groot-Brittannië” (*de Volkskrant*, 31 mei 1948, p.1). Het afkeren van de Britse kroon door Malan heeft in Engeland heeft een “diepen indruk gemaakt” (*Trouw*, 29 mei, p.1). In dit kader bereikt de pers evenmin overeenstemming in haar oordeel.

Volgens *Trouw* (31 mei 1948, p.1) moet Groot-Brittannië zich niet voorbereiden op een catastrofale wijziging van tactiek, slechts een “verandering van geestesgesteldheid”. Er is “geen reden” om de verkiezingsuitslag zo “dramatisch op te nemen als sommige doen [...] want het Britse prestige-verlies in India en Palestina is belangrijker dan dat in Zuid-Afrika”.

De Volkskrant (31 mei 1948, p.1) betoogt dat de uitspraken van Malan een “catastrofe” betekenen voor het Britse imperium. In het koninkrijk zijn “grote ongerustheid” en “bezorgdheid” gewekt. De richting van Malan is beschouwd als een “tegenvaller” (*de Volkskrant*, 31 mei 1948, p.1). Malan is “geen vriend” van het imperium en hij vormt een “reëel gevaar voor afbrokkeling rond de grote kern”. De Gemenebest moet zoeken naar “nieuwe strategieën en andere verbindingslijnen” om de wereldmacht staande te houden. Een “hoeksteen wankelt” nu bondgenoot Smuts van Groot-Brittannië is verslagen (*de Volkskrant*, 29 mei 1948, p.3).

Conclusie

Uit het persbeeld is gebleken dat de nieuwe regering van Zuid-Afrika, onder leiding van Malan, streeft naar handhaving en uitbreiding van de blanke hegemonie. Het Nederlandse persbeeld bereikt allesbehalve consensus over deze kwestie.

1. Welke standpunten namen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?

Trouw toont begrip voor het streven van de blanke regering naar Afrikaner bewustzijn en scheiding van de bevolkingsgroepen. Het negerprobleem moet worden opgelost om de positie van de blanken te waarborgen. Contrair hieraan veroordeelt *de Volkskrant* het racisme. Dit dagblad betitelt Malan als negerhater en het katholieke dagblad hoopt dat zijn bittere haat afkoelt met de jaren.

2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?

Trouw staat op één lijn staat met Malan: de blanke bevolking en het Afrikaner bewustzijn worden bedreigd en verdienen bescherming. De negers vormen een probleem en zijn een inferieur ras. *De Volkskrant* betuigt steun aan de negers. Zij werken hard, zijn zelfbewust en worden bedreigd met onderdrukking en haat.

Uit het beschreven beeld is gebleken dat beide dagbladen geen aandacht besteden aan de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika.

8.2 Komst van Van Riebeeck herdacht (1952)

De pers verslaat deze gebeurtenis, in tegenstelling tot het voorgaande onderzoeksjaar, in grotere berichten. Uit de kwantitatieve analyse is gebleken dat de dagbladen reportages hebben gepubliceerd zodat de lezer de sfeer van de herdenkingsceremonie kan proeven.

Situatieschets

“Evenals 300 jaar geleden landde Jan van Riebeeck in Kaapstad” (*de Volkskrant*, 7 april 1952, p.1). Zuid-Afrikanen zijn getuigen geweest van een herhaling van de landing van Van Riebeeck in de Tafelbaai op 6 april 1952. Bij stralend weer zeilde een model van zijn schip, de Dromedaris, de baai binnen. Na het afvuren van een saluutschot roeide de bemanning naar de wal. In de laatste van de vier sloepen zat ‘Van Riebeeck’ en “plantte de Nederlandse vlag op een heuvel en de menigte zong het Wilhelmus” (*Trouw*, 7 april 1952, p.1). Vervolgens werden duizenden witte duiven losgelaten.

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Lexicon:** afscheiding, verenigd, eenheid **Blanke regering:** afscheiden, herdenken, vieren

De dagbladen kiezen de politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika in 1952 niet als thema. Wel duiden *Trouw* en *de Volkskrant* summier op de rassenscheiding die het blanke bewind wil doorvoeren. Kritische verslaggeving krijgt echter geen ruimte. Malan fungeert als belangrijkste nieuwsbron en beïnvloedt zo de beeldvorming over Zuid-Afrika (zie figuur 16 in de bijlage). Malan verklaarde dat “ondanks de binnenlandse verschillen” er toch een “eenheid bestaat” (*Trouw*, 7 april 1952, p.1). Die is “hecht verankerd in een gezamenlijke liefde voor het vaderland”. “De buitenlanders moeten oog hebben voor wat een handvol blanken er tot stand heeft gebracht”. Malan is gericht op het herdenken en vieren van Van Riebeeck. Ieder commentaar op zijn beleid wuift hij van de hand.

Domein II: Oproep tot protest in Zuid-Afrika

- **Thema:** zwart verzet (*de Volkskrant*) **Lexicon verzet:** verzet en staking (*de Volkskrant*) **Zwarte burgers:** verzetten en strijden (*de Volkskrant*)

De Volkskrant (9 april 1952, p.1) besteedt aandacht aan het zwarte “verzet” tegen de apartheid. Het dagblad bericht dat de kleurlingen een passieve strijd beginnen tegen de rassenongelijkheid. “De leiders van de Zuid-Afrikaanse kleurlingen hebben aangekondigd dat omstreeks juli een begin zal worden gemaakt met een uit drie fasen bestaande campagne tegen de rassenwetten”. Wederom ontbreekt een kritisch commentaar in de pers.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Thema:** vrede en vrijheid **Lexicon vrede:** feest, viering **Blanke burgers:** feestenvieren, herdenken

De Nederlandse pers kiest overwegend vrede en vrijheid als thema voor berichtgeving over Zuid-Afrika. De dagbladen duiden op “feest” (*Trouw*, 12 april 1952, p.1) en “viering” (*de Volkskrant*, 7 april 1952, p.3). De vriendschap en betrokkenheid met de blanke Afrikaner broeders bepalen het persbeeld. “Feestgenoten uit twee landen vierden zoon van Culemborg” (*de Volkskrant*, 7 april 1952, p.3). In de berichtgeving klinkt geen onvertogen woord over de blanke baas in Zuid-Afrika. De vriendelijke woorden, feestelijke stemming en herdenking domineren. De pers besteedt geen aandacht aan de zwarte burgers.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Thema:** Nederlandse politiek **Lexicon Nederlands beleid:** viering, herdenking, verwantschap, kolonie **Nederlandse politici:** vieren, herdenken
- **Thema:** Nederlandse betoging **Lexicon Nederlandse betoging:** viering, herdenking, verwantschap, kolonie **Nederlandse burgers:** vieren, herdenken

De pers bericht veelvuldig over de warme betrokkenheid tussen Nederland in Zuid-Afrika. In deze context is het lexicon gefocust op de vriendschapsgevoelens, verwantschap en kolonialisme. Zo is bericht over het “broedervolk” dat trouw wil blijven “aan het van Nederland verkregen erfgoed” (*Trouw*, 7 april 1952, p.1). Deze verbroedering geeft de herdenking een warme sfeer. “Honderden Nederlanders en 33 Zuid-Afrikaners” zijn “feestvierend” opgetrokken naar Culemborg, de geboorteplaats van “kolonist” Van Riebeeck (*de Volkskrant*, 7 april 1952, p.3). Op deze “feestdag” (*Trouw*, 5 april 1952, p.1) waren bovendien belangrijke gasten aanwezig: minister-president Drees, de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer, drie commissarissen van de koningin en de Zuid-Afrikaanse ambassadeur Hoogenhout. Volgens de pers heeft de herdenking de betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika “veel goed gedaan” (*de Volkskrant*, 7 april 1952, p.3). “Dat is namelijk gebleken uit de vriendelijke woorden, die vooraanstaande mannen uit beide landen met elkander publiekelijk hebben gewisseld”.

Conclusie

Waar de Nederlandse media in 1948 niet hebben gerefereerd aan stamverwantschap en kolonialisme, geldt het tegendeel voor het jaar 1952 waarin Van Riebeeck wordt herdacht. Vriendschap en verbroedering alom in de Nederlandse pers.

1. Welke standpunten namen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?

De vriendschappelijke banden met Zuid-Afrika domineren in de Nederlandse media. De dagbladen laten geen onvertogen woord vallen over de apartheidspolitiek. Sommier is aandacht besteed aan het rassenbeleid waarbij een kritische veroordeling geen weerklank krijgt.

2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?

Trouw heeft geen aandacht voor de zwarte bevolking en alleen *de Volkskrant* bericht dat de kleurlingen een passieve strijd beginnen tegen de apartheid. Een kritisch commentaar blijft echter uit. In het persbeeld domineren de vriendschappelijke woorden voor de Afrikaner broeders.

3. Wordt in berichtgeving over de apartheid verwezen naar stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika en welke rol speelde dit begrip?

De pers bericht over de verbroedering en goede betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Nederlanders vieren samen met de Afrikaners dat Van Riebeeck 300 jaar geleden voet aan wal heeft gezet aan Kaap de Goede Hoop.

4. Wordt verwezen naar de koloniale overheersing van Nederland in de krantenberichtgeving over apartheid en welke rol speelde kolonialisme?

De dagbladen benadrukken dat kolonist Van Riebeeck uit Nederland komt. De zeevaarder was een groots man die het verre Zuid-Afrika heeft ontdekt en een kolonie aan de Kaap heeft gesticht.

5. Wordt het terughoudende en voorzichtige beleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheidspolitiek positief of negatief ontvangen in de pers?

Deze periode kenmerkt zich allesbehalve een Nederlandse anti-apartheidstrijd door de regering. De politici hechten veel waarde aan de goede betrekkingen met het Afrikaanse land.

6. Hoe representeerde de Nederlandse pers de rol van de Nederlandse actiecomités in de strijd tegen de apartheid?

In deze periode zijn de anti-apartheidsbewegingen niet actief.

8.3 Demonstratie in Sharpeville (1960)

Uit de kwantitatieve analyse is gebleken dat het aantal berichten over apartheid explosief is gestegen in de Nederlandse pers. Bovendien is het nieuws in toenemende mate gekaderd in grote berichten, zijn relatief veel berichten geplaatst op de voorpagina en bieden de dagbladen ruimte aan de achtergrond en context. De kwestie Zuid-Afrika houdt Nederland bezig.

Situatieschets

De opstand van de zwarte bevolking tegen het passensysteem mondt uit in een bloedbad. “Negers trokken roepend en zingend naar het marktplein, aangemoedigd door hysterische negervrouwen. Onderweg gooiden zij met stenen naar auto’s en huizen” (*de Volkskrant*, 22 maart 1960, p.1).

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Thema:** rassenscheiding **Lexicon rassenscheiding:** heerschappij, zuivering, moeilijkheden (*Trouw*), schrikbewind (*de Volkskrant*) **Blanke regering:** verbieden, verplichten, handhaven **Leger en politie:** afranselen, aanvallen, verdedigen

Rassenscheiding vormt het belangrijkste thema in berichtgeving over Sharpeville. Blanke politici verbieden rassenvermenging en verplichten rassenscheiding, zoals de transitiviteit aanduidt. Geliëerde woorden als “heerschappij” (*Trouw*, 25 maart 1960, p.5) en “zuivering” (*de Volkskrant*, 7 april 1960, p.1) passeren veelvuldig de revue. Het lexicon maakt ook duidelijk dat de pers apartheid verschillend beoordeelt.

Alvorens dit tegenstrijdige beeld te verklaren, wordt aandacht besteed aan de analyse naar nieuwsbronnen. De blanke regering beïnvloedt als belangrijkste bron de beeldvorming over Zuid-Afrika (zie figuur 20 in de bijlage). Zo berichten de dagbladen in eerste instantie dat de politie “het vuur opende” op de demonstrerende menigte (*Trouw*, 22 maart 1960, p.1). Vervolgens spreekt de blanke regering meermaals over de “aanvallen van duizenden Bantoes op een kleine politiemacht” (*Trouw*, 24 maart 1960, p.1). “De politie werd gedwongen het vuur te openen om verder bloedvergieten te voorkomen” (*de Volkskrant*, 22 maart 1960, p.1). De dagbladen geven ruimte aan deze gekleurde berichtgeving en onthouden zich van direct commentaar. Later blijkt echter dat “het overgrote deel [van de zwarte bevolking] in de rug zou zijn geschoten” (*de Volkskrant*, 26 maart 1960, p.1). Niettemin wijzen de dagbladen apartheid af.

Apartheid krijgt van *Trouw* (8 april 1960, p.3) “geen instemming” en vormt een “zeer bedenkelijke weg”. Aan de andere kant is het dagblad ook gericht op de “moeilijkheden” van een raciale samenleving (*Trouw*, 25 maart 1960, p.5). “Wij moeten grote voorzichtigheid in acht nemen” met het veroordelen. Van “schande en afschuw” wil de krant niets weten. *Trouw* (25 maart 1960, p.5) is “diep

begaan met de tragische omstandigheden” van de raciale samenleving in Zuid-Afrika en toont begrip waarin de “apartheidspolitiek wortel kon schieten”. De politieke werkzaamheden zijn op “sociaal en economisch terrein voortreffelijk – ook voor de Bantoebevolking” –, maar de apartheid heeft “op langer termijn geen goede kansen” (*Trouw*, 25 maart 1960, p.5). In het beleid van Verwoerd ligt niet het antwoord op de problematiek. Volgens *Trouw* (8 april 1960, p.3) tornt apartheid aan de “menswaardigheid en vrijheid” van de bevolking. Samenwerking tussen de rassen moet daarom worden overwogen.

De Volkskrant (6 april 1960, p.1) veroordeelt de rassenpolitiek stellig en spreekt over een “naziregime” en “schrikbewind”. “Bezinning en herziening zijn nodig van de gehele Zuid-Afrikaanse politiek” voor een “verstandiger en gematigder beleid” (*de Volkskrant*, 12 april 1960, p.3). Verwoerd – de “profeet en architect van de apartheid” – is “onmenselijk [...] onbuigzaam [...] intolerant [...] en koud” (*de Volkskrant*, 9 april 1960, p.9).

Domein II: Oproep tot protest in Zuid-Afrika

- **Thema:** zwart verzet **Lexicon verzet:** ultimatum, pamfletten, staking **Zwarte oppositie:** strijden, protesteren

Zwart verzet tegen het blanke bewind vormt allesbehalve de boventoon in de krantenberichtgeving. *Trouw* en *de Volkskrant* geven nauwelijks aandacht aan de georganiseerde zwarte opstand en kiezen overwegend het geweld als invalshoek om de strijd tegen apartheid te beschrijven.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Thema:** spanning en geweld **Lexicon geweld:** bloedbad, chaos, nationale ramp **Zwarte burgers:** geweld plegen, [worden] beperkt (*Trouw*), onderdrukt (*de Volkskrant*) **Blanke burgers:** bedreigd en verdedigen (*Trouw*), verharden (*de Volkskrant*)

Geweld vormt het tweede belangrijkste thema in verslaggeving over Sharpeville. Het zijn “bloedige gevechten” (*de Volkskrant*, 6 april 1960, p.1) tussen een “opstandige menigte” en een “grote politiemacht” (*Trouw*, 22 maart 1960, p.1). Woorden als “ontstellend bloedbad” (*de Volkskrant*, 22 maart 1960, p.1) en “chaos” bepalen het persbeeld (*Trouw*, 5 april 1960, p.1). In dit maatschappelijke kader bereiken de dagbladen geen overeenstemming over de gevoelens ten aanzien van de bevolkingsgroepen, zoals de analyse naar transitiviteit duidelijk maakt.

Trouw (22 maart 1960, p.1) typeert de opstanden in Sharpeville als “negerrel” die is veroorzaakt door “zwarte onruststokers” (*Trouw*, 22 maart 1960, p.1). Op die manier wordt het gewelddadige karakter van de zwarte bevolking benadrukt. Niettemin heeft *Trouw* apartheid afgewezen en bekommert zij zich om de beperkte leefmogelijkheden van de zwarten. Dat deze bevolkingsgroep

wordt onderdrukt, klinkt niet in *Trouw*. Apartheid kan “eventueel leiden tot onderdrukking”, zo luidt de conclusie (*Trouw*, 6 april 1960, p.3). “Menswaardigheid en vrijheid” van de gehele Zuid-Afrikaanse bevolking staat op het spel (*Trouw*, 8 april 1960, p.3). In die context is het dagblad ook bezorgd om de minderheidspositie van de blanken. Zo wordt verwezen naar de Amerikaanse apartheid “die zoveel minder is te verantwoorden” (*Trouw*, 23 maart 1960, p.5). Wat in Amerika een “kwestie van aanpassing” is, betekent in Zuid-Afrika een “kwestie van bestaan”. De integratie van de kleine negerbevolking in Amerika zal de samenleving niet in gevaar brengen. In Zuid-Afrika is de verhouding van 10 miljoen zwarten tegenover 3 miljoen in Zuid-Afrika “ongunstig” (*Trouw*, 13 april 1960, p.1). Een integratie van de zwarte bevolking zal “de blanke overheersing [...] en bestaansmogelijkheden wegvagen”. Er is angst onder de blanke bevolking, zo bewijst een verslag van blanke verpleegster die door zwarten met stenen is bekogeld. “Ik wil nooit van mijn leven een inboorling meer zien. [...] Ik zou geen kleurling meer kunnen verplegen” (*Trouw*, 29 maart 1960, p.1). Bovendien wordt een blank meisje aan het woord gelaten dat spreekt op een massabijeenkomst – “die voortreffelijk was georganiseerd”. “Vaders en moeders [...] zorg er alstublieft voor dat wanneer u er niet meer bent, wij niet als slaven hoeven te leven” (*Trouw*, 28 maart 1960, p.1).

De Volkskrant veroordeelt de blanke burgers die hun toevlucht hebben gezocht tot geweld. Hebben de “Zuid-Afrikanen nog enig menselijk gevoel”, wordt afgevraagd (*de Volkskrant*, 26 maart 1960, p.1). Het katholieke dagblad is bezorgd over de onderdrukte positie van de zwarte bevolking. De “bloedige tonelen” zijn een product van het “repressieve klimaat” waarin de zwarte bevolking moet leven (*de Volkskrant*, 6 april 1960, p.1). Het katholieke dagblad beschouwt dus – in tegenstelling tot *Trouw* – onderdrukking van de zwarten als oorzaak voor het geweld. “De Zuid-Afrikaan die een dergelijke pas moet dragen, voelt zich even zeer geketend en vervolgd als een jood die een ster moest dragen” (*de Volkskrant*, 28 maart 1960, p.1).

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Thema:** internationale politiek **Lexicon internationaal beleid:** geschokt, motie, wereldvrede
Internationale politici: verontrust, afkeuren
- **Thema:** Nederlandse betoging **Lexicon Nederlandse betoging:** protest, demonstratie
Nederlandse burgers: demonstreren
- **Thema:** Nederlandse politiek **Lexicon Nederlands beleid:** motie, betrokkenheid, afwachtend
Nederlandse politici: bezorgd, afkeuren, afstand houden (*Trouw*), [plicht] ontduiken (*de Volkskrant*)

Uit de berichtgeving blijkt dat de internationale politiek geschokt is over het bloedbad in Sharpeville. Zo kondigen Suriname en Denemarken boycotacties aan tegen Zuid-Afrika. Bovendien is de

Veiligheidsraad bezorgd over “de wereldvrede” (*Trouw*, 24 maart, p.1). Volgens de raad zijn er “internationale geschillen die niet zo gevaarlijk zijn voor de vrede als het rassenbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering” (*de Volkskrant*, 2 april 1960, p.1). Nederlandse burgers laten ook van zich horen via protestmarsen. Zij keuren de apartheid collectief af.

De Nederlandse politiek is evenzeer betrokken bij Zuid-Afrika. Deze verbondenheid kan verband houden met stamverwantschap. Ons land koestert “bijzondere gevoelens ten aanzien van het Zuid-Afrikaanse volk [...] Stam- en taalverwantschap verloochenen zich niet, zodat de Nederlanders zich betrokken voelen bij de tragische gebeurtenissen” (*Trouw*, 8 april 1960, p.3). Echter, wij hebben “geen deel” aan de omstandigheden in Zuid-Afrika en moeten van “grote afstand oordelen” (*Trouw*, 25 maart 1960, p.5). Stamverwantschap ontkent actieve betrokkenheid. Eveneens stellen de Nederlandse politici zich afwachtend op. Deze houding beoordelen de dagbladen verschillend, zoals de analyse naar transitiviteit inzichtelijk maakt.

Trouw toont begrip voor het afwachtende gedrag van Nederlandse politici. Zij moeten afstand houden. “Het is juist nu zaak met een koel hoofd, zij het met een warm hart de ontwikkeling te volgen” (*Trouw*, 8 april 1960, p.3). Bovendien is duidelijk geworden “dat Nederland, hoezeer zich ook met Zuid-Afrika verwant en bevriend voelend, apartheidspolitiek en rassendiscriminatie met grote stelligheid heeft afgewezen” (*Trouw*, 8 april 1960, p.7). In regeringskringen zijn zorgen geuit over de gebeurtenissen die “haar, met het oog op het stamverwante deel van de bevolking, zeer ter harte gaat” (*Trouw*, 6 april 1960, p.3). De regering heeft “getoond in een zaak die hoofd en hart van ons hele volk beroerde, waarlijk volksvertegenwoordiging te zijn” (*Trouw*, 8 april 1960, p.7). De “Tweede Kamer op zijn best”, klinkt het oordeel dat blijkt geeft van waardering.

De Volkskrant hekelt het optreden van de Nederlandse politici. Zij ontduiken hun “plicht te zeggen dat de vriendschap diep geschokt voelt” (*de Volkskrant*, 30 maart 1960, p.3). Er is een “krachtig protest [...] nodig tegen het vertrappen van de mensenrechten”. Als de Tweede Kamer toch een motie stuurt naar Kaapstad waarin de rassenspolitiek wordt verworpen, is de “goede instelling van de regering” getoond (*de Volkskrant*, 6 april 1960, p.3). “Iedere Nederlander kan nu van achter de regeringstafel horen wat hem ook zelf zo fel heeft beroerd. Dat is de afschuw van een politiek, die anders gekleurde mensenkinderen vernedert; dat is de behoefte om met alle kracht te protesteren”.

Conclusie

In Nederland ontstaat bewustwording over wat zich afspeelt in Zuid-Afrika. Beide dagbladen staan vanaf de jaren zestig afkeurend tegenover de apartheid, maar verschillen in hun interpretatie.

1. Welk standpunt nemen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?

Trouw oordeelt voorzichtig. Het rassenbeleid heeft geen instemming, maar het dagblad is gefocust op de moeilijkheden van een raciale maatschappij. Het conservatieve dagblad toont begrip voor het ontstaan van de apartheidspolitiek. *Trouw* erkent enerzijds de goede werkzaamheden van het apartheidsbewind – ook voor de negerbevolking –, maar beziet in het rassenbeleid niet het antwoord op de raciale spanningen. Deze politiek heeft op langer termijn geen goede kansen. De apartheid tornt aan de menswaardigheid zodat een samenwerking tussen de rassen moet worden overwogen. *De Volkskrant* veroordeelt stellig de apartheidspolitiek die is bestempeld als naziregime en schrikbewind. Verwoerd is bovendien onmenselijk, onbuigzaam en koud. In deze politieke context is het opmerkelijk dat de blanke regering als belangrijkste nieuwsbron invloed heeft op de interpretatie van de opstanden. Gekleurde informatie wordt niet direct tegengesproken door de dagbladpers waardoor het agressieve karakter van het apartheidsbewind wordt ondermijnd.

2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?

Trouw neemt niet stelling vóór of tegen een bepaalde bevolkingsgroep. Zij oppert dat apartheid tornt aan de vrijheid en menswaardigheid. Er wordt gewezen op de positie van de zwarte bevolking, maar eveneens uit *Trouw* zorgen over het voortbestaan van de blanken. *De Volkskrant* toont aversie tegen de blanke Zuid-Afrikanen die geen menselijk gevoel hebben. De zwarten zijn slachtoffer van onderdrukking en worden vergeleken met de joden tijdens het naziregime.

3. Wordt in berichtgeving over de apartheid verwezen naar stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika en welke rol speelde dit begrip?

Trouw plaatst stamverwantschap in een passieve betekenis. Volgens het gereformeerde dagblad hebben wij geen deel aan de tragische omstandigheden en de apartheid in Zuid-Afrika. Bloedverwantschap betekent passieve betrokkenheid. Wij Nederlanders dragen geen verantwoordelijkheid. *De Volkskrant* bericht nauwelijks over stamverwantschap.

4. Wordt verwezen naar de koloniale overheersing van Nederland in de krantenberichtgeving over apartheid en welke rol speelde kolonialisme?

Beide dagbladen verwijzen niet naar de koloniale overheersing die Nederland heeft gevoerd in Zuid-Afrika of andere werelddelen.

5. Wordt het terughoudende en voorzichtige beleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheidspolitiek positief of negatief ontvangen in de pers?

De Nederlandse regering heeft zich terughoudend opgesteld ten aanzien van de apartheid. *Trouw* toont begrip voor deze houding en pleit voor beheersing en controle. Deze rationele zienswijze conflicteert met *de Volkskrant* die zich laat leiden door emoties van afschuw tegenover apartheid. Het katholieke dagblad hekelt de reserves van de Nederlandse politiek en eist een krachtig protest.

6. Hoe representeerde de Nederlandse pers de rol van de Nederlandse actiecomités in de strijd tegen de apartheid?

De berichtgeving verwijst niet naar de strijd die actiecomités hebben geleverd tegen de apartheid.

8.4 Scholierenopstand in Soweto (1976)

In 1976 is het aantal berichten gedaald ten aanzien van de gebeurtenissen in Sharpeville. Niettemin besteedt de pers relatief veel aandacht aan Zuid-Afrika.

Situatieschets

De zwarte opstanden tegen de verplichte Afrikaanse lessen op scholen monden uit in een bloedbad. Het zijn “hevige rellen” (*de Volkskrant*, 17 juni 1976, p.5) en “ernstige ongeregeldheden” (*Trouw*, 19 juni 1976, p.1).

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Thema:** rassenspolitiek **Lexicon rassenscheiding:** discriminatie, verbod, dwangmaatregelen, ondergang, onderdrukking **Blanke regering:** handhaven, volharden, arresteren, berechten **Leger en politie:** aanvallen, hard optreden, verdedigen

Rassenspolitiek vormt in de dagbladen het belangrijkste thema. De gelieerde woordgroep rassenscheiding – met typeringen als “discriminatie” (*de Volkskrant*, 18 juni 1976, p.5) en “verbod” (*Trouw*, 17 juni 1976, p.5) – wordt veelvuldig gehanteerd. De transitiviteit van de blanke regering duidt op handhaving van het rassensbeleid, volharding in de strategie en arrestatie van tegenstanders.

Alvorens de publieke opinie over de apartheidspolitiek te duiden, wordt aandacht besteed aan de analyse naar nieuwsbronnen. De blanke regering beïnvloedt wederom als belangrijkste bron de beeldvorming over Zuid-Afrika (zie figuur 24 in de bijlage). De dagbladen berichten in eerste instantie dat de protestmars vreedzaam verliep “tot de politie op het toneel verscheen” (*de Volkskrant*, 17 juni 1976, p.5) en “een traangasgranaat” afvuurde op de leerlingen (*Trouw*, 17 juni 1976, p.5). Vervolgens benadrukt premier Vorster dat “zwarte mensen hebben zwarte mensen gedood” (*de Volkskrant*, 26 juni 1976, p.5) en dat de slachtoffers niet zijn omgekomen “door de kogels van de politie” (*Trouw*, 21 juni 1976, p.5). Deze gekleurde informatie stuit niet op een direct tegenargument. De gruweldaden

van apartheid worden zo ondermijnd. Niettemin betogen de dagbladen eensgezind dat apartheid leidt tot de ondergang van Zuid-Afrika, zoals het lexicon benadrukt.

Apartheid is een “vernederend systeem” en “een heilloze en tot ondergang leidende weg” (*Trouw*, 18 juni 1976, p.5). De verschrikkingen van Soweto zijn “verbijsterend” en het product van een “wrede slachting”. Het toont de “hardheid van de handhavers van de apartheid”. *De Volkskrant* (18 juni 1976, p.3) benadrukt dat de regering Vorster “concessies” moet doen, anders “graaft zij een graf voor de eigen blanke minderheid”. Het blanke regime heeft een dermate repressief klimaat geschapen dat elke vonk tot een grote brand kan leiden. De dagbladen uiten grote kritiek op het thuislandenbestel. Het “paradepaardje van de Zuid-Afrikaanse politiek” (*Trouw*, 17 juni 1976, p.5) dat een “verfijnd en geperfectioneerd onderdrukingsmechanisme” omvat (*de Volkskrant*, 18 juni 1976, p.3). Erkenning van de thuislanden betekent het erkennen “van de apartheidspolitiek in haar diepste wezen” (*Trouw*, 18 juni 1976, p.5). Het is “verdrietig” dat het vertoog van de Zuid-Afrikaanse regering “hier en daar” ingang vindt. Ongelijksoortige ontwikkeling is niets anders dan de bevestiging van de grondslagen van de apartheidspolitiek. De thuislanden zijn een “vuilnisbak voor ongewenste staatsburgers”, zo luidt het oordeel in *de Volkskrant* (7 juli 1976, p.5).

Domein II: Oproep tot protest in Zuid-Afrika

- **Thema:** zwart verzet **Lexicon verzet:** protest **Zwarte oppositie:** verzet, verharden, berecht, gearresteerd

Het protest in Soweto was onontkoombaar en daarbij “doet de directe aanleiding er niet toe” – in dit geval een “terecht protest” tegen het verplichten van de Afrikaanse lessen op alle scholen (*de Volkskrant*, 18 juni 1976, p.3). Het zwarte verzet vormt echter geen frequent thema in de pers. Het verzet tegen apartheid wordt overwegend beschreven vanuit een gewelddadig perspectief.

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Thema:** spanning en geweld **Lexicon geweld:** oproer, bloedbad, confrontatie, botsing **Zwarte burgers:** demonstreren, plunderen, onderdrukt **Blanke burgers:** bedreigd (*Trouw*), volharder (*de Volkskrant*)

Geweld vormt het tweede belangrijk thema in berichtgeving over apartheid. Gelieerde woorden als “ernstige botsingen” (*Trouw*, 17 juni 1976, p.1) en “bloedige oproer” (*de Volkskrant*, 21 juni 1976, p.1) domineren in het persbeeld. De zwarte burgers zijn opstandig, maar zij krijgen ook steun van de Nederlandse dagbladpers. Een collectieve veroordeling van de blanken laat echter op zich wachten, zoals de analyse naar transitiviteit inzichtelijk maakt.

Trouw neemt niet duidelijk stelling vóór of tegen blank Zuid-Afrika. Deze bevolkingsgroep wordt “bedreigd” en “geëvacueerd”, maar een veroordeling blijft uit (*Trouw*, 22 juni 1976, p.7). Aan de andere kant betuigt *Trouw* (26 juni 1976, p.7) – hetzij summier – steun aan de “onderdrukte” zwarten. Het opstandige karakter van de zwarte Afrikaan wordt bovendien veelvuldig benadrukt. De “opstandelingen” zijn gerepresenteerd als “rebellierend”. “Groepen jongelui trokken gewapend met knuppels en messen door de straten terwijl boven het getto dikke rookwolken omhoog werden gestuwd. Veel van de jongelui waren dronken van de buitgemaakte drank” (*Trouw*, 18 juni 1976, p.1).

De Volkskrant typeert de jongeren ook als opstandig. Het zijn “wilde tonelen” van een “woedende menigte” (*de Volkskrant*, 19 juni 1976, p.1). Het dagblad toont begrip voor deze houding aangezien de zwarte bevolking in erbarmelijke omstandigheden moeten leven. “In de twee voornaamste brandhaarden, Soweto en Alexandra, zijn 1,2 miljoen zwarte Afrikanen onder miserabele omstandigheden gehuisvest” (*de Volkskrant*, 21 juni 1976, p.1). Een uitbarsting van geweld was onvermijdelijk door de “veel te geringe levenskansen van de zwarte Zuid-Afrikanen” (*de Volkskrant*, 22 juni 1976, p.5). De positie van de zwarte wordt gekenmerkt door “uitzichtloosheid, machteloosheid en rechteloosheid” (*de Volkskrant*, 18 juni 1976, p.5). Het dagblad uit geen steun aan de blanken die blijven “volharden” (*de Volkskrant*, 23 juni 1976, p.8). Bovendien weerklinkt de zwarte haat naar de blanke Afrikaners. “Wij kunnen van weinig leven”, laten de zwarte demonstranten weten (*de Volkskrant*, 19 juni 1976, p.5). “En als alles hier brandt zullen we iets beters vinden. Die smerige blanken zullen het weten, het is hun fout”.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Thema:** Internationale politiek **Lexicon internationaal beleid:** offensief, verafschuwing
Internationale politici: probleem oplossen, helpen, afwijzen
- **Thema:** Nederlandse politiek **Lexicon Nederlands beleid:** schokkend, afkeuring **Nederlandse politici:** geschokt, aarzelen, afwijzen sanctie, verdeeld
- **Thema:** Nederlandse betoging **Lexicon Nederlandse betoging:** boycot actie, protest
Nederlandse actiegroep: onderzoeken, bezorgd, waarschuwen, ruziën (*de Volkskrant*)

Internationale regeringsleiders willen het rassenprobleem oplossen en bieden Zuid-Afrika hulp. Zo voert de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken Kissinger onderhandelingen met Vorster. Kissinger betitelt apartheid als misdad, veroordeelt het politie-optreden en zoekt naar een oplossing zodat “de volkerengemeenschap in vrede met elkaar kan leven” (*de Volkskrant*, 23 juni 1976, p.5). Deze offensieve houding staat in contrast met de aarzelende houding van de Nederlandse politiek. Deze houding stuit niet op een harde veroordeling van de Nederlandse pers.

Stamverwantschap vormt geen directe aanleiding voor actieve betrokkenheid met Zuid-Afrika. De Nederlandse politici zijn geschokt en verwerpen de apartheid, maar een luid protest blijft uit. Deze houding stuit niet op een veroordeling van de Nederlandse pers. Minister-president Den Uyl laat weten dat Nederland “er keer op keer voor heeft gewaarschuwd dat het handhaven van het apartheidsbeleid zou leiden tot een catastrofe” (*de Volkskrant*, 19 juni 1976, p.5). Bovendien klinkt verdeeldheid in de Nederlandse politiek. Zo is volgens de gereformeerde partij GVP de zwarte bevolking het slachtoffer van culturele verschillen. De PvdA reageert hierop woedend dat het cultureel beleid in dit geval samenvalt met de huiskleur en dat de leden van de GVP “goedwillende doch misleidende christenen” zijn (*Volkskrant*, 22 juni 1976, p.6). Zij zijn emotioneel gebonden aan Zuid-Afrika die “tot elke prijs met de stam- en geloofsverwante blanken willen blijven praten”. Dit incident staat niet alleen. Zo hebben de linkse politieke partijen zich uitgeroepen tot een “boycot van de AMRO-bank” omdat deze leningen verstrekt aan Zuid-Afrika, maar minister van financiën Duisenberg wil hier niets van weten (*Trouw*, 2 juli 1976, p.3). Volgens de minister kan een boycot juist “ondemocratisch en discriminerend” werken (*de Volkskrant*, 3 juli 1976, p.1).

Binnen het thema van Nederlandse betoging, vertegenwoordigen de actiecomités een centrale positie. De groepringen zijn als actief en strijdvaardig gepositioneerd in de pers. Zij bekritisieren de apartheid, waarschuwen voor de gevolgen van rassenscheiding en roepen op tot een boycot. De actiecomités stellen dat apartheid “niet de weg is waar langs het zwarte volk zijn vrijheid zal vinden” (*Trouw*, 21 juni 1976, p.2). Zo concludeert werkgroep Kairos dat Shell als investeerder en leverancier van energie een steun is voor het regime van Vorster. Het wordt voor de Nederlandse regering “steeds moeilijker om zich te distantiëren en op te treden tegen het apartheidsbewind, naarmate Shells betrokkenheid in Zuid-Afrika door toenemende investeringen groter wordt” (*Trouw*, 21 juni 1976, p.2). *De Volkskrant* wijst bovendien op de strijd en ruzies tussen de actiecomités onderling. In een interview laat Boycot Outspan Actie (BOA) weten dat de verhoudingen tussen de actiegroepen in Nederland “worden gekenmerkt door kribbigheid” (*de Volkskrant*, 19 juni 1976, p.23). De mensen bij de AABN “zijn onwetend, vandaar dat ze zo gewichtig doen en zich zo agressief opstellen”. Niet veel later doet de secretaris van AABN, Braam, de aantijgingen af als een “ongecontroleerde aanval” (*de Volkskrant*, 3 juli 1976, p.17).

Conclusie

De dagbladen bereiken meer consensus in hun verslaggeving en verliezen de strikte signatuur vanuit de verzuiling. Zo maakt *Trouw* zich gaandeweg los van het orthodoxe protestantisme, en beweegt *de Volkskrant* naar een sociaal-progressieve signatuur.

1. Welke standpunten namen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?

Trouw en *de Volkskrant* wijzen de apartheid collectief af. Deze politiek is beschouwd als vernederend en heilloos. In het specifiek is gewezen op het thuislandenbestel dat duidt op ongelijksoortige ontwikkeling en naar volstrekte willekeur solt met rechten van individuen. De thuislanden zijn een vuilnisbak voor de ongewenste staatsburgers. In deze politieke context is het opmerkelijk dat de blanke regering als belangrijkste nieuwsbron invloed heeft op de interpretatie van gebeurtenissen. Gekleurde informatie wordt niet direct tegengesproken door de dagbladpers waardoor het agressieve karakter van het apartheidsbewind wordt ondermijnd.

2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?

De zwarte Zuid-Afrikaan is niet langer bestempeld als neger, maar als zwarte. Het woord neger roept negatieve associaties op van discriminatie waar de kranten zich niet aan wagen. *Trouw* en *de Volkskrant* betuigen steun aan de zwarte bevolking. Een collectieve veroordeling van de blanke Afrikaners blijft uit. Deze afkeuring klinkt alleen in *de Volkskrant*.

3. Wordt in berichtgeving over de apartheid verwezen naar stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika en welke rol speelt dit begrip?

Summier is geduid op de historische band tussen Nederland en Zuid-Afrika. De Nederlandse dagbladen willen nauwelijks wijzen op stamverwantschap met de blanke onderdrukkers.

4. Wordt verwezen naar de koloniale overheersing van Nederland in de krantenberichtgeving over apartheid?

De apartheid wordt niet in verband gebracht met het Nederlandse koloniale verleden.

5. Wordt het terughoudende en voorzichtige beleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheidspolitiek positief of negatief ontvangen in de pers?

Internationale regeringsleiders stellen zich offensief op, maar Nederlandse politici blijven afwachtend en verdeeld tegenover apartheid. Een harde veroordeling in de pers blijft echter uit.

6. Hoe representeerde de Nederlandse pers de rol van de Nederlandse actiecomités in de strijd tegen de apartheid?

De actiecomités bestaan een paar jaar in Nederland en hun strijd voor gelijke rechten weerklinkt in de media. De groeperingen bekritisieren de apartheid, waarschuwen voor de gevolgen van rassenscheiding en roepen op tot een boycot. In *de Volkskrant* komt naar voren dat deze groeperingen allesbehalve eensgezind zijn. Ze hanteren verschillende opvattingen, verketteren elkaar en willen niets weten van samenwerking.

8.5 Nelson Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland (1990)

De kwantitatieve resultaten hebben aangetoond dat er een forse stijging is van het aantal evenals de omvang van de berichten. De dagbladen bieden bovendien meer ruimte aan achtergrondanalyses zodat de lezer een breder beeld krijgt van de gebeurtenissen. Deze lezer wordt ervan bewust dat Zuid-Afrika een nieuwe weg inslaat van toenadering tussen de blanke regering en zwarte oppositie.

Situatieschets

Na 27 jaar wordt Nelson Mandela vrijgelaten uit de gevangenis van Robbeneiland. Mandela zal niet in de vroege ochtenduren stilletjes bij zijn huis worden “gedumpt”, maar met de “waardigheid en respect” die de belangrijkste zwarte leider van Zuid-Afrika toekomt (*Trouw*, 10 februari 1990, p.6). Deze garantie maakt duidelijk dat De Klerk beseft dat de vrijlating een belangrijke gebeurtenis is in de Zuid-Afrikaanse geschiedenis. “Na 27 jaar gevangenschap liep Nelson Mandela gisteren kaarsrecht in een goed gesneden pak en blakend van zelfvertrouwen de vrijheid tegemoet. [...] Van tijd tot tijd hief hij de vuist op in een saluut ten antwoord op de golven van applaus en de vele strijdkreten” (*Trouw*, 12 februari 1990, p.5). De vrijlating van Mandela is “niet zozeer een sluitstuk van een periode als wel het begin van het moeizame proces” (*Trouw*, 10 februari 1990, p.6).

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Thema:** verzoeningspolitiek **Lexicon** **democratie:** vrijlating, onderhandeling, verzoening
Blanke regering: onderhandelen, star, in het nauw, falen **Zwarte oppositie:** onderhandelen, verzoenen, opbouwen **Leger en politie:** ingrijpen, geweld beteugelen, non-actief

Vanaf 1990 domineert het thema verzoeningspolitiek in de berichtgeving over Zuid-Afrika. Zo treedt de politie minder hard op en is het leger op “non-actief” gesteld door de blanke regering (*de Volkskrant*, 27 februari 1990, p.5). “De gehate apartheid” moet “totaal worden geliquideerd” (*de Volkskrant*, 12 februari 1990, p.3). De woordgroep democratie domineert in het persbeeld. Bovendien – en dit vormt een omslag met berichtgeving uit voorgaande jaren – fungeren de zwarte oppositieleiders als belangrijkste nieuwsbron (zie figuur 28 in de bijlage). Vertogen over rassenscheiding krijgen geen ruimte meer. In dit politieke kader bekritiseert de pers het blanke

bewind. De blanken raken hun machtspositie kwijt aan de zwarte oppositie, zoals de analyse naar transitiviteit inzichtelijk maakt.

De pers typeert het Zuid-Afrikaanse bewind als “woedend”, “bezorgd” en “doodsbenauwd” (*Trouw*, 10 februari 1990, p.6). De regering moet “concessies” doen en zij wordt geleid door “onzekerheid” en “gebrek aan lange termijn visie” (*de Volkskrant*, 12 februari 1990, p.3). De verklaring van minister van grondwetszaken Viljoen “dat de NP binnen tien jaar niet meer de regeringsmacht in handen zal hebben, mag een van de meest opmerkelijke in de geschiedenis van Zuid-Afrika heten” (*Trouw*, 10 februari 1990, p.6). “De Zuid-Afrikaanse politiek” heeft “gefaald” (*Trouw*, 6 maart 1990, p.5). President De Klerk vertegenwoordigt een bijzondere positie. Aan de ene kant is hij gepositioneerd als “moedig” (*Trouw*, 20 februari 1990, p.5) en “voortrekker” (*de Volkskrant*, 13 februari 1990, p.5). Aan de andere kant dwong de tijd hem tot een “Mandela-gok” (*de Volkskrant*, 13 februari 1990, p.5). Hij is “ontegenzeggelijk” gedreven door “de vrees voor en het effect van sancties – het besef dat de in hoog tempo vastlopende economie wel moest uitmonden in een alsmat escalerende politieke crisis”.

In het persbeeld wordt duidelijk dat het ANC de macht naar zich toetrekt. Het ANC heeft zich getransformeerd tot een “legale partij”. Met “gebalde vuisten” gaan de zwarte oppositieleiders de onderhandelingen met de blanke regering tegemoet (*de Volkskrant*, 2 maart 1990, p.5). De partij moet een “beleid bepalen” en een “strategie” uitstippelen om “ingrijpende hervormingen” te realiseren (*Trouw*, 17 februari 1990, p.1). Mandela vervult als belangrijke nieuwswaarde een sleutelrol bij berichtgeving over Zuid-Afrika. Hij is een “geboren massaleider” met een “elektriserende kracht” die een “verzoenende hand” reikt (*Trouw*, 14 februari 1990, p.5). Hij is bovendien een “media-heilige” (*de Volkskrant*, 16 februari 1990, p.1). Een ingezonden brief laat echter weten: “Ik had niet zo’n kritiekloze krant verwacht. [...] Alsof het hele wereldgebeuren nog maar van één persoon afhankelijk is, zo leek het. Ik hou niet van mannetjesmakerij. Het is persoonsverheerlijking” (*de Volkskrant*, 17 februari 1990, p.23).

Domein II: Oproep tot protest in Zuid-Afrika

- **Thema:** zwart verzet **Lexicon berusting:** strijd staken **Lexicon verzet:** verzet, vrijheid **Zwarte oppositie:** strijden, verzetten
- **Thema:** blank verzet **Lexicon:** strijd, angst **Blanke oppositie:** verzetten, volharden

In dit domein wordt duidelijk dat de pers voor het eerst – hetzij summier – duidt op berusting van de verzetstrijders. Zo spreekt Mandela over “gooi de wapens in zee” (*de Volkskrant*, 26 februari 1990, p.5). Niettemin overheerst in dit kader de oproep tot zwart protest tegen apartheid.

Paradoxaal genoeg roept dezelfde Mandela op om de “gewapende strijd” op alle fronten te intensiveren (*Trouw*, 12 februari 1990, p.1). “Nu de strijd te verzachten zou een vergissing zijn die toekomstige generaties ons niet zullen vergeven” (*de Volkskrant*, 12 februari 1990, p.5). Over dodelijke blanke slachtoffers bij aanslagen laat hij weten dat “net zo veel blanken hebben zwarten vermoord” (*Trouw*, 15 februari 1990, p.1). Wij hebben te lang op vrijheid moeten wachten, spreekt hij de menigte toe. Mandela houdt vast aan verzet en de dagbladen tonen begrip voor deze positie aangezien “de muren van de apartheid nog overeind staan” (*Trouw*, 15 februari 1990, p.1). Voorheen hebben de dagbladen nauwelijks gewezen op het georganiseerde zwarte verzet, maar vanaf 1990 klinken ontzag en respect voor de “legendarische leider” Mandela (*de Volkskrant*, 12 februari 1990, p.3).

Aan de andere kant tonen de dagbladen onbegrip voor het verzet van de conservatieve blanken. Zij strijden tegen afschaffing van apartheid en laten “zeer oorlogszuchtige geluiden” horen (*Trouw*, 12 februari 1990, p.1). “Woede en angst” beheersen het “krankzinnige gedrag” van “grimmige figuren” (*de Volkskrant*, 17 februari 1990, p.4). “Mandela [...] vertegenwoordigt alles wat wij haten. Ik zou hem graag eigenhandig ombrengen”, laat een lid van de neofascistisch Afrikaner Weerstandsbeweging weten (*Trouw*, 10 februari 1990, p.5). “Ik laat me niet koeioneren door een zootje kaffers” (*de Volkskrant*, 17 februari 1990, p.4).

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Thema:** spanning en geweld **Lexicon geweld:** spanning, crisis, terreur **Zwarte burgers:** geweld plegen **Blanke burgers:** mobiliseren
- **Thema:** vrede en vrijheid **Lexicon:** ommekeer, vrijheid, toekomst **Zwarte burgers:** verzoenen, protesteren, vergeven **Blanke burgers:** verzetten, vrezen

Geweld beheerst Zuid-Afrika, zoals de verdelingen van thematisering en lexicon duidelijk maken. Aan de andere kant lonken hoop en vrijheid. De ambassadeur van Zuid-Afrika, die zetelt in Nederland, betoogt dat de situatie “plofbaar” is (*Trouw*, 12 februari 1990, p.5). “In Zuid-Afrika hangt een explosief mengsel van angst en hoop”.

Zuid-Afrika is gevangen in een “spiraal van geweld” (*de Volkskrant*, 12 februari 1990, p.3). Het geweld beperkt zich niet tussen blank en zwart, maar ook tussen de zwarten onderling. Aanhangers van het ANC gelieerde Verenigd Democratisch Front (UDF) en Inkatha, een behoudende politieke beweging onder leiding van Buthelezi, bestrijden elkaar “op leven en dood” (*de Volkskrant*, 22 februari 1990, p.5). Als Mandela en Buthelezi tot een vergelijk komen, is het de vraag of het geweld zal stoppen. De onderlinge haat en verbittering zijn niet meer te stuiten. “Voor jongeren is geweld een manier van leven geworden” (*de Volkskrant*, 22 februari 1990, p.5). In de zwarte gebieden heerst

een “angstpsychose” waar gewapende groepen jongeren een “vernietigend spoor” achterlaten (*Trouw* 6 maart 1990, p.1). Bovendien heerst onrust in andere thuislanden die “zijn verworpen tot absurdistische karikaturen met belachelijke dictators aan het hoofd, in het zadel geholpen door grote broer Zuid-Afrika. [...] De door en door corrupte thuislandleiders leidden een luxe leventje, terwijl de bevolking wegwijnde in armoede en de cellen uitpilde van dissidenten” (*de Volkskrant*, 7 maart 1990, p.5). Nu Mandela is vrijgelaten en het ANC is gelegaliseerd, keren de inwoners zich tegen het regime.

Aan de andere kant is vrede en vrijheid een opkomend thema in verslaggeving over Zuid-Afrika. Voor de dagbladen zijn “vrijheid en menswaardigheid nu een wenkend perspectief in een Zuid-Afrika, waar blank en zwart tot zegen van het hele subcontinent samen wonen. Een droom wordt dan vervuld, het zou fantastisch zijn!” (*Trouw*, 21 februari 1990, p.11). In deze maatschappelijke context betuigen de dagbladen steun aan de zwarte bevolking. De zwarte strijd voor vrijheid en verzoeningsgezindheid wordt geprezen. De zwarten willen de blanken “vergeven” en deze houding past geheel bij een nieuw Zuid-Afrika (*Trouw*, 14 februari 1990, p.5). “De enorme mildheid” van de zwarte Zuid-Afrikanen “zal iedereen verbazen” (*de Volkskrant*, 3 maart 1990, p.5)

De adhesiegevoelens voor de zwarten contrasteren met de kritiek die wordt geuit op de blanken. Zij “verzetten” zich tegen de politieke ontwikkelingen en zijn “angstig” voor de toekomst met een meerderheidsbewind (*de Volkskrant*, 17 februari 1990, p.4). Wanneer Mandela betoogt dat onder de Zuid-Afrikaanse zon plaats is voor iedereen, reageert *Trouw* (12 februari 1990, p.5) cynisch dat “veel blanken nog niet zijn gewend aan de gedachte dat het strand drukker wordt en zij nu moeten inschikken”.

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Thema:** Internationale politiek **Lexicon internationaal beleid:** verdeeldheid, discussies, mislukking **Internationale politici:** verzachten sancties, verdeeld, discussiëren
- **Thema:** Nederlandse politiek **Lexicon Nederlands beleid:** boycot, sancties, verdeeldheid **Nederlandse politici:** verheugd, terughoudend, achtergebleven (*Trouw*), tegengewerkt (*de Volkskrant*)
- **Thema:** Nederlandse betoging **Lexicon Nederlandse betoging:** feestvieren, ommekeer, betogen **Nederlandse burgers:** vieren, demonstreren **Nederlandse actiecomités:** strijden, vieren, betogen

Het einde van de apartheid nadert en de discussie woedt over versoepeling van het sanctiepakket. Moet De Klerk de hete adem van de wereld in de nek blijven voelen? Volgens de dagbladen moet in deze beslissende fase het sanctiebeleid tegen Zuid-Afrika niet in de vertraging raken. De universele

rechten voor de mens zijn nog niet gewaarborgd en de noodtoestand is nog steeds van kracht. De “fundamenten van de apartheidstaat” staan nog “volledig overeind” (*Trouw*, 21 februari 1990, p.11). De economische druk moet blijven om het blanke regime tot ontmanteling van de apartheid te dwingen en onderdrukking van de zwarte bevolking op te heffen. Om de positie van Nederland te duiden, wordt kort aandacht besteed aan de internationale context.

VRIJHEID

Opgedragen aan alle Ien Dalesen, Ruud Lubbersen, Joris Voorhoeves en Margaret Thatchers

de Volkskrant (13 februari 1990, p.3)

De pers veroordeelt het optreden van de Europese Gemeenschap (EG) tegen de apartheid. De Britse premier Thatcher wil de economische strafmaatregelen tegen Zuid-Afrika versoepelen omwille van de zwarte bevolking. Volgens *Trouw* (20 februari 1990, p.5) staat echter “het belang van de Britse industrie” voorop. Beide dagbladen verwijten de zachte mening van Thatcher tegenover Pretoria. “Thatcher is er met grote volharding in geslaagd de Europese aanpak uit te hollen, te vertragen en te saboteren” (*de Volkskrant*, 16 februari 1990, p.6). Europa stevent af op een “stevig conflict” en zo maakt de Gemeenschap “wederom” een “verdeelde en machteloze indruk” (*de Volkskrant*, 22

februari 1990, p.3). Het gehele pakket maatregelen van de EG heeft Pretoria “nauwelijks wakker doen liggen” (*Trouw*, 20 februari 1990, p.5). “De EG was en is de zwakte schakel in het Westerse sanctiepakket tegen de apartheid”, zo klinkt de conclusie (*Trouw* 21 februari 1990, p.11). Het sanctiepakket tegen Zuid-Afrika is een “mislukt hoofdstuk” uit de “piepjonge geschiedenis” van de EG (*de Volkskrant*, 16 februari 1990, p.6). Het gereserveerde karakter van de Nederlandse politiek stuit ook op kritiek van de dagbladers. Niettemin verschillen *Trouw* en *de Volkskrant* in hun oordeel, zoals de transitiviteit inzichtelijk maakt.

Dagblad *Trouw* klinkt kritisch. Als de vrijheid in Zuid-Afrika zich met der jaren manifesteert is dat “helaas ondanks Nederland”. Ons land hoort bij de “achterblijvers” (*Trouw*, 21 februari 1990, p.11). “Gewekte verwachtingen zijn niet waargemaakt en beloften zijn naar de prullenmand gegaan; intens jammer”.

De Volkskrant klinkt ietwat gematigder. In het dagblad heerst de tendens dat, hoewel een “flink vertoon” is uitgebleven, minister Van den Broek is “tegenovergesteld” (*de Volkskrant*, 16 februari 1990, p.6). “Van den Broek wilde dat de import van staal, ijzer en gouden Krugerrands stilgelegd zou worden, maar deze economische sancties werden door toedoen van Thatcher weer verhinderd. [...] Bovendien werden Van den Broek zijn voorstellen voor een kolenboycot weggewimpeld”.

De actiecomités hebben meer strijd geleverd tegen apartheid en vieren feest. *De Volkskrant* bericht summier over deze groeperingen. *Trouw* (13 februari 1990, p.2) besteedt meer aandacht aan de comités. Braam van de AABN betoogt dat Van den Broek “niks voor de vrijlating” heeft gedaan. “Hij heeft zich jarenlang verscholen achter de EG. Ik werd er helemaal naar van. Er had een heel wat dapperder politiek gevoerd kunnen worden. [...] Als je nu van zwarte Zuid-Afrikanen hoort dat Nederland een anti-apartheidsland is, komt dat niet door de politici, maar door ons” (*Trouw*, 13 februari 1990, p.2). Deze stelling wordt onderstreept door de Zuid-Afrikaanse ambassadeur. “De strijd die de anti-apartheidsbeweging hier heeft geleverd, is ongelofelijk belangrijk geweest” (*Trouw*, 19 februari 1990, p.3).

Conclusie

De verschillen in het persbeeld nivelleren. *Trouw* en *de Volkskrant* vertonen overwegend consensus in hun berichtgeving.

1. Welke standpunten namen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?

De politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika zijn gericht op twee personen: Mandela en De Klerk. Zij vormen belangrijke nieuwswaarden. Persoonsverheerlijking en mannetjesmakerij in de mediaberichtgeving, zo luidt de lezerskritiek. Enerzijds is de pers juichend over 's werelds meest

bekende politiek gevangene Nelson Mandela. Anderzijds is De Klerk een moedig man, maar zijn toenaderingspolitiek is ook beschouwd als opportunistisch en pragmatisch. Bovendien zijn de blanke bewindslieden getypeerd als angstig en benauwd.

2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?

Een onmiskenbaar gevoel van adhesie is merkbaar ten aanzien van de zwarte verzetshelden. Zij moeten de zwarte bevolking leiden naar vrijheid en democratie. Bovendien klinkt steun en respect voor de vergevingsgezindheid van de zwarte burgers. De dagbladen zijn echter kritisch over de Afrikaners die jarenlang Zuid-Afrika hebben opgeëist. Deze bevinding is opmerkelijk daar *Trouw* de blanke bevolking niet eerder expliciet heeft veroordeeld.

3. Wordt in berichtgeving over de apartheid verwezen naar stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika en welke rol speelde dit begrip?

De berichten refereren nauwelijks aan stamverwantschap. De Nederlandse dagbladen willen niet benadrukken dat het onze Zuid-Afrikaanse broeders zijn die zich jarenlang schuldig hebben gemaakt aan onderdrukking.

4. Wordt verwezen naar de koloniale overheersing van Nederland in de krantenberichtgeving over apartheid en welke rol speelde kolonialisme?

Evenmin is de apartheid in verband gebracht met dekolonisatieprocessen. Gebeurtenissen in Zuid-Afrika worden gezien als isolationistisch en deze zijn niet geplaatst in een historische context.

5. Wordt het terughoudende en voorzichtige beleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheidspolitiek positief of negatief ontvangen in de pers?

In de pers klinkt unaniem het oordeel dat het sanctiepakket van de EG tegen Zuid-Afrika een mislukt hoofdstuk is. Premier Thatcher van Groot-Brittannië is geïdentificeerd als dwarsligger. Haar voornemen om de maatregelen tegen Zuid-Afrika op te schorten, krijgen afkeuring en onbegrip in de pers. Bij het beoordelen van de Nederlandse anti-apartheidstrijd is *Trouw* kritisch. Zij stelt dat Nederland een achterblijver is in de strijd tegen de apartheid. *De Volkskrant* klinkt ietwat gematigder. Het dagblad gebruikt het optreden van Thatcher om de slappe houding van de Nederlandse regering te maskeren, te vergoelijken en te verantwoorden.

6. Hoe representeerde de Nederlandse pers de rol van de Nederlandse actiecomités in de strijd tegen de apartheid?

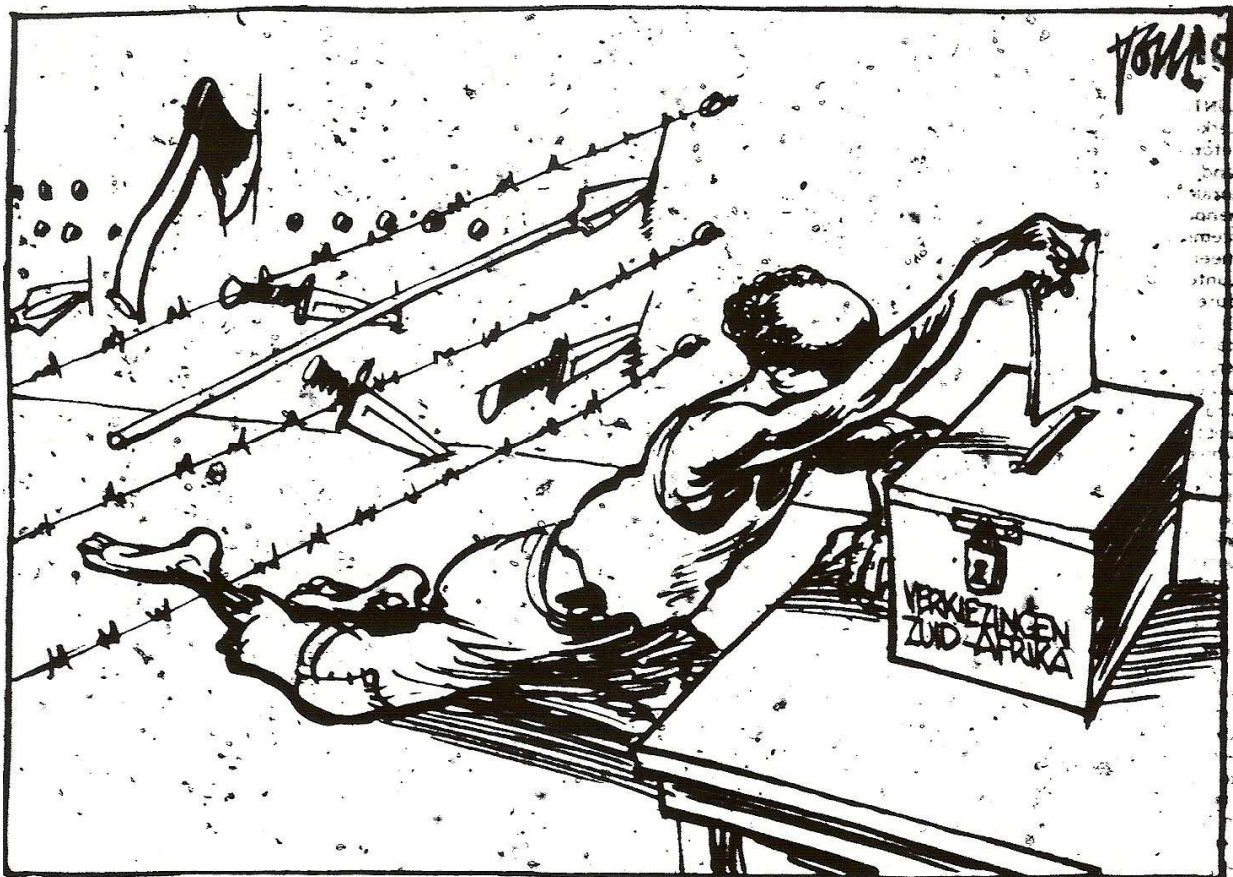
Voornamelijk *Trouw* benadrukt dat de Nederlandse anti-apartheidsbewegingen meer strijd hebben geleverd dan de Nederlandse regering. Vanuit de groeperingen is beweerd dat de politieke leiders zich jarenlang hebben verscholen achter de EG zodat harde maatregelen zijn uitbleven.

8.6 De eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika (1994)

De dagbladpers biedt, zoals belicht in het vorige hoofdstuk, veel ruimte aan achtergrondartikelen over de eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika. Apartheid is ten einde en de bevolking mag voor het eerst stemmen. De verkiezingen moeten een formeel einde maken aan de apartheid. De 39 miljoen inwoners – van wie 75 procent zwart en dertien procent blank – stemmen voor een nieuw Zuid-Afrika in 1994.

Situatieschets

Bij het beschrijven van de situatie, wordt duidelijk dat chaos en wanorde de verkiezingen in Zuid-Afrika beheersen.

Trouw (27 april 1994, p.11)

“Kiezers worden op de proef gesteld” (*de Volkskrant*, 28 april 1994, p.1) door “grote organisatorische problemen [...] en tal van logistieke problemen” (*Trouw*, 27 april 1994, p.1). “Alle begin is moeilijk, maar een puinhoop is het” (*Trouw*, 27 april 1994, p.5). Niet op alle afgesproken plekken zijn stemlokalen ingericht en waar deze wel zijn opgezet, is vaak een verkiezingsbeambte afwezig zodat de “bureaus uren later de deuren openen” (*Trouw*, 27 april 1994, p.5). Bovendien hebben veel stembiljetten niet de stickers waarop het partijembleem staat van Inkatha die op het “laatste moment” heeft besloten toch mee te doen aan de verkiezingen (*Trouw*, 30 april 1994, p.46). Logistiek vlotten de verkiezingen ook niet. Zo verklaart een verkiezingsbeambte dat een busje met alle materialen onderweg naar Mary Gray het had begeven en “bij aankomst bleek nogal een elementair onderdeel te ontbreken: de uitklapbare stemhokjes” (*Trouw*, 28 april 1994, p.5). Aan het einde van de dag, als het stemmen op gang is gekomen, zijn er te weinig stembiljetten of is de inkt op. Tenslotte roept het “trage tempo” van de tellingen irritatie op. “Als we zo doorgaan, komt de einduitslag pas over acht jaar binnen”, reageert een boze kiezer (*Trouw*, 2 mei 1994, p.1). De slakkengang van de verkiezingsuitslagen laat zien dat “efficiëntie en democratie niet altijd samengaan” (*de Volkskrant*, 2 mei 1994, p.5). “De problemen zijn zeker niet veroorzaakt door kwade wil, maar door knulligheid en slechte organisatie” (*Trouw*, 28 april 1994, p.5). Het is “helaas niet de vlekkeloze overgang waar iedereen trots op kan zijn” (*Trouw*, 2 mei 1994, p.5). *De Volkskrant* (30 april 1994, p.19) relateert de onregelmatigheden en betoogt dat “een slechte organisatie een kinderziekte is van democratie”. De “symbolische kracht” van de verkiezingen is “onschatbaar”. Het is een begin van “nationale loutering”.

Domein I: Politiek beleid en bestuur in Zuid-Afrika

- **Thema:** toenaderingspolitiek **Lexicon** **democratie:** meerderheid stemmen, gelijkheid, gesjoemel, fraude (*Trouw*), raciaal (*de Volkskrant*) **Blanke regering:** samenwerken, verloren, falen **Zwarte oppositie:** verzoenen, eenheid vormen, strijden

Het thema toenaderingspolitiek domineert in de Nederlandse dagbladen. Het “overgangskabinet” moet een “nieuwe definitieve grondwet” voor Zuid-Afrika opstellen (*de Volkskrant*, 26 april 1994, p.5). In dit kader bekritiseert de pers de blanke regering en steunt zij de zwarte oppositie, zoals de analyse naar transitiviteit aanduidt.

De NP heeft de verkiezingen “verloren” (*de Volkskrant*, 26 april 1994, p.5). Door het aanblijven van dezelfde “gezichten” en “slappe mensen” heeft het NP “hopeloos gefaald” (*Trouw*, 4 mei 1994, p.7). Niettemin zal de invloed van de “partij van de apartheid” aanzienlijk zijn (*de Volkskrant*, 2 mei 1994, p.1). Het ANC heeft ingestemd met een overgangperiode van vijf jaar waarin de NP meeregeert. Als de nieuwe regering is geïnstalleerd moet de NP zich bezinnen over de richting en

strategie, “die zich waarschijnlijk zal beperken tot loyale oppositie” (*Trouw*, 4 mei 1994, p.7). In dit politieke kader overheersen ontzag en bewondering voor voormalig president De Klerk. “De man die de apartheid afschafte” (*de Volkskrant*, 5 mei 1994, p.11) erkent “zijn nederlaag [...] en feliciteert zijn opvolger Mandela” (*Trouw*, 3 mei 1994, p.1). De Klerk “deed wat niemand had verwacht: vrijwillig de macht uit handen geven” (*de Volkskrant*, 3 mei 1994, p.4). “Wie de macht zo overdraagt, heeft vertrouwen in de tegenstander” (*de Volkskrant*, 30 april 1994, p.5).

Het ANC neemt de macht over in Zuid-Afrika. Eveneens domineert de zwarte oppositie als nieuwsbron in het nieuwsverslag (zie figuur 32 in de bijlage). Deze “oppermachtige partij” heeft de koers uitgestippeld, wil bouwen aan een nieuw Zuid-Afrika en streeft naar “verzoening” (*Trouw*, 4 mei 1994, p.1). “Controversiële benoemingen” en “verrassende aanstellingen” van ministers moeten het nieuwe kabinet de allure van nationale eenheid geven (*de Volkskrant*, 7 mei 1994, p.1). De nieuwe regering moet een overgang maken van onderdrukking naar democratie “zonder terug te vallen op totalitaire methoden” (*de Volkskrant*, 28 april 1994, p.5). “Opdat het experiment slaagt”, zo stelt de pers (*Trouw*, 11 mei 1994, p.9). Nelson Mandela is bovendien een belangrijke nieuwswaarde. Hij moet Zuid-Afrika “uit het moeras van racisme moet halen” (*de Volkskrant*, 10 mei 1994, p.1). “De zwarte Mozes” is “geboren om een volk te bevrijden en te leiden naar het beloofde land” (*Trouw*, 10 mei 1994, p.1).

Uit het lexicon blijkt dat *Trouw* en *de Volkskrant* vraagtekens plaatsen bij de democratie in Zuid-Afrika.

Zo duidt *Trouw* (7 mei 1994, p.4) meermaals op “grootschalig gesjoemel”. Het dagblad (*Trouw*, 9 mei 1994, p.1) plaatst analyses over het “gegoochel” met de verkiezingsuitslagen. “Zuid-Afrika’s eerste democratische verkiezingen waren helemaal niet zo democratisch [...] en de boot is lek”. In de provincie KwaZulu/Natal is geknoeid met de computer van de kiescommissie en zijn honderdduizend biljetten omstreden. Nadat Inkatha en ANC de koppen bij elkaar hadden gestoken, rolde er een “pracht van een uitslag uit” (*Trouw*, 9 mei 1994, p.1). Talloze wederzijdse klachten, beschuldigingen en intimidaties waren opgelost. “Het resultaat van de verkiezingen is dus niet zozeer een optelsom van rechtmatige uitgebrachte stemmen, maar de uitkomst van koehandel” (*Trouw*, 7 mei 1994, p.4). “Hoeveel deals achter de schermen staan Zuid-Afrika nog te wachten”, vraagt *Trouw* (9 mei 1994, p.1) zich af. Het “handjeklap in besloten kamers” hebben in ieder geval “herverkiezingen in de kruisvatregio” doen voorkomen.

In het kader van democratie stelt *de Volkskrant* (4 mei 1994, p.4) dat de verkiezingen “een product van de apartheid waren”. De bevolking stemde op raciale gronden. De NP is de partij van minderheden: Afrikaners, Engelssprekende blanken, en zelfs de kleurlingen en Indiërs kloppen weer aan bij de “oude blanke baas” (*de Volkskrant*, 26 april 1994, p.5). Echter, de “flirt met zwart Zuid-Afrika” is mislukt. Het ANC heeft uitsluitend voet aan de grond gekregen in de zwarte gemeenschap.

Domein II: Oproep tot protest in Zuid-Afrika

- **Thema:** blank verzet **Lexicon verzet:** opstand, angst **Blanke oppositie:** aanvallen, verzetten, saboteren

In het persbeeld komt naar voren dat “extreem rechtse blanken” zich verzetten tegen een nieuw Zuid-Afrika. Zij “saboteren” de verkiezingen (*de Volkskrant*, 25 april 1994, p.5). De oppositie zorgt voor een “grimmige sfeer” in het land door het plegen aanslagen op zwarte doelwitten. Ultra-rechts is zo stom, reageert een meisje. “Laat ze allemaal teruggaan naar waar ze vandaan komen, Holland of zo, en daar lekker een Volksstaat beginnen” (*Trouw*, 28 april 1994, p.1). Het verzet van de blanke oppositie is een “wanhopige situatie” en bewijst dat Zuid-Afrika nog verre van stabiele verhoudingen kent (*Trouw*, 27 april 1994, p.5). Het land is bevrijd, maar verzoening is wankel en kwetsbaar. Er is “nog ontzaglijk veel te doen” (*de Volkskrant*, 27 april 1994, p.13).

Domein III: Mens en maatschappij in Zuid-Afrika

- **Thema:** spanning en geweld **Lexicon geweld:** bomaanslagen, doden, gewonden, terreur **Blanke burgers** aanvallen
- **Thema:** vrede en vrijheid **Lexicon vrede:** eenheid, nieuw Zuid-Afrika, vergeving **Zwarte burgers:** stemmen, bevrijd, vergeven, verzoenen **Blanke burgers:** huiveren, matigen, verzachten

Het geweld neemt af in Zuid-Afrika, maar duurt voort zoals blijkt uit de themabepaling. “Terreur luidt apartheid uit”, kopt *de Volkskrant* (26 april 1994, p.1). Met name de blanken verzetten zich tegen verzoening. Niettemin vormen vrede en vrijheid een toenemend perspectief. Het zal “nog lang duren voordat de sporen van de apartheid zijn uitgewist en er zullen nog grote verschillen blijven tussen zwart en blank”, maar de wereld heeft “kunnen aanschouwen dat blank, gekleurd en zwart, door elkaar in de rij stonden” (*Trouw*, 30 april 1994, p.9). “Ongelijkheid is niet langer een door God gewilde situatie, maar een probleem dat moet worden bestreden” (*de Volkskrant*, 30 april 1994, p.19). In deze maatschappelijke context tonen de dagbladen adhesie met de zwarte bevolking, maar zij bekritisieren de blanken.

De dagbladen steunen de vrijheidsdrang van de zwarte bevolking. “Ik kan wel dansen, ik ben overgelukkig. [...] dit is de belangrijkste dag in mijn leven”, laten zwarten weten (*Trouw*, 30 april 1994, p.46). “Voor het eerst word ik beschouwd als mens” (*Trouw*, 28 april 1994, p.1). De zwarte Zuid-Afrikanen ervaren het stemmen als een “mirakel” (*de Volkskrant*, 27 april 1994, p.1). Bovendien tonen de zwarten een “milde houding” tegenover de blanke bevolking (*de Volkskrant*, 30 april 1994, p.5). Het “afschuwelijke verleden” willen zij vergeten.

Aan de andere kant spreken de dagbladen over “huiverige nationalisten” die met “angst en vreze” stemmen (*Trouw*, 25 april 1994, p.6). “Ek is ’n konservatief, en ek wil die dinge hou soos die is” (*Trouw*, 29 april 1994, p.5). De blanken zijn bang, pessimistisch en huiveren voor het leven in een nieuw Zuid-Afrika waarin zij niet meer de baas zijn. “Veel Zuid-Afrikanen hebben zich op het ergste voorbereid. Sommigen zijn zelfs het land ontvlucht” (*de Volkskrant*, 27 april 1994, p.5).

Domein IV: Nederlandse betrokkenheid met Zuid-Afrika

- **Thema:** Nederlandse betoging **Lexicon betoging:** viering, feest, strijd **Nederlandse actiegroep:** vieren, gestreden (*Trouw*)

Er klinken nauwelijks reacties van de nationale en internationale regering. Wellicht beseft de Nederlandse regering dat zij weinig heeft bijgedragen tot afschaffing van de apartheid. In dit kader ligt nadruk op de Nederlandse betoging van anti-apartheidscomités. Zij ervaren de beëdiging van Mandela als “aangrijpend en ontroerend”. Feesten en bijeenkomsten worden georganiseerd om deze gebeurtenis te vieren. “Na jarenlange strijd”, zingen nu ook de anti-apartheidsorganisaties “eensgezind het volkslied van het ANC” (*Trouw*, 29 april 1994, p.3).

Conclusie

Van opzet en kwade wil is geen sprake, maar de verkiezingen in Zuid-Afrika zijn chaotisch verlopen. De organisatorische perikelen zijn bestempeld als een kinderziekte van democratie.

1. Welke standpunten namen de Nederlandse dagbladen in ten aanzien van de gevoerde politiek in Zuid-Afrika?

De pers is kritisch tegenover de blanke regering, maar president De Klerk is beschouwd als bevrijder en “de man die de apartheid afschafte”. Alle gevoelens van opportunisme en pragmatisme, die voorheen klonken in het persbeeld, zijn verdwenen. Bovendien domineren respect en bewondering voor de zwarte oppositie en Mandela. Hij heeft een ontzagwekkende taak te vervullen en afgevraagd wordt in hoeverre zijn nieuwe regering stand houdt. De overgangsfase is beschouwd als een experiment waarin Zuid-Afrika na een lange periode van strijd, de haat opzij moet zetten en samenwerking voorop stelt.

In dit kader van democratie plaatsen de dagbladen vraagtekens bij een nieuw Zuid-Afrika. *Trouw* bericht over het gesjoemel met de stemmen. De droomuitslag kan de kiezerswil hebben genaderd, maar niemand die het zeker weet. De essentie van een democratie lijkt vervlogen en Zuid-Afrika is gekarakteriseerd als een tijdbom die ieder moment kan ontploffen. *De Volkskrant* stelt bovendien

dat de burgers hebben gestemd op raciale gronden. Zuid-Afrika blijft het product van extreme polarisering in politiek en maatschappij.

2. In hoeverre was sprake van adhesie dan wel aversie in de Nederlandse pers ten aanzien van de blanke en de zwarte bevolking in Zuid-Afrika en wanneer bereikte deze positionering een omslag?

De kranten betuigen adhesie met de zwarte Zuid-Afrikanen. Jarenlang hebben zij moeten leven in onderdrukking, maar hebben nu hun rechten en vrijheid terug. De dagbladen zijn kritisch ten aanzien van de blanke bevolking. De Afrikaners zijn angstig en pessimistisch over de toekomst. Vooral de extreem rechtse blanken moeten het ontgelden daar zij een nationale terreurcampagne hebben ingezet om de verkiezingen te boycotten.

3. Wordt in berichtgeving over de apartheid verwezen naar stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika en welke rol speelde dit begrip?

De historische banden tussen Nederland en Zuid-Afrika verdienen nauwelijks aandacht. Op deze manier worden lezers niet gewezen op verwantschap met de blanke broeders.

4. Wordt verwezen naar de koloniale overheersing van Nederland in de krantenberichtgeving over apartheid en welke rol speelde kolonialisme?

Evenmin wijzen de dagbladen op het koloniale tijdperk. Deze periode ligt ver achter ons, de blanke overheersing is voorbij.

5. Wordt het terughoudende en voorzichtige beleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de apartheidspolitiek positief of negatief ontvangen in de pers?

De pers besteedt nauwelijks aandacht aan de Nederlandse regering. Deze bevinding houdt wellicht verband met de terughoudendheid van de politici die weinig reden hebben trots te zijn op het sanctiebeleid tegen Zuid-Afrika.

6. Hoe representeerde de Nederlandse pers de rol van de Nederlandse actiecomités in de strijd tegen de apartheid?

Meer dan de Nederlandse regering heeft het verzet van de anti-apartheidsgroeperingen resultaat geleverd. De groeperingen vierden gezamenlijk het einde van de apartheid. Wederom wordt gewezen op hun jarenlange ruzie, verkettering en verdeeldheid.

Tot slot

De beeldbeschrijvingen in dit hoofdstuk hebben een grote hoeveelheid aan informatieve opgeleverd. Met betrekking tot de onderzoeksvragen kan worden gesteld dat de beelden over de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika veelomvattend zijn. Hierbij spelen de interpretatieverschillen tussen beide dagbladen mede een rol. In algemene zin kan worden geconcludeerd dat *Trouw* en *de Volkskrant* in 1948 een beeld over de apartheidspolitiek hebben geconstrueerd die tegenstrijdig is. De apartheid wordt respectievelijk goedgekeurd en afgewezen, maar deze positionering bereikt een omslag vanaf het bloedbad in Sharpeville in 1960. Hoewel de publieke opinie nog geen volledige overeenstemming bereikt in haar verwerping van apartheid, zet de consensus door tot het einde van de apartheid in 1994.

Wat betreft de historische en sociale betrekkingen tussen Zuid-Afrika en Nederland vertonen *Trouw* en *de Volkskrant* overwegend overeenstemming in hun verslaggeving. Het is gebleken dat de principes van stamverwantschap en kolonialisme slechts een rol hebben gespeeld in 1952, als wij trots zijn op onze Afrikaner broeders. Als de contouren van de rassenspolitiek scherper worden, maakt verbondenheid plaats voor distantiering. In het kader van de sociale betrekkingen, is naar voren gekomen dat de Nederlandse politici weinig strijd hebben geleverd tegen de apartheid. Hoewel *Trouw* in beginsel begrip toont voor deze afwachtende houding, verhardt zij haar kritiek evenals *de Volkskrant*. De anti-apartheidsgroeperingen hebben meer strijd geleverd tegen apartheid dan de politiek. In het persbeeld wordt de kracht van deze comités echter ondermijnd door verwijzingen naar onderlinge strijd en ruzies.

De beeldreconstructies van de apartheid zijn in het volgende concluderende hoofdstuk geplaatst in een breder historisch en theoretisch perspectief.

Hoofdstuk 9

Conclusie

“Ek is ’n konservatief, en ek wil die dinge hou soos die is” (*Trouw*, 1994)

Deze Master thesis heeft onderzocht vanuit welke perspectieven *Trouw* en *de Volkskrant* de beeldvorming hebben geconstrueerd over de apartheid in Zuid-Afrika in de periode 1948-1994. De nadruk lag op de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika. De reconstructie van het persbeeld was mede gebaseerd op de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en het voormalig apartheidslaan. De kwantitatieve analyse gaf een eerste indruk van de berichtgeving over apartheid. Deze resultaten belichtten het aantal en belang van de geschreven artikelen. De kwalitatieve analyse heeft de publieke opinie over apartheid blootgelegd.

De kwalitatieve resultaten hebben aangetoond dat de dagbladers via taal de beeldvorming over apartheid heeft geconstrueerd (Foucault, 1972). Meer specifiek heeft dit onderzoek geduid op structuren in het discours die drager zijn van ideologieën of machten. De kritische discoursanalyse heeft zo bewustwording gecreëerd over waardeopvattingen en ideeën die zijn geëncodeerd in teksten (Fairclough, 1992; Fowler, 1991). Dit betekent dat *Trouw* en *de Volkskrant* de publieke opinie over apartheid zowel hebben vertegenwoordigd als beïnvloed. Wetenschappers spreken over de sociale constructie van nieuws door de media die invloed uitoefenen op de definiëring van gebeurtenissen (Van Ginneken, 1996). Vanuit een specifiek kader hebben *gatekeepers* apartheid op een bepaalde wijze *geframed* (Shoemaker, 1991; Vasterman, 2004). Nieuwsberichtgeving vormt dus geen spiegel van de werkelijkheid, maar een raamwerk dat is geprojecteerd op de wereld.

Deze slotconclusie presenteert de beeldvorming over apartheid die is aangevuld met inzichten uit het historisch en theoretisch kader. Een afsluitende paragraaf identificeert de beperkingen van de analyse en geeft suggesties voor vervolgonderzoek binnen het gekozen terrein.

9.1 De Nederlandse pers verslaat apartheid: 1948-1994

Om de nieuwsverslaggeving over apartheid te duiden, wordt de structuur van de onderzoeksvragen en hypothesen gevolgd. In deel één wordt de beeldvorming over de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika onderzocht. Deel twee legt nadruk op de historische betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika en onderzoekt de rol van stamverwantschap en kolonialisme in het persbeeld. Deel drie analyseert de Nederlandse anti-apartheidstrijd door de regering en actiecomités.

Ad 1 Beeldvorming over Zuid-Afrikaanse apartheidspolitiek en bevolkingsgroepen

De beeldvorming over de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Zuid-Afrika is allerm minst eenduidig. *Trouw* en *de Volkskrant* hebben beelden geconstrueerd die niet zelden tegenstrijdig zijn. Waar beide dagbladen in 1948 de apartheid respectievelijk goedkeuren en verwerpen, bereikt deze positionering een omslag in 1960. De pers klinkt dan nog verdeeld in haar opvattingen, maar bereikt gaandeweg meer overeenstemming in haar oordeel als de eerste democratische verkiezingen plaatsvinden in 1994.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat in 1948 de dagbladpers tegengestelde posities vertegenwoordigt met betrekking tot Zuid-Afrika. *Trouw* richt dan haar vizier op behoud van de machtspositie van de blanke minderheid. Het zwarte ras is ondergeschikt en bedreigt het blanke ras. Tegenstrijdig verwerpt *de Volkskrant* stellig racisme en onderdrukking. Volgens dit dagblad vormt de zwarte bevolking een hardwerkende en zelfbewuste groep die met haat wordt bedreigd. Als de pers in 1952 bericht over de herdenking van Van Riebeeck, staat alles in het teken van de vriendschap tussen Nederland en Zuid-Afrika. Deze berichtgeving is gefocust op stamverwantschap en kolonialisme en wordt daarom uitgediept in het volgende kader.

De houding tegenover apartheid neemt een beslissende wending als de demonstratie tegen de passenwet door zwarten op 21 maart 1960 in Sharpeville uitloopt op een bloedbad. De dagbladen wijzen apartheid unaniem af. Deze verwerping gaat gepaard met het ontstaan van Nederlandse bewustwording over wat zich afspeelt in Zuid-Afrika (Van Thijn, 1994). Deze groeiende belangstelling blijkt uit de explosieve stijging van het aantal krantenberichten, de grootte van deze artikelen en het aantal achtergrondanalyses. Geweld vormt, zoals ook Galtung en Ruge (1964) benadrukten, een belangrijke nieuwswaarde.

Vanaf 1960 houdt de kwestie Zuid-Afrika Nederland bezig, maar verdeelt ook de pers. Zo wordt duidelijk dat De Graaff (1985) een algemeen persbeeld beschreef en specifieke interpretatieverschillen tussen de dagbladen onderbelichtte. *Trouw* verwerpt apartheid, maar zij is behoudend in haar oordeel. De krant benadrukt de moeilijkheden van een raciale samenleving en heeft begrip voor het ontstaan van apartheidspolitiek. Niettemin tornt rassenscheiding aan de leefmogelijkheden van de Zuid-Afrikaanse bevolking. Het voortbestaan van de blanke minderheid wordt dus ook bedreigd. Dit conservatieve perspectief steekt af tegen de linkse signatuur van *de Volkskrant*. Laatst genoemde laat zich leiden door emoties van afschuw. Apartheid is betiteld als schrikbewind en de blanke Afrikaners hebben geen menselijk gevoel. Bovendien is expliciet geduid op de onderdrukte positie van de zwarten: zij moeten leven als joden tijdens het naziregime.

Het historische tijdspad wijst uit dat in de jaren zeventig *Trouw* en *de Volkskrant* meer overeenstemming bereiken in hun verslaggeving over apartheid. Als op 16 juni 1976 de zwarte opstanden uitmondten in een bloedbad, wordt apartheid op humanitaire gronden verworpen.

Deze eensgezindheid kan samenhangen met de ontzuiling die optrad in Nederland vanaf het midden van de jaren zestig (Ybema, 2003; De Cock Buning, 2007). De persinhoud wordt niet langer bepaald door specifieke publieksgroepen, maar door redacteuren en journalisten. *Trouw* maakt zich los van het orthodox protestantisme en *de Volkskrant* beweegt naar een sociaal-progressieve signatuur (Bardoel, 2002). De dagbladen beschouwen apartheid als vernederend en heilloos. Deze politiek tornt aan de rechten van de onderdrukte zwarte Zuid-Afrikaan die niet langer is bestempeld als neger of Bantoe. De kranten onthouden zich van discriminerende associaties.

De pers verwerpt apartheid, maar de apartheidsregering weet als belangrijkste nieuwsbron de beeldvorming over Zuid-Afrika nog te beïnvloeden. In de pers verklaren autoriteiten dat de slachtoffers in Soweto, maar ook de doden in Sharpeville, niet zijn gedood door kogels van de politie. Historisch onderzoek beweerde echter het tegendeel (Giliomee & Mbenga, 2007; Verschuuren, 1990). Zowel *Trouw* als *de Volkskrant* – hetzij in mindere mate – geeft ruimte aan deze gekleurde berichtgeving en onthoudt zich van een direct tegenargument. *Primary definers* interpreteren gebeurtenissen vanuit een ideologische visie en beïnvloeden zo de beeldvorming over apartheid (Hall et al., 1979; Schlesinger & Tumber, 1994).

In de jaren negentig ontsnapt Zuid-Afrika niet meer aan Nederlandse aandacht getuige het aantal en de omvang van de krantenberichten. De eenstemmigheid tussen *Trouw* en *de Volkskrant* wordt bovendien krachtiger. In deze mediabelangstelling klinkt onverminderd steun voor de zwarte bevolking. Vanaf zijn vrijlating in 1990 is de pers juichend over de zwarte verzetsheld Mandela die dan een belangrijke nieuwswaarde vormt (Galtung & Ruge, 1965). *Trouw* is dan ook kritisch over de blanke Afrikaners – een houding die *de Volkskrant* eerder aannam. De blanken zijn eensgezind gepositioneerd als angstig en pessimistisch over het nieuwe Zuid-Afrika. Eveneens wordt kritiek geuit op de blanke regering. Volgens de pers bestaat dit regime uit slappe mensen die hopeloos hebben gefaald. President De Klerk vormt als belangrijke nieuwswaarde een andere positie. In 1990 is hij een moedig man om Mandela op vrije voeten te stellen, maar zijn toenaderingspolitiek is ook beschouwd als opportunistisch en pragmatisch. In 1994 is De Klerk gezien als de man die apartheid afschafte. Alle kritieken zijn verstomd. Volgens de pers kent de apartheid behalve blanke onderdrukkers ook blanke helden.

Dit persbeeld leidt tot een aanname van hypothese één die stelde dat vanaf 1960 de Nederlandse pers collectief de apartheidspolitiek verwerpt. In 1948 wordt apartheid goedgekeurd en verworpen door respectievelijk *Trouw* en *de Volkskrant*. Deze positionering bereikt een omslag na de opstanden in Sharpeville. Niettemin klinkt *Trouw* gematigd in haar oordeel. De beeldbeschrijving bewijst bovendien een nuancering van hypothese twee die stelde dat vanaf 1960 de Nederlandse pers adhesie toont met de zwarten en aversie tegen de blanken. Voor *de Volkskrant* geldt deze bewering. *Trouw* betuigt echter steun aan zowel de zwarte als blanke Zuid-Afrikanen in 1960.

Ad 2 Beeldvorming over stamverwantschap en kolonialisme

In controverse met de hiervoor beschreven discussies, bereiken de dagbladen overeenstemming over de historische betrekkingen. Zowel *Trouw* als *de Volkskrant* construeert een beeld waarin stamverwantschap en koloniale overheersing passen in de rol van nationaal eigenbelang. In 1952 wordt Van Riebeeck herdacht en de vriendschappelijke banden tussen Nederland en Zuid-Afrika bereiken een hoogtepunt. Bloedverwantschap en koloniale overheersing zegevieren dan in het persbeeld. Wij zijn trots op onze Afrikaner broeders én op het tijdperk van koloniale overheersing.

Vanaf 1960 worden de contouren van apartheid scherper en maakt betrokkenheid plaats voor distantiering. Volgens de dagbladpers hebben wij geen deel aan apartheid en dragen geen verantwoordelijkheid. Verwantschap betekent passieve betrokkenheid met Zuid-Afrika. De banden tussen Nederland en de Afrikaners hebben de afgelopen eeuwen nooit doorlopende betrokkenheid gekend. Onder meer Kuitenbrouwer (1994) en De Graaff (1993) betoogden dat eigenbelang aan Nederlandse zijde de grondslag vormde voor identificatie met de Boeren. Stamverwantschap vergrootte dan het gevoel van eigenwaarde, benadrukte Schutte (1986).

Trouw en *de Volkskrant* refereren evenmin aan ons koloniale tijdperk waar racistische denkbeelden domineerden die vergelijkbaar zijn met het apartheidsdenken. De Nederlandse zeevaarder Van Riebeeck heeft echter in 1652 een kolonie gesticht die de grondslag vormde van blanke overheersing in Zuid-Afrika. De oorsprong van racistische denkbeelden was dus geworteld in het eigen koloniale verleden (Roskam, 1994). Nederland werd zo met het Zuid-Afrikaanse apartheidsdenken op pijnlijke wijze herinnerd aan het eigen kolonialisme (Couwenberg, 2008). De dagbladen beroepen zich niet op historische betrekkingen in de donkere dagen van apartheid.

De pers interpreteert subjectief de betrokkenheid tussen Nederland en Zuid-Afrika. Het nationale verleden wordt nauwelijks kritisch beschreven. Vanuit bepaalde perspectieven construeerden *Trouw* en *de Volkskrant* een specifiek beeld van de werkelijkheid, zoals theoretici benadrukten (o.a. Gans, 1922; Hartley, 1986; Van Ginneken, 1996). *Gatekeepers* staan aan de basis van deze nieuwsberichten (Shoemaker, 1991, Shoemaker & Reese, 1996). Vanuit een bepaald ideologisch kader selecteren zij gebeurtenissen en brengen accenten aan in de berichtgeving. Zo ontstaan vertekeningen in het persbeeld over Nederlandse betrokkenheid met apartheid.

Deze conclusies leiden tot een aanname van hypothese drie die stelde dat identificatie met de Boeren optreedt als Van Riebeeck wordt herdacht in 1952. In de andere onderzoeksjaren is sprake van distantiering van de verre verwanten in Zuid-Afrika. De beeldbeschrijving bewijst bovendien een aanname van hypothese vier die stelde dat de pers alleen refereert aan kolonialisme als Van Riebeeck wordt herdacht in 1952. In de andere onderzoeksjaren maskeren wij ons verleden waar eveneens racistische denkbeelden domineerden. Wij hebben geen deel aan de rassenkwesie in Zuid-Afrika, zo luidt de Nederlandse publieke opinie.

Ad 3 Beeldvorming over Nederlandse anti-apartheidstrijd

Terughoudendheid heeft de Nederlandse anti-apartheidspolitiek gekenmerkt. Het lijkt dat de Nederlandse regering de vriendschappelijke betrekkingen met de stamverwanten niet in gevaar wilde brengen (Roskam, 1994). In 1960 ondersteunt *Trouw* het standpunt dat beheersing, controle en afstand noodzakelijk zijn. Deze opinie strookt dan met het voorzichtige oordeel dat de krant uitspreekt tegenover apartheid (zie ad 1). Deze rationele zienswijze conflicteert met *de Volkskrant*. Zij spreekt afschuw uit over het vertrappen van de mensenrechten. Het katholieke dagblad hekelt de reserves van de Nederlandse politiek en eist een krachtig protest tegen apartheid.

Het is beschreven dat de dagbladpers in de jaren negentig goeddeels overeenstemming bereikt in haar opinie over apartheid. Eveneens betogen *Trouw* en *de Volkskrant* dan collectief dat de Nederlandse regering weinig stappen heeft ondernomen tegen Zuid-Afrika. *Trouw* spreekt harde taal en typeert de Nederlandse regering als achterblijver in de anti-apartheidstrijd. *De Volkskrant* klinkt ietwat genuanceerder in haar oordeel. Zij gebruikt het slappe optreden van de EG als dekmantel voor het Nederlandse regeringsbeleid. In het historisch kader is eveneens benadrukt dat er weinig reden is tot politieke zelfvoldaanheid (o.a. De Graaff, 2008) De kritische noot die ontbrak in de politieke anti-apartheidstrijd kan verband houden met het koloniale verleden. Reeds is benadrukt dat ideologieën die aan de basis lagen van apartheid, al waren doordrongen in onze denkbeelden over kolonialisme. In die context lijkt Nederland, evenals een groot deel van Europa, medeplichtig aan de handhaving van apartheid (Roskam, 1994).

De pers refereert tenslotte summier aan de anti-apartheidscomités. Niettemin domineert het beeld dat deze groeperingen een belangrijke strijd hebben geleverd tegen apartheid, zoals ook Van Dullemen (1994) beargumenteerde. Uit het persbeeld blijkt bovendien dat de actiecomités zich allesbehalve eensgezind hebben opgesteld. *Trouw* en *de Volkskrant* wijzen op onderlinge ruzies, verkettering en verdeeldheid. Zo wordt de kracht van de groeperingen ondermijnd.

Deze conclusies leiden tot een nuancering van hypothese vijf die stelde dat het beleid van de Nederlandse regering gedeeltelijk wordt gesteund door de Nederlandse pers. Er werd aangenomen dat *Trouw* de gematigde opstelling sterkte terwijl *de Volkskrant* meer kritische geluiden liet horen. In 1960 ondersteunt *Trouw* het gematigde politieke beleid, zoals ook De Graaff (1985) benadrukte. Gedurende de onderzoeksperiode verhardt *Trouw* echter haar kritiek. *De Volkskrant* klinkt vanaf het begin kritisch, maar velt een genuanceerder oordeel als de apartheidperiode een einde nadert. Het persbeeld leidt ook tot een nuancering van hypothese zes die stelde dat de pers zijdelings verwijst naar de actiecomités en deze organisaties evenmin als leidinggevend representeert. Verslaggeving over de actiecomités heeft weinig redactionele ruimte in beslag genomen in *Trouw* en *de Volkskrant*. Aan de andere kant benadrukken de dagbladen dat de anti-apartheidstrijd van de comités waardevol is geweest. Niettemin wordt gewezen op hun onderlinge strijd, ruzies en verkettering.

9.2 Discussie en aanbevelingen

Met betrekking tot interpretatie van de onderzoeksresultaten is terughoudendheid en relativering noodzakelijk. Reeds eerder is de rol van subjectiviteit bij kwalitatief onderzoek benadrukt. Eveneens kan het steekproefsgewijze karakter van deze methode de gevonden resultaten hebben beïnvloed. Voor deze analyse is apartheid geperiodiseerd: zes onderzoeksmaanden representeren zes kenmerkende gebeurtenissen uit apartheid. Alledaagse berichten zijn buiten beschouwing gelaten die mogelijk het beeld over apartheid kunnen aanvullen. Bovendien is in dit onderzoek gekozen voor twee Nederlandse dagbladen om de publieke opvattingen over apartheid te analyseren. De onderzoeksresultaten gelden niet zonder meer voor andere mediavormen. Dit onderzoek omvat een verlaagde externe validiteit. Deze vorm van validiteit verwijst naar de mate waarin de onderzoeksresultaten ook gelden voor een bredere populatie. Met dit praktijkonderzoek is geprobeerd zicht te geven op een bepaalde ontwikkeling die houvast kan bieden voor verder onderzoek binnen dit terrein. Suggesties voor verder onderzoek binnen dit terrein zijn het betrekken van meer dagbladen.

De gekozen methode in dit onderzoek – de combinatie van kwantitatief en kwalitatief – is een effectief instrument gebleken. De methode heeft een grote hoeveelheid informatie opgeleverd. Aanvullingen en onderbelichte verbanden kunnen een genuanceerder beeld van de werkelijkheid construeren. Dit onderzoek heeft de beeldvorming over apartheid uitgediept, maar de analyse roept ook nieuwe vragen op. Zo is het de moeite waard te onderzoeken welke rol apartheid speelt in de huidige nieuwsberichtgeving over Zuid-Afrika. De analyse heeft benadrukt dat apartheid officieel is beëindigd in Zuid-Afrika, maar deze heeft sporen achtergelaten. Bovendien hebben de dagbladen bij berichtgeving over apartheid meermaals de vergelijking gemaakt met de rassensegregatie in Amerika. Op welke wijze interpreteren de dagbladen dit specifieke rassenprobleem? Zijn er verschillen met de berichtgeving over Zuid-Afrika? Zijn mogelijke verschillen te herleiden naar culturele verwantschap die wij hebben met het Afrikaanse land? Beeldvorming naar deze vraagstukken zijn de moeite waard, zoals dit onderzoek duidelijk heeft proberen te maken.

Referenties

“Dwergen staan op de schouders van reuzen” (De Chartres, 12^e eeuw)

Literatuur

- Baarda, D.B., De Goede, M.P.M. & Teunissen, J. 2005. *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Bardoel, J. 2002. *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam : Amsterdam University Press.
- Bell, A. 1991. *The Language of News Media*, Oxford: Blackwell.
- Beunders, H. & Muller, E. 2005. *Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek*. Zeist: Uitgeverij Kerckebosch.
- Boer, S. de. 1996. Nederland en de apartheidskwestie, 1948-1990. In: Kuitenbrouwer, M. & Leenders, M. *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*. Hilversum: Verloren. (p. 259-280)
- Breed, W. 1955. Social Control in the Newsroom: A Functional Analysis. In: Berkowitz, D. 1997. *Social meanings of news*. Londen, New Dehli: Sage Publications. (p. 107-122)
- Brookes, H.J. 1995. ‘Suit, tie and a touch of juju’- the ideological construction of Africa: a critical discourse analysis of news on Africa in the British press. *Discourse and society*, 6 (4): p. 461-494.
- Cock Buning, M. de. 2007. *Pers*.
www2.law.uu.nl/priv/cier/nl/publicaties/Publicaties%20MdCB/II%20Pers.pdf
- Couwenberg, S.W. 2008. Apartheid, anti-apartheidsstrijd en einde apartheid – een kritische evaluatie. In: Couwenberg, S.W. (red.) *Apartheid, anti-apartheid en post-apartheid. Civis Mundi jaarboek 2008*. Budel: Uitgeverij Damon. (p. 20-46)
- Coser, L.A. , Kadushin, C. & Powell, W.W. 1982. *The culture and commerce of publishing*. New York: Sage.
- Denderen, A. van. 1991. *Welkom in Suid-Afrika*. Amsterdam: Focus. (omslag)
- Deuze, M. 2004. *Wat is journalistiek?* Amsterdam: Het Spinhuis.
- Dijk, T.A. van. 1986. *Case studies of international and national news in the press: Lebanon, ethnic minorities and squatters*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Downing, J.D.H. 1990. US media discourse on South Africa: the development of a situation model. *Discourse and Society*, 1 (1): p. 39-60.

- Dulleman, C. van. 1994. Nederland loopt te hoop tegen apartheid. In: Lakerveld, C. van (red.) *Nederland tegen apartheid*. Amsterdam: Sdu Uitgeverij / Amsterdams Historisch Museum. (p. 61-94)
- Ericson, R.V., Baranek, P. & Chan, J.B.L. 1989. Visualizing Deviance: a study of news organization. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 97-101)
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, M. 1972. *The archeology of knowledge*. London: Tavistock. (vertaald door Sheridan Smits, A.M.)
- Fourie, P.J. (ed.) 2007. *Media studies. Media history, media and society. Volume. 1*. Cape Town: Juta & Co.
- Fowler, R. 1991. *Language in the news. Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.
- Galtung, J. & Ruge, M. 1965. The structure of foreign news. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 21-31)
- Gans, H.J. 1979. Deciding What's News. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 235-248)
- Gieber, W. 1964. News is what Newspaperman Make It. In: Tumber, H. 1999. *News: A Reader*. New York: Oxford University Press. (218-223)
- Giliomee, H. & Mbenga, B. 2007. *New history of South Africa*. Cape Town; Tafelberg Publishers.
- Ginneken, van J. 1996. *De schepping van de wereld in het nieuws. De 101 vertekeningen die elk 1 procent verschil maken*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Graaff, B.J.H., de. 1985. De Nederlandse publieke opinie over de apartheid 1948-1963: van begrip tot verwerping. *Internationale Spectator* (39): p. 679-685.
- Graaff, , B.J. de. 1993. *De mythe van de stamverwantschap. Nederland en Afrikaners 1902-1930*. (proefschrift)
- Graaff, , B.J. de. 2008. Terugblik op anti-apartheidsverleden van Nederland; solidariteit met Zuid-Afrika, een kortstondige episode. In: Couwenberg, S.W. (red.) *Apartheid, anti-apartheid en post-apartheid. Civis Mundi jaarboek 2008*. Budel: Uitgeverij Damon. (p. 47-52)
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. & Roberts, B. 1978. Policing the crisis: Mugging, the state, and law and order. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 249-256)
- Halliday, M.A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Hansen, A., S. Cottle, R. Negrine, C. Newbold. 1998. *Mass communication research methods*, Londen: Macmillan Press Ltd.
- Harcup, T. & O'Neill, D. 2001. What is news? Galtung and Ruge revisited. *Journalism studies*, 2 (2): 262-280.

- Harlaar, M. 1994. "Onderschat u vooral de mogelijkheden in Nederland niet". In: Lakerveld, C. van (red.) *Nederland tegen apartheid*. Amsterdam: Sdu Uitgeverij / Amsterdams Historisch Museum. (p. 43-57)
- Hartley, J. 1982. *Understanding news*. London: Routledge.
- Kester, B. 2008. Uit de slaap gewekt. Nederlandse dagbladen verslaan de oorlog 1870-1914. In: Groen, P.M.H. & Dassen, P. (ed.). *Van de barricaden naar de loopgraven: oorlog en samenleving in Europa, 1789-1918*. Amsterdam: Bakker. (p. 199-236)
- Kuitenbrouwer, M. 1994. Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika: 1652-1952. In: Lakerveld, C. van (red.) *Nederland tegen apartheid*. Amsterdam: Sdu Uitgeverij / Amsterdams Historisch Museum. (p. 15-41)
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Lipmann, W. 1922. Public Opinion. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 5-10)
- Luyendijk, J. 2006. *Het zijn net mensen*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.
- McQuail, D. 1977 *Analysis of Newspaper Content: Royal Commission on the Press*, London: HMSO.
- Mills, S. 2004. *Discourse*. London: Routledge.
- Richardson, J.E. 2007. *Analysing newspapers: an approach from critical discourse analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Roshco, B. Newsmaking. 1975. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 32-36)
- Roskam, K.L. 1994. Werkelijkheid en mythe: Nederland's verzet tegen de apartheid. In: Lakerveld, C. van (red.) *Nederland tegen apartheid*. Amsterdam: Sdu Uitgeverij / Amsterdams Historisch Museum. (p. 107-116)
- Ross, R. 1999. *Zuid-Afrika. Een geschiedenis*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Schlesinger, P. & Tumber, H. 1994. Reporting Crime: The media politics of criminal justice. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 257-266)
- Schudson, M. 1989. The Sociology of News Production. In: Berkowitz, D. 1997. *Social Meanings of News*. Londen, New Dehli: Sage Publications. (p. 7-22)
- Schutte, G.J. 1986. *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie*. Franeker: Uitgeverij Wever.
- Schutte, G.J. 1993. *De roeping ten aan zien van het oude broedervolk. Nederland en Zuid-Afrika, 1960-1990*. Amsterdam: Suid-Afrikaanse Instituut.
- Schutte, G.J. 2008. Geschiedenis Nederlands- Zuid-Afrikaanse betrekkingen. Stamverwantschap als imperialisme. In: Couwenberg, S.W. (red.) *Apartheid, anti-apartheid en post-apartheid. Civis Mundi jaarboek 2008*. Budel: Uitgeverij Damon. (p. 7-10)

- Shoemaker, P.J. 1991. A New Gatekeeping Model. In: Berkowitz, D. 1997. *Social meanings of news*. Londen, New Dehli: Sage Publications. (p. 57-62)
- Shoemaker, P. & Reese, S.D. 1996. *Mediating the message: Theories of influences on mass media content*. New York: Longman.
- Sigal, L.V. 1973. Reporters and officials: The organization and politics of newsmaking. In: Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press. (p. 224-234)
- Smith, P. & Bell, A. 2007. Unravelling the web of discourse analysis. In: Devereux, E. (red.). *Media studies. Key issues & debates*. Los Angelos, London: Sage Publication. (p. 78-100)
- Sparks, , A. 2004. *De kust van de goede hoop. De geschiedenis van Zuid-Afrika*. Amsterdam: Anthos.
- Thijn, E. van. 1994. Voorwoord. In: Lakerveld, C. van (red.) *Nederland tegen apartheid*. Amsterdam: Sdu Uitgeverij / Amsterdams Historisch Museum. (p. 7-9)
- Trew, T, 1979. Theory and ideology at work. In: Fowler, R. (eds.) 1979. *Language and control*. London: Routledge. (p. 94-116)
- Tuchman, G. 1978. *Making news: a study in the construction of reality*. New York: Free Press.
- Tumber, H. 1999. *News: A reader*. New York: Oxford University Press.
- Vasterman, P. 2004. *Mediahype*. Amsterdam: Aksant
- Velde, H. te. 1992. *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- Verschuuren, S. 1990. *Zuid-Afrika. Ontstaan en ontwikkeling van de apartheid*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- Wester, F. & van Atteveldt, W. 2006. *Inhoudsanalyse: theorie en praktijk*. Deventer: Kluwer.
- White, D.M. 1950. The Gate Keeper. A Case Study in the Selection of News. In: Berkowitz, D. 1997. *Social meanings of news*. Londen, New Dehli: Sage Publications. (p. 63- 71)
- Ybema, S. B. 2003. *De koers van de krant. Vertogen over identiteit bij Trouw en de Volkskrant*. (proefschrift)

Internet

www.hoi-online.nl/798/Opvraagmodule.html

www.saps.gov.za/statistics/reports/crimestats/2008/docs/introduction2008.pdf

NB. De beschikbaarheid van de websites is voor het laatst gecontroleerd in juli 2009.

Bijlage

1948

De Nasionale Party wint de verkiezingen

Figuur 9: Verdeling van thema's in Trouw en de Volkskrant in 1948.

THEMA	Trouw		de Volkskrant	
	N	%	N	%
Rassenpolitiek	10	77%	5	71%
Verzoeningspolitiek	-	-	-	-
Zwart verzet	-	-	-	-
Blank verzet	-	-	-	-
Spanning en geweld	-	-	-	-
Vrede en vrijheid	-	-	-	-
Nederlandse politiek	-	-	-	-
Nederlands betoging	-	-	-	-
Internationale politiek	3	23%	2	29%
Internationaal betoging	-	-	-	-
Overig	-	-	-	-

Figuur 10: Verdeling van woordengroepen in Trouw en de Volkskrant in 1948.

LEXICON	Trouw		de Volkskrant		Voorbeelden
	N	%	N	%	
Rassenscheiding	22	69%	13	68%	negerhaat, afscheiding, onderdrukking
Democratie	-	-	-	-	-
Verzet	-	-	-	-	-
Berusting	-	-	-	-	-
Geweld	5	16%	4	21%	aanval, bedreigd
Vrede	-	-	-	-	-
Nederlands beleid	-	-	-	-	-
Nederlandse betoging	-	-	-	-	-
Internationaal beleid	5	16%	2	11%	Verandering, vijand, gevaar, uittreding
Internationale betoging	-	-	-	-	-
Overig	-	-	-	-	-

Figuur 11: Verdeling van participanten en processen in Trouw en de Volkskrant in 1948.

TRANSITIE	Trouw	de Volkskrant
Blanke regering	afschieden, handhaven Afrikaner bewustzijn	afkeren, breken, onderdrukken
Zwarte oppositie	-	-
Blanke oppositie	-	-
Leger en politie	-	-
Zwarte burgers	verdringen, zijn niet gelijk, bedreigen	in gevaar, onderdrukt
Blanke burgers	Bedreigd	-
Nederlandse politici	-	-
Nederlandse burgers	-	-
Nederlandse actiegroep	-	-
Internationale politici	betreuren	verliezen, wankelen
Internationale burgers	-	-
Internationale actiegroep	-	-
Overig	-	-

Figuur 12: Verdeling van interne tekstualiteit in Trouw en de Volkskrant in 1948.

TEKSTUALIEIT	Trouw				de Volkskrant			
	<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>		<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Blanke regering	4	57%	5	83%	3	75%	3	50%
Zwarte oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Blanke oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Leger en politie	-	-	-	-	-	-	-	-
Zwarte burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Blanke burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse politiek	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale politiek	2	29%	1	17%	-	-	2	33%
Internationale burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Overig	1	14%	-	-	-	-	1	17%

1952

Komst van Van Riebeeck herdacht

Figuur 13: Verdeling van thema's in Trouw en de Volkskrant in 1952.

THEMA	Trouw		de Volkskrant	
	N	%	N	%
Rassenpolitiek	-	-	-	-
Verzoeningspolitiek	-	-	-	-
Zwart verzet	-	-	1	17%
Blank verzet	-	-	-	-
Spanning en geweld	-	-	-	-
Vrede en vrijheid	3	60%	3	40%
Nederlandse politiek	1	20%	1	17%
Nederlands betoging	1	20%	1	17%
Internationale politiek	-	-	-	-
Internationaal betoging	-	-	-	-
Overig	-	-	-	-

Figuur 14: Verdeling van woordengroepen in Trouw en de Volkskrant in 1952.

LEXICON	Trouw		de Volkskrant		Voorbeelden
	N	%	N	%	
Rassenscheiding	1	10%	2	17%	afscheiding, verenigd, eenheid
Democratie	-	-	-	-	-
Verzet	-	-	1	8%	verzet, strijd, staking
Berusting	-	-	-	-	-
Geweld	-	-	-	-	-
Vrede	5	50%	5	42%	Feest, viering
Nederlands beleid	2	20%	2	17%	Viering, herdenking, verwantschap, kolonie
Nederlandse betoging	2	20%	2	17%	Viering, herdenking, verwantschap, kolonie
Internationaal beleid	-	-	-	-	-
Internationale betoging	-	-	-	-	-
Overig	-	-	-	-	-

Figuur 15: Verdeling van participanten en processen in Trouw en de Volkskrant in 1952.

TRANSITIE	Trouw		de Volkskrant	
	<i>Proces</i>		<i>Proces</i>	
Blanke regering	herdenken, vieren, feesten		Afscheiden, herdenken, vieren, feesten	
Zwarte oppositie	-		-	
Blanke oppositie	-		-	
Leger en politie	-		-	
Zwarte burgers	-		verzetten, strijden	
Blanke burgers	Feesten, herdenken		Feesten, herdenken	
Nederlandse politici	herdenken, vieren		herdenken, vieren	
Nederlandse burgers	herdenken, vieren		herdenken, vieren	
Nederlandse actiegroep	-		-	
Internationale politici	-		-	
Internationale burgers	-		-	
Internationale actiegroep	-		-	
Overig	-		-	

Figuur 16: Verdeling van interne tekstualiteit in Trouw en de Volkskrant in 1952.

TEKSTUALIEIT	Trouw				de Volkskrant			
	<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>		<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Blanke regering	1	100%	1	100%	1	100%	1	100%
Zwarte oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Blanke oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Leger en politie	-	-	-	-	-	-	-	-
Zwarte burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Blanke burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse politiek	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale politiek	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Overig	-	-	-	-	-	-	-	-

1960

Demonstratie in Sharpeville

Figuur 17: Verdeling van thema's in Trouw en de Volkskrant in 1960.

THEMA	Trouw		de Volkskrant	
	N	%	N	%
Rassenpolitiek	18	43%	19	37%
Verzoeningspolitiek	-	-	-	-
Zwart verzet	3	7%	4	8%
Blank verzet	-	-	-	-
Spanning en geweld	8	19%	10	19%
Vrede en vrijheid	-	-	-	-
Nederlandse politiek	5	12%	5	10%
Nederlands betoging	4	10%	7	13%
Internationale politiek	2	5%	4	8%
Internationaal betoging	-	-	1	2%
Overig	2	5%	2	4%

Figuur 18: Verdeling van woordengroepen in Trouw en de Volkskrant in 1960.

LEXICON	Trouw		de Volkskrant		Voorbeelden
	N	%	N	%	
Rassenscheiding	46	38%	30	22%	heerschappij, zuivering, afwijzing
Democratie	-	-	-	-	-
Verzet	7	6%	14	10%	ultimatum, pamfletten, staking
Berusting	-	-	-	-	-
Geweld	35	29%	49	36%	bloedbad, chaos, nationale ramp, spanning
Vrede	-	-	-	-	-
Nederlands beleid	15	13%	18	13%	motie, betrokkenheid, geen stappen
Nederlandse betoging	5	4%	12	9%	protest, demonstratie
Internationaal beleid	8	7%	8	6%	geschokt, motie, wereldvrede
Internationale betoging	-	-	4	3%	afkeuren, demonstratie
Overig	4	3%	3	2%	-

Figuur 19: Verdeling van participanten en processen in Trouw en de Volkskrant in 1960.

TRANSITIE	Trouw		de Volkskrant	
	<i>Proces</i>		<i>Proces</i>	
Blanke regering	verbieden, verplichten, heersen		verbieden, verplichten, handhaven	
Zwarte oppositie	protesteren, eisen stellen		protesteren, eisen stellen, strijden	
Blanke oppositie	-		-	
Leger en politie	doden, verdedigen, afranselen		doden, uitlokken, aanvallen	
Zwarte burgers	protesteren, geweld plegen, beperkt		protesteren, onder vuur, onderdrukt, geweld plegen	
Blanke burgers	onderdrukt, aangevallen, bedreigd		verdedigen, verharden	
Nederlandse politici	afstand houden, verontrust, afkeuren		afwachten, afkeuren, plicht ontduiken	
Nederlandse burgers	demonstreren		demonstreren	
Nederlandse actiegroep	-		-	
Internationale politici	verontrust, afkeuren		afkeuren	
Internationale burgers	-		demonstreren	
Internationale actiegroep	-		-	
Overig	-		-	

Figuur 20: Verdeling van interne tekstualiteit in Trouw en de Volkskrant in 1960.

TEKSTUALIEIT	Trouw				de Volkskrant			
	<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>		<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Blanke regering	12	38%	17	40%	11	29%	12	34%
Zwarte oppositie	1	3%	4	10%	8	19%	9	26%
Blanke oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Leger en politie	4	13%	6	14%	3	7%	3	9%
Zwarte burgers	-	-	1	2%	3	7%	2	6%
Blanke burgers	1	3%	2	5%	4	10%	1	3%
Nationale politiek	5	16%	5	12%	3	7%	3	9%
Nederlandse burgers	1	3%	-	-	2	5%	-	-
Nederlandse actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale politiek	5	16%	6	14%	3	7%	3	9%
Internationale burgers	-	-	-	-	1	2%	-	-
Internationale actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Overig	3	9%	1	2%	3	7%	2	6%

1976

Scholierenopstand in Soweto

Figuur 21: Verdeling van thema's in Trouw en de Volkskrant in 1976.

THEMA	Trouw (N = 27)		de Volkskrant (N = 40)	
	N	%	N	%
Rassenpolitiek	8	30%	14	35%
Verzoeningspolitiek	-	-	-	-
Zwart verzet	1	4%	-	-
Blank verzet	-	-	-	-
Spanning en geweld	6	22%	10	25%
Vrede en vrijheid	-	-	-	-
Nederlandse politiek	2	8%	4	10%
Nederlands betoging	3	11%	4	10%
Internationale politiek	4	15%	5	12%
Internationaal betoging	2	8%	2	5%
Overig	1	4%	1	3%

Figuur 22: Verdeling van woordengroepen in Trouw en de Volkskrant in 1976.

LEXICON	Trouw		de Volkskrant		Voorbeelden
	N	%	N	%	
Rassenscheiding	18	25%	24	23%	discriminatie, verbod, dwang, ondergang
Democratie	-	-	-	-	-
Verzet	1	1%	4	4%	protest
Berusting	-	-	-	-	-
Geweld	31	43%	43	42%	oproer, bloedbad, confrontatie
Vrede	3	4%	-	-	-
Nederlands beleid	3	4%	5	5%	schokkend, afkeuren
Nederlandse betoging	6	8%	11	11%	oproep boycot, protest
Internationaal beleid	6	8%	13	13%	verafschuwning, offensief
Internationale betoging	1	1%	1	1%	Afkeuren
Overig	2	3%	2	2%	-

Figuur 23: Verdeling van participanten en processen in Trouw en de Volkskrant in 1976.

TRANSITIE	Trouw		de Volkskrant	
	<i>Proces</i>		<i>Proces</i>	
Blanke regering	arresteren, berechten, verharden		geen concessie, verharden, verbieden	
Zwarte oppositie	vreedzaam verzet		gearresteerd, berecht, verharden	
Blanke oppositie	-		-	
Leger en politie	aanvallen, beschermen, rust brengen		aanvallen, hard optreden, beschermen	
Zwarte burgers	demonstreren, onderdrukt, plunderen,		verzetten, demonstreren, onderdrukt	
Blanke burgers	Bedreigd		Volharden, falen	
Nederlandse politici	afwijzen sanctie, verdeeld		aarzelen, afwijzen, verdeeld, plicht ontduiken	
Nederlandse burgers	-		-	
Nederlandse actiegroep	onderzoeken, geloven, bezorgd		kritiseren, waarschuwen, verschillen	
Internationale politici	oplossen probleem, hulp bieden, afkeuren		oplossen probleem, hulp bieden, afkeuren	
Internationale burgers	-		-	
Internationale actiegroep	-		-	
Overig	-		-	

Figuur 24: Verdeling van interne tekstualiteit in Trouw en de Volkskrant in 1976.

TEKSTUALIEIT	Trouw				de Volkskrant			
	<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>		<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Blanke regering	9	36%	15	43%	10	33%	14	33%
Zwarte oppositie	3	12%	4	11%	1	3%	3	7%
Blanke oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Leger en politie	5	20%	3	8%	3	10%	2	5%
Zwarte burgers	-	-	1	3%	1	3%	3	7%
Blanke burgers	-	-	-	-	1	3%	1	2%
Nationale politiek	1	4%	1	3%	2	7%	4	9%
Nederlandse burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse actiegroep	2	8%	3	8%	2	7%	3	7%
Internationale politiek	2	8%	5	14%	6	20%	8	19%
Internationale burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Overig	3	12%	4	11%	4	13%	5	12%

1990

Nelson Mandela wordt vrijgelaten van Robbeneiland

Figuur 25: Verdeling van thema's in Trouw en de Volkskrant in 1990.

THEMA	Trouw		de Volkskrant	
	N	%	N	%
Rassenpolitiek	1	2%	3	6%
Toenaderingspolitiek	13	26%	12	25%
Zwart verzet	3	6%	7	15%
Blank verzet	3	6%	1	2%
Spanning en geweld	9	18%	7	15%
Vrede en vrijheid	7	14%	3	6%
Nederlandse politiek	2	4%	1	2%
Nederlands betoging	5	10%	4	8%
Internationale politiek	5	10%	5	11%
Internationaal betoging	-	-	2	4%
Overig	2	4%	3	6%

Figuur 26: Verdeling van woordengroepen in Trouw en de Volkskrant in 1990.

LEXICON	Trouw		de Volkskrant		Voorbeelden
	N	%	N	%	
Rassenscheiding	3	3%	4	3%	doodseskaders, arrestaties, onderdrukking
Democratie	37	30%	33	27%	vrijlating, onderhandelingen, verzoenen
Verzet	10	8%	16	13%	strijden, verzetten, angst, vrijheid
Berusting	3	3%	3	2%	strijd staken
Geweld	30	25%	30	25%	spanning, crisis, terreur
Vrede	17	14%	10	8%	ommekeer, vrijheid, betere toekomst
Nederlands beleid	5	4%	4	3%	boycot, sancties, maatregelen, verdeeld
Nederlandse betoging	3	3%	2	2%	feestvieren, ommekeer, betogen
Internationaal beleid	10	8%	15	12%	verdeeld, discussie, mislukking, dialoog
Internationale betoging	-	-	2	2%	-
Overig	3	3%	3	2%	-

Figuur 27: Verdeling van participanten en processen in Trouw en de Volkskrant in 1990.

TRANSITIE	Trouw		de Volkskrant	
	<i>Proces</i>		<i>Proces</i>	
Blanke regering	onderhandelen, tegemoetkomen, in het nauw		onderhandelen, star, tegemoetkomen, falen	
Zwarte oppositie	onderhandelen, verzoenen, strijden, opbouwen		onderhandelen, verzoenen, verzetten	
Blanke oppositie	verzetten, volharden		verzetten	
Leger en politie	geweld beteugelen, non-actief		ingrijpen, op non-actief	
Zwarte burgers	verzoenen, protesteren, geweld plegen		strijden, verzetten, vergeven	
Blanke burgers	verzetten, moorden, angstig		verzetten, mobiliseren, vrezen	
Nederlandse politici	verheugd, terughoudend		verheugd, terughoudend	
Nederlandse burgers	vieren, demonstreren		vieren, demonstreren	
Nederlandse actiegroep	Strijden, vieren, betogen		-	
Internationale politici	verzachten sancties		verdeeldheid, discussiëren, strijden	
Internationale burgers	-		-	
Internationale actiegroep	-		-	
Overig	-		-	

Figuur 28: Verdeling van interne tekstualiteit in Trouw en de Volkskrant in 1990.

TEKSTUALIEIT	Trouw				de Volkskrant			
	<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>		<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Blanke regering	3	13%	4	12%	6	17%	6	15%
Zwarte oppositie	8	33%	14	42%	18	51%	19	49%
Blanke oppositie	-	-	2	6%	-	-	-	-
Leger en politie	-	-	1	3%	-	-	-	-
Zwarte burgers	2	8%	1	3%	2	6%	1	3%
Blanke burgers	3	13%	1	3%	-	-	-	-
Nationale politiek	3	13%	3	9%	2	6%	3	8%
Nederlandse burgers	1	4%	1	3%	1	3%	1	3%
Nederlandse actiegroep	3	13%	2	6%	-	-	-	-
Internationale politiek	-	-	3	9%	6	17%	6	15%
Internationale burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Overig	1	4%	1	3%	-	-	3	8%

1994

De eerste democratische verkiezingen

Figuur 29: Verdeling van thema's in Trouw en de Volkskrant in 1994.

THEMA	Trouw		de Volkskrant	
	N	%	N	%
Rassenpolitiek	-	-	1	2%
Toenaderingspolitiek	19	46%	26	50%
Zwart verzet	-	-	-	-
Blank verzet	5	12%	1	2%
Spanning en geweld	3	7%	4	8%
Vrede en vrijheid	10	24%	15	29%
Nederlandse politiek	-	-	-	-
Nederlands betoging	2	5%	2	4%
Internationale politiek	-	-	-	-
Internationaal betoging	-	-	-	-
Overig	2	5	3	6%

Figuur 30: Verdeling van woordengroepen in Trouw en de Volkskrant in 1994.

LEXICON	Trouw		de Volkskrant		Voorbeelden
	N	%	N	%	
Rassenscheiding	-	-	-	-	-
Democratie	58	58%	69	52%	stem, gesjoemel, gelijkheid, fraude, raciaal opstand, angst
Verzet	5	5%	1	1%	-
Berusting	-	-	-	-	-
Geweld	16	16%	18	14%	bomaanslagen, doden, gewonden, terreur
Vrede	15	15%	35	26%	nieuw ZA, eenheid, vergeving
Nederlands beleid	-	-	-	-	-
Nederlandse betoging	3	3%	3	2%	Viering, feest, strijd
Internationaal beleid	-	-	-	-	-
Internationale betoging	-	-	-	-	-
Overig	3	3%	7	5%	-

Figuur 31: Verdeling van participanten en processen in Trouw en de Volkskrant in 1994.

TRANSITIE	Trouw		de Volkskrant	
	<i>Proces</i>		<i>Proces</i>	
Blanke regering	samenwerken, verloren, falen, verworpen		samenwerken, verloren	
Zwarte oppositie	gewonnen, vrede brengen, verzoenen		strijden, verzoenen, eenheid	
Blanke oppositie	aanvallen, saboteren		aanvallen, verzetten,	
Leger en politie	-		-	
Zwarte burgers	stemmen, vrijheid vieren, verzoenen, vergeven		stemmen, bevrijd, vergeven	
Blanke burgers	aanvallen, huiveren, matigen		aanvallen, bang, verzachten	
Nederlandse politici	-		-	
Nederlandse burgers	-		-	
Nederlandse actiegroep	Vieren, strijden		Vieren, strijden	
Internationale politici	-		-	
Internationale burgers	-		-	
Internationale actiegroep	-		-	
Overig	-		-	

Figuur 32: Verdeling van interne tekstualiteit in Trouw en de Volkskrant in 1994.

TEKSTUALIEIT	Trouw				de Volkskrant			
	<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>		<i>Direct</i>		<i>Indirect</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Blanke regering	7	19%	2	7%	12	24%	7	23%
Zwarte oppositie	13	35%	15	54%	19	37%	14	47%
Blanke oppositie	-	-	-	-	-	-	-	-
Leger en politie	-	-	1	4%	1	2%	1	3%
Zwarte burgers	7	19%	6	21%	10	20%	5	17%
Blanke burgers	6	16%	2	7%	4	8%	1	3%
Nationale politiek	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Nederlandse actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale politiek	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale burgers	-	-	-	-	-	-	-	-
Internationale actiegroep	-	-	-	-	-	-	-	-
Overig	4	11%	2	7%	5	10%	2	7%